

”TÄÄ ON MUN UNELMA”

Kehitysvammaisten henkilöiden ammatilliselle koulutukselle ja työlle antamat merkitykset kuvataide- ja musiikkialalla

ARVAJA MAIJA-ELINA
Tampereen yliopisto
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos
Joulukuu 2008

TIIVISTELMÄ

TAMPEREEN YLIOPISTO

Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos

ARVAJA, MAIJA-ELINA: ”Tää on mun unelma” – Kehitysvammaisten henkilöiden ammatilliselle koulutukselleen ja työlleen antamat merkitykset kuvataide- ja musiikkialalla

Pro gradu -tutkielma, 98s., 2 liites.

Ohjaajat: Ritva Nätkin ja Jouko Nätti

Sosiaalipolitiikka

Joulukuu 2008

Tutkielman aiheena ovat merkitykset, joita kehitysvammaiset henkilöt antavat omalle ammatilliselle koulutukselleen ja työlleen musiikki- ja kuvataidealoilla. Tutkielman tarkoituksena on antaa ääni erityistarpeita omaaville henkilöille itselleen, jotta he pääsisivät kertomaan opintojen ja työtoiminnan merkityksellisyydestä omassa elämässään.

Tutkimuskentällä tämä tutkielma kotiutuu erityisesti sosiaalisen vammaistutkimukseen. Teoreettis-metodologisena viitekehyksenä toimii sosiaalinen konstruktionismi sekä diskurssianalyysi. Aineisto on kerätty keväällä 2008 ja se koostuu yhdeksän kehitysvammaisen henkilön haastatteluista. Tutkimuskysymykset ohjasivat etsimään aineistosta erilaisia kulttuurialan ammatillisen koulutuksen ja työn diskursseja ja niihin liittyviä subjektipositioita.

Tutkielman keskeiset tulokset ovat kahdeksan diskurssia, jotka merkityksellistävät ammatillista koulutusta ja työtä varsin monin eri tavoin. Tiukimmin taiteen kontekstissa toimivat *Itsensä toteuttamisen diskurssi*, *Stara-diskurssi* sekä *Professionaalisuus-diskurssi*. Yhteiskuntaan päin avautuvat *Normalisaatio-diskurssi*, *Sosiaalisuus-diskurssi* sekä *Turvallisuus-diskurssi*. Yksilön itsensä ympärillä operoivat *Ihmisenä kasvamisen diskurssi* sekä *Realistinen diskurssi*.

Kehitysvammaisille henkilöille paikat opiskelu- ja työelämässä aukeavat ei-kehitysvammaisia henkilöitä vaikeammin. Työllistyminen omalle alalle on edelleen hyvin haasteellista. Tämän tutkielman tulokset kertovat, miten suuren, myönteisen ja monipuolisen merkityksen haastateltavat antavat opinnoilleen ja työlleen. Erityisesti taidealalla toimiminen rakentuu haastatteluissa toteutuneeksi unelmaksi. Haastateltavat haluavat osallistua, toimia ja olla osa tätä yhteiskuntaa siinä missä muutkin. Opinnot ja työ voivat antaa inkluusioon mahdollisuuden erityisesti taidealalla, jossa kehitysvammaiset henkilöt voivat toimia tasaveroisina yhdessä muiden kanssa.

Avainsanat: (kehitys)vammaisuus, kuvataide, musiikki, merkitys, diskurssianalyysi, ammatillinen koulutus ja työtoiminta

ABSTRACT

UNIVERSITY OF TAMPERE

Department of Social Policy and Social Work

ARVAJA, MAIJA-ELINA: "This is my dream" – The Meanings That Mentally Handicapped People Give to Their Vocational Studies and Work in the Field of Culture

Master's thesis, 98 p., 2 appendices

Tutor's: Ritva Nätkin and Jouko Nätti

Social Policy

December 2008

The aim of the thesis is to examine the versatile meanings that the mentally handicapped people give to their vocational studies and work in the cultural field. The meaning of the thesis is to give a voice to the mentally handicapped students and workers so that they can themselves tell what kind of meaning they give to their studies and work in their own life.

The theoretical and methodological frame of reference of this thesis is social constructionism and discourse analysis. The material was gathered during the spring 2008 and it consists of nine interviews of mentally handicapped persons. The research questions of the thesis led to identify different kinds of discourses and subject positions produced by the interviewees.

The key findings are eight different discourses. Each of them gives a special meaning to vocational studies and work of the mentally handicapped interviewees. The eight discourses are the *Social discourse*, the *Self-fulfillment discourse*, the *Star discourse*, the *Professional discourse*, the *Normalization discourse*, the *Security discourse*, the *Growth discourse* and the *Realistic discourse*.

Working and studying are not self-evident parts of the lives of people with special needs. Especially getting a job is still very challenging in our society. The findings of this thesis indicate that the interviewees are very enthusiastic about their studies and work activities. Especially acting in the field of arts is the best thing they can imagine. Improving the studying and working opportunities of the mentally handicapped is certainly one of the best ways towards the inclusion in the society.

Keywords: mentally handicapped, vocational studies, work, music, art, discourse analysis and meaning

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
2 Vammaisuus ja sen tutkiminen	3
2.1 Vammaisuuden määrittelyminen	4
2.2 Vammaispalvelujen keskeisiä käsitteitä	9
2.2.1 Normalisaatio, integraatio ja inkluusio	10
2.2.2 Vammaispalveluparadigmat	12
2.3 Vammaistutkimuksen perinne	13
2.4 Suomalaista vammaistutkimusta	16
3 Vammaisten henkilöiden ammatillinen koulutus ja työ	18
3.1 Ammatillisen erityisopetuksen merkityksiä kehitysvammaisille opiskelijoille ..	19
3.2 Työllistymisen mallit	21
3.3 Työn merkityksiä kehitysvammaisille henkilöille	25
3.4 Kehitysvammaisen henkilön oikeus ammatilliseen koulutukseen ja työhön	27
3.5 Kuvataide ja musiikki kehitysvammaisen henkilön ammattina ja työnä	32
3.5.1 Kuvataide	33
3.5.2 Musiikki	36
4 Teoreettis-metodologinen viitekehys	37
4.1 Sosiaalinen konstruktionismi ja vammaisuus	38
4.2 Diskurssianalyysi metodologisena viitekehyyksenä sekä tutkimuskysymykset ...	39
5 Haastatteluaineisto	45
5.1 Kehitysvammaisen henkilön haastattelu	45
5.2 Haastattelujen toteutus	48
6 Ammatillisen koulutuksen ja työn diskurssit haastatteluaineistossa	51
6.1 Sosiaalisuus-diskurssi	52
6.2 Itsensä toteuttamisen diskurssi	54
6.3 Stara-diskurssi	57
6.4 Professionaalisuus-diskurssi	59
6.5 Normalisaatio-diskurssi	61
6.6 Realistinen diskurssi	64
6.7 Turvallisuus-diskurssi	66
6.8 Ihmisenä kasvamisen diskurssi	68

6.9 Diskurssien välisiä keskusteluja.....	70
6.9.1 Diskurssista toiseen	70
6.9.2 Itsestäänselvyksiä ja luonnollisia totuuksia	72
7 Merkitysten kirjon tarkastelua	75
8 Pohdinta	85
Lähdeluettelo	90
Liite 1	99

1 Johdanto

Helmikuun 3. päivä vuonna 2008 käynnistyi Yhteisvastuukeräyksen kampanja ”Haluan töihin”, jonka tarkoituksena on työllistää kehitysvammaisia suomalaisia. Arviolta 3000 kehitysvammaista ihmistä on tällä hetkellä ilman työtä, vaikka halu ja kyvyt työn tekemiseen olisivat kohdallaan. Avoimilta työmarkkinoilta työtä on löytynyt vain 200–300 kehitysvammaiselle henkilölle. Yhteisvastuukeräyksen tavoitteena on edistää kehitysvammaisten ihmisten tuettua työllistymistä avoimille työmarkkinoille.

Vammaispolitiikassa on nykyisin vallalla ajatus vammaisten henkilöiden inkluoimisesta eli mukaan ottamisesta yhteiskuntaan. Suomen valtioneuvoston selonteossa suomalainen vammaispolitiikka, jonka piiriin myös kehitysvammaiset henkilöt kuuluvat, pohjaa periaatteisiin vammaisten henkilöiden oikeudesta yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen sekä tarpeellisiin palveluihin ja tukitoimiin. Selonteossa määritellään myös vammaispolitiikan keskeiset kehittämistarpeet, joiden joukossa yhtenä tärkeimmistä on koulutuksen ja työn kehittäminen. Vammaisten kansalaisten työn saantia pyritään edistämään poistamalla esteitä ja kannustamalla sekä työntekijöitä että työnantajia. Työn toivotaan turvaavan vammaisille ihmisille kohtuullisen toimeentulon erityisesti niiden vammaisten kohdalla, joilla minimieläke on elämän mittaisen toimeentulon lähde. Koulutuksen yhdenvertaisuus aiotaan toteuttaa turvaamalla palvelut sekä tuki opiskeluun. Vammaisia henkilöitä koskevat selonteon mukaan samat koulutusmahdollisuudet kuin muitakin, myös elinikäisen koulutuksen tavoite. Koulutuksen ja työn nähdään vahvistavan ja lisäävän osallisuutta sekä ehkäisevän syrjäytymistä vammaisen henkilön elämässä. (Valtioneuvoston selonteko vammaispolitiikasta 2006, 3–4.)

Kehitysvammaisten oikeutta ammatilliseen koulutukseen ja ”oikeaan” työhön ajetaan voimakkaasti myös kehitysvammatutkimuksen piirissä. Askartelu-paskartelu, kuten eräs kehitysvamma-alan työntekijä kutsui toimintaa, jossa tärkein motiivi on saada vammaiset omiin lokeroihinsa puuhastelemaan jotakin mukavaa ja samalla pois muiden silmistä, ei yksinkertaisesti ole kehitysvammaisten henkilöiden arvon mukaista toimintaa. Kehitysvammaisilla henkilöillä on oikeus mielekkääseen, kehittävään ja sitoutumisen arvoiseen työhön, ja yhteiskunnalla on velvollisuus osallistua tällaisten työmuotojen kehittämiseen.

Kehitysvammatutkimuksen yleinen linjaus on tällä hetkellä edistää kehitysvammaisten henkilöiden inklusiota yhteiskuntaan tuetun työllistämisen keinoin. Ajatellaan, että palkkatyökansalaisen status on inklusion ydin. Mielestäni työtä on kuitenkin arvioitava myös muusta kuin palkan ja työsuhteen ”normaaliuden” näkökulmasta. Kuvataide ja musiikki, joihin tässä tutkielmassa tarkasteluni kohdistan, pakenevat monin tavoin työmarkkinoiden tehokkuus- ja tuottavuusihanteita. Kenties tutkielmallani saan tuotua esille kehitysvammaisten ihmisten työtä koskevaan keskusteluun rikastavan näkökulman taiteesta ja musiikista kehitysvammaisten henkilöiden erityisenä työntekokulttuurina. Kuvataide ja musiikki ovat alueita, joilla kehitysvammaiset voivat, mahdollisuuden siihen saadessaan, toimia tasavertaisina muiden taiteilijoiden kanssa: taiteessa ja musiikissa jokaiselle on oma ainutlaatuinen paikkansa.

Tämän tutkielman tarkoitus on sukeltaa kehitysvammaisten ihmisten ammatilliselle koulutukselle ja työlle antamien merkitysten maailmaan. Tarkoitukseni on tutkia sitä, millaisia merkityksiä viisi kulttuurialan mukautetussa koulutuksessa opiskelevaa sekä viisi taiteellisessa työtoiminnassa olevaa kehitysvammaista henkilöä itse antavat omalle koulutukselleen ja työlleen: mitä he arvostavat, toivovat ja haluavat. Tutkielmani metodologinen työväline on diskurssianalyysi.

Tarkat tutkimuskysymykseni ovat, millaisia erilaisia ammatillista koulutusta ja työtä käsitteleviä diskursseja haastateltujen puheesta löytyy, millaisia merkityksiä ammatillinen koulutus ja työ niissä saavat, ja millaisia opiskelijan ja työntekijän subjektipositioita diskurssien sisällä haastateltaville rakentuu. Pohdin myös sitä, millaisina erityisinä aloina kuvataide ja musiikki näyttäytyvät suhteessa kehitysvammaisiin opiskelijoihin ja työntekijöihin.

Tutkielmani etenee seuraavasti. Toisessa ja kolmannessa luvussa esittelen aiemman tutkimuksen valossa vammaisuuden viitekehystä. Neljännessä luvussa esittelen tutkielmani teoreettis-metodologisen viitekehysten. Viides, kuudes ja seitsemäs luku sisältävät haastatteluaineiston esittelyn ja sen analyysin keskusteluineen. Viimeisenä seuraa pohdinta tutkimuksen luotettavuudesta ja keskeisistä tuloksista.

2 Vammaisuus ja sen tutkiminen

Tutkimusurakan alussa minua häiritsi yleisen vammaistutkimuksen tapa niputtaa yhteen vammaiset henkilöt erottamatta mitenkään eri kategorioita, joita vammaisuuden yleiskäsitteen sisälle on muodostunut. Tuntui hämmentävältä kirjoittaa vammaisten asemasta yhteiskunnassa, koulutuksessa ja työpaikoilla, kun mielessä pyöri toisistaan suuresti poikkeavia esimerkkitapauksia aistivammaisista liikunta- tai kehitysvammaisiin. Päätin karsia pois kirjallisuuden, joka selvästi ei käsitellyt juuri kehitysvammaisuutta, ja kyse oli asiasta, jossa vamman laadulla oli mielestäni merkitystä. Esimerkiksi aistivammaisten oikeus opiskella esteettä yliopistossa on asia, joka ei mielestäni kosketa omaa aihepiiriäni, vaikka kyseessä onkin vammaisuus ja koulutus.

Toisaalta on totta sekin, että vammaisilla yhtenä suurena ryhmänä on myös jotain yhteistä, jota voidaan tarkastella laajan vammaistutkimuksen käsitteen alla: paikka yhteiskunnan marginaalissa. Vammaistutkimuksen kenttää nykyisin hallitseva sosiaalinen vammaistutkimus ymmärtää vammaisuuden kategorian vammaisuuden kokemuksesta käsin tuotetuksi. Vammaisuuden sosiaalinen malli kieltäytyy kategorisoimasta vammaisuutta pelkästään lääketieteellisin perustein. Sen sijaan kaikille vammaisille yhteistä on vamman kokeminen sosiaalisena rajoitteena, oli vamman laatu millainen tahansa. (Oliver 1990, 16.)

Toimiminen yhteiskunnassa sen täysivaltaisina jäseninä ei ole yhdellekään vammaiselle henkilölle yhtä itsestään selvää kuin ei-vammaisille henkilöille. Oman tutkielmani aihepiiri, ammatillinen koulutus ja työ, ei sekään asetu vammaiselle henkilölle automaattisiksi elämänkaaren osioiksi, joskaan ei tosin kaikille ei-vammaisillekaan. Eron tekeminen ”vammaisiin” ja ”normaaleihin” sävyttää koko vammaisryhmän arjen toimintoja yhteiskunnassa. Tämä on kaikkia vammaisia yhdistävä tekijä, johon myös vammaistutkimuksen perinne nojaa. (Ks. Teittinen 2008, 130–134.)

Eri vammaisryhmien elämäntilanne ja tuen tarve tarvitsevat kuitenkin rinnalleen erikoistuneempaa tutkimusotetta. Yksi tällainen alue on kehitysvammatutkimus, jonka kenttään minunkin tutkielmani asettuu. Tekstissäni vaihtelevat siis vammaisuuden ja kehitysvammaisuuden käsitteet sekä vammaiset ja kehitysvammaiset henkilöt sen mukaan, minkä arvelen kuhunkin asiaan ja kohtaan johdonmukaiseksi ja oikeaksi. Usein teen ensin laajemman katsannon vammaistutkimuksen kentän keskusteluihin, minkä jälkeen kohdennan tarkasteluni

kehitysvammatutkimukseen, tai päinvastoin. Käyttäessäni vammaisuuden käsitettä tai puhuessani vammaisista henkilöistä ymmärrän kehitysvammaiset ihmiset osaksi tätä laajaa kategoriaa. Käsitteiden käyttö on joka tapauksessa tarkkaan harkittua ja johdonmukaisesti tutkimuskeskustelua seuraavaa.

Vammaistutkimuskirjallisuuden laaja käyttäminen tässä tutkielmassa johtuu vammaisten ryhmän yhteneväisen aseman lisäksi siitä, että varsinkin suomalainen kehitysvammatutkimus on perinteisesti ollut professionaalista näkökulmasta tehtyä: tutkimustulosten käytännölliseen hyödyntämiseen tähtäävää ja ongelmanratkaisukeskeistä (ks. Loijas 1994, 7–10; Kröger 2002, 29–31). Erityisesti Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa vammaistutkimusta taas on tehty laajemmassa viitekehyydessä problematisoiden muun muassa vammaisuuden olemusta, eron tekemistä ”normaaleihin” ihmisiin sekä vammaisten asemaa ja sitä tuottavia yhteiskunnallisia käytäntöjä. Vammaistutkimuskirjallisuudesta saan rakennusaineita ennen kaikkea tämän tutkielman konstruktionistiseen viitekehyykseen tarkemman näkökulman ollessa kehitysvammatutkimuksessa, johon tukeudun erityisesti kontekstoidessani analyysini tuloksia relevantteihin tieteellisiin keskusteluihin.

Ensimmäisessä aluvussa esittelen nykyisin yleisesti käytössä olevan määritelmän kehitysvammaisuudesta ja tarkastelen sen jälkeen erilaisia vammaisuuden määrittelemisen malleja ja niistä käytyä keskustelua. Lisäksi kerron, millaiseen tapaan määritellä kehitysvammaiset ja vammaisuus tukeudun tässä tutkielmassa. Toisessa aluvussa esittelen vammaispalvelujen keskeisiä käsitteitä, minkä jälkeen kolmannessa ja neljännessä aluvussa tarkastelen vammaistutkimuksen perinnettä sekä kansainvälisen että suomalaisen tutkimuksen valossa ja kerron oman tutkimukseni kiinnittymisestä kehitysvammaisten ammatillista koulutusta ja työtä käsittelevään vammaistutkimuksen kenttään.

2.1 Vammaisuuden määritteleminen

Nykyisen virallisten tahojen määritelmän mukaan kehitysvammainen on ihminen, jolla on olennaisia vaikeuksia ymmärtämisessä sekä oppimisessa, minkä vuoksi hänen arkielämänsä toimintakyky on rajoittunut. Kehitysvammainen tarvitsee jokapäiväisessä elämässään yksilöllistä tukea, jonka tulee perustua hänen henkilökohtaisiin tuen tarpeisiinsa. Kehitysvammaisella on

rajoituksia muun muassa vuorovaikutuksessa, itseohjautuvuudessa sekä kognitiivisissa, kielellisissä, motorisissa ja sosiaalisissa taidoissa johtuen keskimääräistä heikommasta älyllisestä toimintakyvystä. Jokaisella kehitysvammaisella henkilöllä on tietyistä rajoituksista huolimatta samanaikaisesti muita henkilökohtaisia vahvuuksia. Kehitysvammaisuus ilmenee ennen 18 vuoden ikää ja se voi johtua sikiöaikaisista tai synnytyksen yhteydessä tapahtuneista häiriöistä, syntymän jälkeisten infektioiden tai tapaturmien aiheuttamista aivovaurioista tai perintötekijöistä. (Kehitysvammaisuus 1995, 15–17.) Jonkinasteista kehitysvammaisuutta arvioidaan esiintyvän Suomessa noin 50000 henkilöllä eli noin yhdellä prosentilla koko väestöstä. (Kaski, Manninen, Mölsä & Pihko 2001, 26–27).

Älyllinen kehitysvammaisuus voi esiintyä yksinään tai minkä tahansa psyykkisen tai fyysisen tilan kanssa. Tärkeää olisikin arvioida kehitysvamman tason tai vaikeusasteen sijaan kehitysvammaisen henkilön tuen tarvetta. (Kehitysvammaisuus 1995, 15–17, 35–36.) Määrittelyjen perustelut ja ohjeistukset palautuvat kuitenkin usein perinteiseen medikalisaatiolle tyypilliseen ajatteluun: älyllisen kyvykkyyden numeerinen arvioiminen standardoituja älykkyystestejä käyttäen on edelleen ensisijainen keino kehitysvammaisuuden määrittelyssä ja arvioinnissa. (Ladonlahti 2004, 50–51.) Lisäksi julkisen tuen ja palvelujen saaminen edellyttää vammaisen henkilön medikaalista diagnosointia (Teittinen 2008, 137).

Ladonlahden tutkimuksessa selvisi, miten lääkärien lausunnoissa ja diagnooseissa lievän ja keskiasteisen kehitysvamman ero oli väljä ja tulkinnanvarainen. Yksilölle tämä ero voi olla ratkaiseva, sillä annetut diagnoosit, erityisesti kehitysvammaisuuden toteaminen, useimmiten leimaavat kantajansa negatiivisesti. (Ladonlahti 2004, 59–62.) Diagnooitu henkilö saatetaan syrjäyttää sellaisista mahdollisuuksista, jotka ovat riippumattomia vammasta. Käytännössä tämä tarkoittaa kaventuneita opiskelu- ja työmahdollisuuksia. (Teittinen 2008, 137.) Diagnoosit voivat myös muuttua vuosien varrella, mikä saattaa johtua joko diagnosoidun henkilön käyttäytymisen ja tilan muutoksesta, diagnostisen ymmärryksen lisääntymisestä tai käyttäytymisen uudesta tai erilaisesta tulkinnasta. Diagnoosien käyttämisen hyötyä palvelujärjestelmän ja ammattihenkilökunnan kannalta on kuitenkin mahdoton kiistää. (Ladonlahti 2004, 59–62.)

Lääketieteen paradigma unohtaa Teittisen (2008, 140) mukaan sekä ympäristötekijät että yhteiskunnalliset ja kulttuuriset merkitykset ja keskittyy tarkastelemaan erityisiä, kokonaisuudesta

eristettyjä ongelmia. Oliver kutsuu tällaista näkemystä vammaisuuden yksilölliseksi malliksi. Yksilöllinen malli ymmärtää vammaisuuden yksilön henkilökohtaiseksi tragediaksi, joka automaattisesti seuraa epäonnisen ihmisen kohdalle sattuneesta vammasta. Toimintavajavuuden ongelman aiheuttavat yksilön funktionaaliset rajoitteet ja psykologiset menetykset, jotka johtuvat itse vammasta. Vammaisuudesta aiheutuvat ongelmat sijoitetaan näin yksilöön itseensä. (Oliver 1996, 32.) Yksilölliseen malliin liittyvän kuntoutusparadigman (ks. luku 2.2.2) periaatteiden mukaisesti vammaisen henkilö tulee kuntouttaa yhteiskuntakelpoiseksi, ”normaaliin” elämään (Saloviita, Lehtinen & Pirttimaa 1997, 43–50).

Vammaisuuden yleinen määrittely on kuitenkin laajentunut perinteisestä lääketieteeseen perustuvasta mallista kohti vammaisuuden sosiaalista mallia, joka ymmärtää kehitysvammaisuuden tilan ja yksilön toimintakyvyn määrittelyn peruselementeiksi yksilön lisäksi ympäristön ja tukipalvelut (Ladonlahti 2004, 50–51). Vammaisuuden sosiaalisen mallin kehittivät sosiaalisen vammaistutkimuksen (Disability Studies, ks. luku 2.3) tutkijat Iso-Britanniassa 1970-luvulla ja se saavutti akateemista huomiota erityisesti Vic Finkelsteinin (1981), Colin Barnesin (1991) ja Mike Oliverin (1996) kirjoitusten kautta.

Sosiaalisessa mallissa vammaiset henkilöt kuvataan vähemmistöksi, jonka muita heikompi yhteiskunnallinen asema perustuu ensisijaisesti yhteisön epäoikeudenmukaiseen erotteluun. Sosiaalisessa mallissa korostetaan, että vammaisuus ei ole ihmisen patologinen ominaisuus vaan yhteiskunnan sosiaalisten instituutioiden ja eriarvoistavien käytäntöjen synnyttämä tila. Sosiaalinen malli ei kiistä vammaa tai siitä mahdollisesti aiheutuvaa toimintavajavuutta, mutta mallissa katsotaan yhteiskunnan tuottavan toiminnallaan vamman/toimintavajavuuden vammaisuudeksi, kun se ei pysty takaamaan vammaiselle esteetöntä ja ”normaalia” arjessa toimimista. (Oliver 1996, 32–33.)

Sosiaalisen mallin mukaan mitkään vammaisen henkilön yksilölliset rajoitteet eivät saa olla ongelman syytä, ja problematiikka sijoitetaan yhteiskunnan toimimattomiin rakenteisiin. Poliitiikalla vaikutetaan siihen, miten yhteiskunta huolehtii kansalaisistaan, ja vammaisten henkilöiden olosuhteisiin liittyvät ongelmat johtuvat tällöin riittämättömästä yhteiskunnan huolenpidosta. (Oliver 1996, 32–34.)

Rioux (1997) jakaa vammaisuuden tarkastelutavat yksilön patologiaan sekä yhteisön patologiaan, jotka lähestyvät edellä esittelemiäni vammaisuuden yksilöllistä ja sosiaalista mallia. Yksilön patologia tarkoittaa Riouxin jaottelun mukaan joko biomedikaalista tai toiminnallista lähestymistapaa, joista edellä mainittu käsittelee ongelmia lääketieteen ja viimeksi mainittu kuntoutuksen keinoin. Yhteisön vastuulle yksilön patologian tarkastelutavassa jää vamman poistaminen tai parantaminen sekä vammaisen elämän helpottaminen.

Uudempaa tarkastelutapaa edustaa yhteisön patologia, joka sisältää sekä ympäristöllisen että ihmisoikeudellisen näkökulman. Ympäristöllinen näkökulma pyrkii poistamaan esteitä ympäristöstä ja auttamaan vammaista hallitsemaan sitä paremmin. Ihmisoikeudellinen näkökulma painottaa poliittisten, sosiaalisten ja taloudellisten toimenpiteiden tärkeyttä, jotta vammaisten asema olisi muiden kanssa tasa-arvoinen. Tärkein ero yksilön ja yhteisön patologian näkökulmissa on siis se, kenen ”viaksi” vammaisuus todetaan. Yksilön patologiassa vammasta tulee parantua tai kuntoutua, jotta voi elää normaalia elämää. Yhteisön patologia korostaa ympäristön ja politiikan vastuuta poistaa yhteiskunnallisia ja ympäristöllisiä esteitä, jotta yksilö voi elää normaalia elämää vammaisuudestaan huolimatta. (Rioux 1997.)

Sosiaalisesta mallista on tullut johtava vammaisuuden määritelmä, jota käytetään yleisesti vammaistutkimuksessa, vammaisjärjestöissä, säädöksissä ja lainsäädännössä. (Shakespeare & Watson 2002, 3.) Sosiaalista mallia korostaa esimerkiksi Yhdysvaltain Kehitysvammaliiton (the American Association on Mental Retardation) kehitysvammamääritelmä, jonka mukaan kehitysvammaisuuden pätevä arviointi tarkoittaa henkilön kulttuuritaustan ja siihen liittyvien kommunikointi- ja käyttäytymismallien sekä kielen huomioonottamista (Kehitysvammaisuus 1995, 16). Myös World Health Organisation (ICF 2004, 3–8) erottaa vammaisuuden ICF- mallissaan toisistaan vamman (impairment) mahdollisesti aiheuttaman toimintavajavuuden (disability) ja tästä aiheutuvan sosiaalisen haitan (handicap), joka rajoittaa tai estää henkilön toimimista arjessa. Teittinen (2008, 136) kuitenkin arvioi ICF-mallin edelleen liian lääketieteelliseksi vammaisuuden määritelmäksi, joka ottaa ympäristötekijät ja henkilökohtaiset merkitykset huomioon vain ”kontekstuaalisina faktoreina”.

Vammaisia ja ei-vammaisia ei erota toisistaan ruumiin eritasoinen toimintakyky vaan vammaisten alistettu asema vammauttavassa yhteiskunnassa (Shakespeare & Watson 2002, 27). Sosiaalisen

mallin mukaisesti yksilön kokemaa vammaisuutta voi ”vähentää” sopeuttamalla fyysistä ja sosiaalista ympäristöä kohtaamaan paremmin vammaisten ihmisten oikeudet ja tarpeet (Rioux 1997, 106). Sosiaalinen malli on tarjonnut vammaisjärjestöille korvaamattoman työkalun käymässään emansipaatiotaistelussa (Finkelstein 2001, 3; Vehmas 2005, 204) ja vammaisten henkilöiden sosiaalinen status onkin noussut vammaisuuden määritelmän avarruttua medikaalisesta näkökulmasta sosiaalseen (Ville, Ravaud, Diard & Paicheler 1994, 303).

Sosiaalista mallia on sittemmin kritisoitu sen jyrkästä vamman ja vammaisuuden dikotomisoinnista. Vehmas katsoo, että vammaisuus koostuu sekä ympäristön käytänteiden että yksilön ominaisuuksien kohtaamisesta. Sekä yhteisöllinen että yksilöllinen tulkinta ovat tällöin riittämättömiä, sillä silloin jätetään huomiotta joko vammaisen henkilön erityiset kuntoutustarpeet tai vaatimukset yhteiskunnan vammaiserityisistä toimenpiteistä. (Vehmas 1998, 120; Vehmas 2005, 208.)

Shakespeare ja Watson muistuttavat, että vamma ja vammaisuus ovat saman jatkumon eri pisteitä, joiden välille on mahdoton vetää selkeää rajaa. He näkevät vammaisuuden kompleksisena ja jatkuvana biologian, psykologian, kulttuurin ja sosiaalipolitiikan keskusteluna ja rajankäyntinä. Vammaisuutta ei tällöin nähdä medikalisaation deterministisenä tilana, muttei myöskään yksinomaan yhteiskunnan kielteisten merkitysten tuotoksena. Vammaisen henkilö tarvitsee sekä fyysistä ja psyykkistä tukea, vammaissensitiivisiä toimenpiteitä lähiympäristössään että vammaiset henkilöt huomioonottavia sosiaalipoliittisia päätöksiä, eikä näistä tukitoimista yksikään voi korvata toista. Uutta vammaisuuden määrittelyn mallia Shakespeare ja Watson kutsuvat ruumiillistetuksi ontologiaksi (embodied ontology). (Shakespeare & Watson 2002, 24–26.)

Sosiaalinen malli puolustaa edelleen paikkaansa oivana työvälineenä muuttaa yhteiskunnan eriarvoistavia rakenteita ja käytäntöjä. Shakespearen ja Watsonin (2002) osuva kritiikki vamman ja vammaisuuden jyrkästä erottamisesta kohdistuu nähdäkseni sosiaalisen mallin radikaaleimpaan tulkintaan, jossa vammautunut ruumis on olemassa vain diskursiivisena muodostelmana (ks. Vehkakoski 2006, 19). Oliverin (1996, 32–33), mukaan nykyinen sosiaalinen malli ei kuitenkaan kiistä itse vammaa, joten sekä kuntouttavien että yhteiskunnallisten toimenpiteiden huomioonottaminen mallin sisällä on mahdollista.

Sutherland (1981, 18) kritisoi jyrkkää eron tekemistä ”normaalien” ja ”vammaisten” välille ja muistuttaa, ettei vammaisuus ole vain pienen vähemmistön fyysinen tila vaan pikemminkin osa normaalia ihmisyyttä. Myös Shakespeare ja Watson näkevät, että vamma ei ole vammaisuuden ydintekijä vaan inhimilliseen elämään kuuluva osa. Yhdenkään ihmisen keho ei toimi moitteettomasti, jatkuvasti tai ikuisesti: meillä kaikilla on jokin vamma jossain vaiheessa elämää. Vammaisten ja ei-vammaisten välille ei voi nähdä mitään laadullista eroa. (Shakespeare & Watson 2002, 26–27.) Sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuva vammaisuuden sosiaalinen malli edistää nähdäkseen samalla jyrkkien dikotomioiden, vammaiset–normaalit, dekonstruktioita tulkitessaan vammaisuuden olevan sosiaalisesti tuotettu konstruktio. Jyrkät dikotomiat eivät kuitenkaan poistu hetkessä ja diskurssit muuttuvat hitaasti. Eron uudelleenmäärittely on kuitenkin mahdollinen, sillä konstruktioit ovat purettavissa (dekonstruktio) ja sitä kautta uudelleen rakennettavissa (rekonstruktio).

Tukeudun tässä tutkielmassa sosiaalisen mallin ajatuksiin siitä, että yhteiskunnan tulee ottaa huomioon vammaisten henkilöiden erityistarpeet ja toteuttaa niiden vaatimat toimenpiteet, joiden puuttuessa henkilöstä, jolla *on vamma* tulee *vammainen*. En kiistä vamman olemassaoloa tai siihen liittyviä kuntoutustarpeita, mutta ne eivät yksinään riitä. Yhdyn sosiaalisen mallin ajatuksiin yhteiskunnan vajavaisuudesta ottaa kehitysvammaiset henkilöt esimerkiksi koulutus- ja työmarkkinoille niiden täysivaltaisina jäseninä.

Ymmärrän Shakespearen ja Watsonin (2002) ajatuksia kollektiivisesta vammaisuudesta, mutta uskon, että vammaisten tulee tehdä itsensä näkyviksi sekä yksilöinä että ryhmänä ennen kuin ajatukseen vammaisuudesta totutaan niin, ettei se ole enää erilaisuutta sanan kielteisessä merkityksessä (ks. Teittinen 2008, 139). Marginaalia pääsee usein purkamaan vasta sitten, kun se on ensin tunnustettu ja tunnustettu (Ollikainen 2008, 69). Erilaisuus tulee nähdä työelämän rikkautena ja voimavarana, ja vammaisille tulisi antaa mahdollisuus antaa tästä konkreettista näyttöä.

2.2 Vammaispalvelujen keskeisiä käsitteitä

Esittelen seuraavissa alaluvuissa vammaispalveluihin liittyvää käsitteistöä, jota käytän tutkielmassani. Tarkastelen ensin normalisaation, integraation ja inklusion käsitteitä ja kerron,

miten ymmärrän ne omassa tutkielmassani. Toisessa alaluvussa esittelen vammaispalveluparadigmojen historiaa sekä nykyisin käytössä olevaan malliin.

2.2.1 Normalisaatio, integraatio ja inkluusio

Normalisaation periaate on integraation ja inkluusion ohella tärkein vammaispalveluja koskeva periaate Suomessa. Normalisaatiolla tarkoitetaan sitä, että kehitysvammaisille kansalaisille kuuluvat samat mahdollisuudet, oikeudet ja velvollisuudet kuin muillekin kansalaisille. Periaatteessa on perimmäiltään kyse ihmisoikeuksista ja tasa-arvosta. Normalisaatio tähtää siihen, että kehitysvammaiset voivat elää ja toimia yhteiskunnassa samoin kuin muutkin ihmiset: opiskella, työskennellä, asua tavallisissa asuinyhteisöissä, liikkua vapaasti ja päättää omasta elämäntavastaan. (Nirje 1980.)

Periaatteeseen kuuluu myös, että kehitysvammaisen saa tarvitsemaansa tukea voidakseen elää normaalia elämää, ja yhteiskunnan velvollisuus on järjestää tarvittu tuki. Eri tahoilta vaaditaan yhteistyötä ja toisaalta ymmärrystä siitä, että jokainen kehitysvammaisen on oma yksilönsä ja ainutlaatuisella tavalla erityinen. (Nirje 1980.) Ikosen (2000, 136) mukaan sitäkin tärkeämpää, että vammaiset ihmiset sopeutuvat yhteiskunnan normeihin on se, että yhteiskunta sopeutuu vammaisiin. Molempipuolisen hyväksynnän ehto on se, että vammaisille tarjotaan edellytykset hyvinvointiin, ja erilaisuus nähdään rikkautena.

Integraation käsite, joka kietoutuu tiiviisti yhteen normalisaation käsitteen kanssa, edustaa normalisaatioperiaatetta vammaisten henkilöiden kohtaamisessa ja kohtelussa. Vammaiselle henkilölle pyritään luomaan sellaiset arkielämän olosuhteet, jotka ovat mahdollisimman lähellä kulttuurin tavanomaisia malleja ja käytäntöjä. (Moberg 2001, 137–138.) Käsite kohdistuu kehitysvammaisen itsenäistymiseen yhteisön jäsenyyden kautta ja vielä tarkemmin oppimiseen, jonka ajatellaan tapahtuvan parhaiten luonnollisissa tilanteissa ja osallistumisen kautta. Sosiaalisen integraation kautta kehitysvammaisen saavuttaa autonomian, joka mahdollistaa tasa-arvoisen jäsenyyden yhteisössä. (Lehtinen & Pirttimaa 1993, 22–23.) Van de Venin, Postin, de Witten ja van den Heuvelin (2005, 316–318) mukaan integraatio on täydellisesti onnistunut, kun vammaisen voi toimia muiden joukossa ilman muiden taholta tulevaa välttelyä tai ylimääräistä

huomiota, olla osallinen yhteiskunnan kehittämisessä ja kun hän ymmärtää oman potentiaalinsa sekä mahdollisuutensa ja tuntee olevansa oman elämänsä ohjaaja.

Inklusion ja integraation käsitteitä käytetään usein synonyymeina. Moberg (2001, 141) katsoo, että integraation ja inklusion käsitteiden syvin olemus on niin lähellä toisiaan ja samoja tavoitteita, ettei inklusio-termin käyttö ole tarpeellista. Tällöin on kuitenkin ymmärrettävä integraation käsittävän muutakin kuin fyysisen yhdessäolon ja yhtenäistetyn opetuksen.

Teittisen (2006, 18) mukaan ne viittaavat kuitenkin sekä käsitteellisesti että käytännössä toisistaan poikkeaviin periaatteisiin ja niiden sovelluksiin. Integraatio edustaa ensisijaisesti valtavirrasta poikkeavien yksilöiden ja erityisryhmien liittämistä vallitsevaan yhteiskuntajärjestykseen ja -käytäntöihin. Inklusio taas tähtää ympäristön olosuhteiden muuttumiseen, jotta kaikki, poikkeavista ominaisuuksistaan huolimatta, voivat olla mukana ja osallistua. Siinä missä integraation logiikka perustuu yhteiskuntaharmonian tavoittelemiseen, hyväksyy inklusion periaate epäsymmetrisen vastavuoroisuuden ja yksilöiden ja ihmisryhmien välisen erilaisuuden.

Tässä tutkielmassa käytän termiä inklusio, koska se edustaa sosiaalisen vammaistutkimuksen linjaa, vaikka integraatio onkin suomalaisen termistöön ja kielenkäyttöön inklusiota paremmin kotiutunut sekä yleisesti tunnettu ja käytössä. Ymmärrän inklusion vammaisten ja ei-vammaisten vuorovaikutukselliseksi toiminnaksi ja erilaisuuden hyväksymiseksi. Ympäristön olosuhteiden muutos on välttämätön, jotta kaikki, poikkeavuuksistaan huolimatta, pääsevät osallistumaan tasa-arvoisesti.

Inklusion vastakohta on eksklusio, joka tarkoittaa poikkeavien henkilöiden työntämistä kohti marginaalia, ulos yhteiskunnan keskiöstä. Vammaisten henkilöiden eksklusiivinen historia on pitkä ja ajatukset inklusiosta suhteellisen nuoria. (Harjula 1996.) Nykyiset inklusiotavoitteet voi ymmärtää vain tarkastelemalla niitä eksklusion kautta. Vammaisten pitkän eristämiskauden jälkeen yhteiskuntaan ajetaan täysin päinvastaista, inklusion mukaista ajattelumaailmaa: eristämisen ja eriyttämisen ajan pitää jäädä taakse.

2.2.2 Vammaispalveluparadigmat

Vammaispalveluparadigmat ovat eri tavoin historian kuluessa oikeuttaneet vammaisten henkilöiden kohtelua yhteiskunnassa. Nämä vammaishuollon perusmallit ovat laitoshuoltomalli, kuntoutusmalli sekä tukimalli. Laitoshuoltomalli on näistä kolmesta ajallisesti varhaisin ja sen lähtökohtana oli sulkea vammaiset henkilöt yhteisöjen ulkopuolelle. Vammaisuus nähtiin häpeällisenä epäonnistumisena ja poikkeavuutena, koska vammainen yksilö ei kyennyt toimimaan silloisten yhteiskunnallisten normien mukaisesti. Tällä oikeutettiin vammaisten henkilöiden marginalisointi ja eksklusio. (Saloviita 2006, 123–124; ks. myös Harjula 1996.)

Laitoshuoltomallia tulee tarkastella omassa ajallisessa ja paikallisessa kontekstissaan. Vammaisten sulkeminen laitoksiin sai 1900-luvun alkupuolella aivan erilaisen merkityksen kuin nykyään (Harjula 1996, 199). ”Laitoshuollon tarpeessa” olleita vammaisia katsottiin suojeltavan eristämällä heidät laitoksiin, joita alettiin innokkaasti rakentaa teollistumisen myötä. (Saloviita 2006, 123–124.) Laitosten nähtiin myös lisäävän yksilön mahdollisuuksia tulla toimeen yhteiskunnassa ja turvaavan vammaisten henkilöiden avun saamisen. (Harjula 1996, 199.) Erityisopetuksessa laitoshuoltomalli näkyi erillisinä sisäoppilaitoksina, jotka sijaittivat fyysisesti erillään muusta yhteisöstä. Yhteisöä haluttiin suojella uhkaksi koetuilta vammaisilta. (Kivirauma 2002, 24–27.)

Laitoshuoltomallia seurasi kuntoutusmalli. Laitokset eivät hävinneet, mutta niiden tulkinta muuttui toiseksi. Laitoksissa alettiin kuntouttaa kehitysvammaisia porrastetulta kohti yhteiskunnan täysivaltaista jäsenyyttä. Uusi lainsäädäntö 1960-luvun lopulla tarjosi vammaisille myös erilaisia avohoidon mahdollisuuksia, kuten päivä- ja työkeskukset, harjaantumiskoulut sekä asuntolat. Kuntoutusmallin edut olivat ilmeiset, mutta periaate ”kuntouttamalla normaaliin elämään” alkoi pian näyttää ristiriitaiselta ja vajavaiselta. (Saloviita 2006, 126–127.)

Jos laitoshuoltomallissa vammaisuus oli rinnastunut rikollisuuteen, niin kuntoutusmallin metaforaksi muodostui sairaus. Ongelma on kuitenkin siinä, etteivät vammaiset ole sairaita, jotka voidaan parantaa sairaudestaan. Vammaisuus on henkilön ominaisuus, joka tulee hyväksyä sellaisenaan. Erityisopetukseen kuntoutusmalli heijastui erilaisten erityisopetusryhmien perustamisena. Erityisopetuksen tavoitteena oli kuntouttaa ja integroida oppilas takaisin

normaalin yhteiskunnan jäseneksi. Kaikilta tämä ei kuitenkaan onnistunut, ja erityisympäristöt vain lisääntyivät. (Saloviita 2006, 126–127.)

Nykyisten vammaispalvelujen tukiparadigma noudattaa normalisaation ja inklusion periaatteita. Tukimalli kertoo periaatteesta, jossa vamma ei ole sairaus vaan ihmisen ominaisuus. ”Rikollisen” ja ”sairaana” jälkeen vammaisesta tuli tukea tarvitseva kansalainen. (Saloviita 2006, 127–128.) Tukiparadigman mukaan vammaispalvelut tulee rakentaa yksilöllisesti räätälöityinä tukitoimina kullekin asiakkaalle. Tukitoimien tarkoituksena on auttaa asiakasta toteuttamaan elämäänsä ja sen päämääriä oman tahtonsa mukaan. ”Tuen käsite vastaa kysymykseen: mitä henkilö tarvitsee voidakseen elää omaan valintaansa perustuvalla tavalla? Sanalla tuet viitataan niihin erilaisiin voimavaroihin, joita tarvitaan henkilön omien tavoitteiden toteuttamiseen.” (Saloviita ym. 1997, 54–55.)

2.3 Vammaistutkimuksen perinne

Viime aikoihin asti vammaistutkimus on ollut varsin vähäistä. Vammaistutkimuksen traditio on kuitenkin vähitellen alkanut vahvistua, kun vammaisten asemaa ja kohtelua yhteiskunnissa on alettu kritisoida muun muassa vammaisten oikeuksien liikkeen taholta. Vammaisuus kategoriana halutaankin nyt ottaa yhtä kriittisen teoreettisen tarkastelun kohteeksi kuin esimerkiksi nais-, rotu- tai luokkakysymys aikaisemmin. (Snyder, Brueggemann & Garland-Thompson 2002, 2–3.) Swanin mukaan uutta viime aikojen vammaistutkimuksessa on nimenomaan se, että vammaiset ihmiset yrittävät ensi kertaa tulla kuulluiksi poliittisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti (Swan 2002, 285–285). Esiin nousevia kysymyksiä ovat: Mitä on vammaisuus? Kuka on vammainen? Miten vammaiskategoria rakentuu ja rakennetaan? Onko vammaisen vastakohta ei-vammainen vai normaali? Kuinka jyrkkä raja näiden välille on vedetty?

Krögerin jäsenyyksen mukaisesti esittelen seuraavaksi monimuotoisen vammaistutkimuksen kolme perusnäkökulmaa: akateemisen, professionaalisen sekä kokemuksellisen näkökulman. Akateemisen tutkimuksen perusorientaatio nousee yliopistollisen tutkimuksen sisältä, jolloin tavoitteena on ensisijaisesti hyödyttää oman tieteenalan kehitystä. Tämän näkökulman etu on sen teoreettinen ja metodinen vahvuus sekä sen riippumattomuus: tutkimusta eivät ohjaa

ulkopuoliset intressit. Kritiikkiä kohdistuu näkökulman itsetarkoituksellisuuteen, jolloin perustutkimus ohittaa tulosten käytännöllisen hyödynnettävyyden. (Kröger 2002, 27–29.)

Vammaistutkimuksen professionaalinen näkökulma tähtää ensisijaisesti tutkimustulosten käytännölliseen hyödyntämiseen. Tutkimusperinne on lähtenyt liikkeelle alan ammatillisista tarpeista ja tavoitteena on ollut rakentaa vammaisuuteen kohdistuneille toimenpiteille ja ammattikäytännöille tieteellinen perusta. Professionaalinen tutkimusperinne on tuottanut tietoa, käsitteitä ja tutkimusmenetelmiä erityisesti lääketieteen, erityispedagogiikan sekä psykologian tarpeisiin. Edellä (ks. s. 6) esitelty vammaisuuden yksilöllinen malli nojaa tähän tutkimusnäkökulmaan. Tutkimuksen heikkoudeksi on osoittautunut sen läheinen sidos ammatillisiin intresseihin. Tutkimusongelmat asetetaan ”ylhäältä” päin, ja tutkimus on alisteista professioiden tarpeille. Tutkimusta tehdään kapeista lähtökohdista ja intresseistä, jolloin vammaisuudesta nähdään kerrallaan vain pieni osa. Professionaalinen näkökulma unohtaa vammaisten omat intressit ja määrittelyt. (Kröger 2002, 29–31.)

Vammaisten henkilöiden oma ääni pyritään saamaan kuuluville vammaistutkimuksen kokemuksellisen näkökulman avulla. Näkökulma hyödyntää subjektiivisille kokemuksille annettujen merkitysten osalta feministisen tutkimuksen metodologiaa ja ylipäättään laadullista tutkimusta. Tämän emansipatorista tiedonintressiä edustavan tutkimussuuntauksen vahvuuksia ovat eettisten näkökulmien esille tuominen sekä sitoutuminen vammaisten henkilöiden aseman parantamiseen. Lisäksi kokemuksellisen tutkimuksen tulokset ovat varsin suoraan hyödynnettävissä. Toisaalta näkökulman sitoutuneisuus vammaispoliittiseen toimintaan on nähty myös ongelmana. Tutkimuksen periaatteet ja logiikka poikkeavat aina poliittisesta toiminnasta: itsereflektio ja kriittisyys ovat välttämätön osa tutkimusta. (Kröger 2002, 31–33.)

Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana teoreettinen vammaisuuden sosiologia ja empiirinen kokemuksellinen vammaistutkimus ovat löytäneet toisensa. Näkökulmien liittoutuminen synnytti Britanniassa ja Yhdysvalloissa nykyisen vammaistutkimuksen valtavirran: sosiaalisen vammaistutkimuksen (Disability Studies). (Kröger 2002, 34.) Sosiaalinen vammaistutkimus sai alkunsa 1970-luvulla Britanniassa kansainvälisen vammaisliikkeen ja vammaisaktivistien poliittisen toiminnan seurauksena (Vehkakoski 2006, 18). Sen tieteellinen pohja on saanut vaikutteita muun muassa marxilaisesta yhteiskuntatieteestä (sorrion ja syrjinnän käsitteellistäminen) sekä

kulttuurintutkimuksesta (yhteiskunnallisten kategorioiden, kuten väestöryhmien, hierarkian kritiikki). Sosiaalisen vammaistutkimuksen orientaatio on paljastaa sekä sosio-ekonomisia että kulttuurisia raja-aitoja. (Teittinen 2008, 139–140.) Sosiaalinen vammaistutkimus voidaan jakaa moniulotteisuudestaan huolimatta kahteen eri tutkimushaaraan: sosiaalis-konstruktionistiseen sekä historiallis-materialistiseen (Oliver 1990).

Sosiaalis-konstruktionistinen vammaistutkimus keskittyy tarkastelemaan vammaisuuden sosiaalista rakentumista, vammauttavia asenteita ja ennakkoluuloja sekä niihin perustuvia ongelmallisia sosiaalipoliittisia toimia (Oliver 1990). Villen, Ravaudin, Diardin ja Paichelerin (1994, 302–303) mukaan vammaistutkimuksen kentällä vaikuttaa kolme sosiaaliseen konstruktionismiin nojautuvaa tutkimuslinjaa. Ensimmäinen linja perustuu leimautumista ja stigmaa koskeviin tutkimuksiin. Kiinnostus kohdistuu vammaisten ja ei-vammaisten väliseen vuorovaikutukseen ja sen vaikutuksiin vammaisen minäkuvaan sekä henkilökohtaiseen vammaisuuden kokemukseen. Toinen tutkimuslinja tarkastelee vammaisiin liitettyjä representaatioita länsimaisessa kulttuurissa. Keskeisenä kiinnostuksen kohteena ovat vammaisuutta kuvaavat kulttuuriset kielikuvat ja vammaisten ruumiinkuvaan liittyvät merkitykset. Kolmas tutkimuslinja tutkii vammaisuuteen liittyviä historiallisia, sosiaalisia, sosiaalipoliittisia ja rakenteellisia käytäntöjä ja konteksteja.

Historiallis-materialistinen tulkinta korostaa vammaisuuden olevan materiaalsen ympäristön synnyttämä tila, jossa ei ole kyse yksilön patologiasta (Oliver 1990). Tälle pohjalle on luotu vammaisuuden sosiaalinen malli, jota tarkastelen luvussa 2.1. Vammaisuuden sosiaalisessa mallissa erotetaan kehon fyysinen (kehitys)vamma (impairment) siitä mahdollisesta seuraavasta toimintavajavuudesta (disability) (Vehkakoski 2006, 20). Toimintavajavuuden ja vammasta seuraavien rajoitteiden nähdään sosiaalisessa mallissa johtuvan vallitsevien kulttuuristen käytäntöjen epäonnistumisesta kohdata vammaisen ihminen erityistarpeineen (Oliver 1996, 32–33). Historiallis-materialistinen vammaistutkimus tähtää vammaisuuden ”vähentämiseen” muuttamalla ympäristöä paremmin vammaisten henkilöiden tarpeita vastaaviksi. Tutkimuksen lähtökohdat ovat pragmaattiset. (Vehkakoski 2006, 20.)

Käytännössä edellä esitellyt sosiaalisen vammaistutkimuksen mallit, sosiaalis-konstruktionistinen sekä historiallis-materialistinen, ovat väistämättä vuorovaikutuksessa keskenään eikä niiden erottaminen jyrkästi toisistaan ole aina mahdollista saati mielekäästä. Tapa rakentaa ympäristöä

(historiallis-materialistinen malli) pohjautuu aina tavalle ymmärtää ja konstruoida maailmaa (sosiaalis-konstruktionistinen malli). Toisaalta yhteiskunnan materiaaliset järjestelyt, kuten vaikeapääsyiset rakennukset, vaikuttavat siihen, miten vammaisuus merkityksellistyy ja millaisin diskurssein siitä puhutaan. (Oliver 1990; Vehmas 2004.)

Teittinen erottaa toisistaan vammaisuuden tutkimuksen ja vammaistutkimuksen. Siinä missä vammaisuuden tutkimus käsittää vammaisuuden kulttuurisen rakentumisen tutkimisen, vammaistutkimus keskittyy vammaisuuden kautta tuotettuun yksilökokemuksen tutkimiseen. Vammaisuuden tutkimus ja vammaistutkimus tarkastelevat samaa ilmiötä, vammaisuutta, kahdesta eri näkökulmasta. Suomalaiseen tiedeyhteisöön edellä mainittu jaottelu ei ole kuitenkaan juurtunut, koska vammaisuus tutkimusteemana ei rajoitu tiettyyn tieteenalaan vaan kotiutuu monien eri alojen tutkimuskenttään. (Teittinen 2006, 6-7.)

Suomessa termiksi näyttää olevan vakiintumassa vammaistutkimus, toisin kuin Britanniassa ja Yhdysvalloissa, joissa suositaan termiä vammaisuuden tutkimus. Vammaistutkimus-termin ongelma on ollut sen vahva viittaaminen vammaisen ihmisen näkemiseen tutkimuskohteena, sen sijaan että tutkimuksen kohteena olisi vammaisuus yhteiskunnallisesti tuotettuna ilmiönä, kuten vammaisuuden tutkimuksessa. Krögerin mukaan uusi vammaistutkimus on kuitenkin osoittanut tämän yksilöllisen ja yhteiskunnallisen vastakkainasettelu vääräksi, sillä se ottaa huomioon sekä vammaisuuden yksilölliset kokemukset että yhteiskunnallisen ulottuvuuden. (Kröger 2002, 33–35.)

2.4 Suomalaista vammaistutkimusta

Suomessa vammaistutkimusta on tehty 1950-luvulta lähtien. Kuitenkin vasta 1970-luvulla tutkimusala alkoi herättää suurempaa kiinnostusta, ja vuosikymmenen ideologiaksi nousi vammaisten integrointi yhteiskuntaan kaikilla eri osa-alueilla, erityisesti koulumaailmassa. Integraation toteuttamiseen tarvittiin tutkimustietoa ja tähän tarpeeseen vastasivat useat tutkimushankkeet. Esimerkiksi Urpo Kuotolan väitöskirja vuodelta 1976 käsittelee näkövammaisten integraatiota yhteiskunnan eri osa-alueilla. Vammaisten lasten integraatio koulumaailmassa on ollut suosittu tutkimusaihe myös muualla maailmassa. (Loijas 1994, 7–10.)

1970- ja 1980-luvuilla tutkittiin myös kotona hoidettavien lasten kroonisten sairauksien, vammojen ja vikojen prevalenssia ikäryhmä- ja sairauskohtaisesti (Urponen & Urponen 1975) sekä varhain sairastuneiden ja vammaisten sosiaalista selviytymistä (Urponen 1989). Lisäksi julkaistiin Paula Määttän vammaisuutta käsitellyt opaskirjan luonteinen teos *Vammaiset – suuri vähemmistö* (Määttä 1981). 1980-luvulla tehtiin edellisten lisäksi selvityksiä, raportteja ja tutkielmia muun muassa vammaisten koulutusmahdollisuuksista, työllisyydestä, asuinoloista, toimeentulosta sekä harrastusmahdollisuuksista. Useimmat näistä olivat käytännössä orientoituneita eli niitä tehtiin vammaisiin kohdistuneiden käytäntöjen ja päätöksenteon tueksi. (Loijas 1994, 7–10.)

Kehitysvammaisuutta omana erityisalueenaan on tutkittu aikaisemmin pitkälti lääketieteellisestä ja kasvatustieteellisestä näkökulmasta. Näkökulma on sittemmin laajentunut psykologiseen ja sosiaalitieteelliseen suuntaan. Vaikutteita on saatu myös historian, hoitotieteen ja liikuntatieteen alueilta. (Matikka 1997, 12.) Omaa aihepiiriäni eli kehitysvammaisten henkilöiden koulutusta ja työtä koskevaa tutkimusta on tehty Suomessa määrällisesti eniten ammatillisen koulutuksen jälkeisestä työllistymisestä (Mänty 2001, 86). Aihepiiristä ovat tehneet tutkimusta muun muassa Marketta Korhonen ja Leena Matikka (1991), jotka tutkivat kehitysvammaisten yhteiskuntaan integroitumista ammatillisen koulutuksen kautta sekä kehitysvammaisten henkilöiden ammatillisen uran ja elämänsä muotoutumista ammattikoulutuksen jälkeen tutkinut Sinikka Pöllänen (1998). Aihepiiriä sivuaa myös Maija Pelkosen (2003) väitöskirja kehitysvammaisten tuetun työllistymisen verkostoitumisesta.

Siirtymää ammatillisesta koulutuksesta työelämään on tutkittu sen sijaan vähän kuten myös koulutusvaiheen jälkeistä elämää asumisen, harrastamisen ja sosiaalisten suhteiden osalta (Mänty 2001, 86). Tätä aukkoa paikkaa Tarja Männyn (2000) väitöskirja, joka käsittelee ammatillisista erityisoppilaitoksista valmistuneiden henkilöiden elämäntilannetta valmistumisen jälkeen.

Matikan (1997, 12–14) mukaan kehitysvammatutkimus on siirtynyt ideologisten kysymysten ja mielipiteiden pohdinnasta tarkastelemaan käytettyjen tutkimusmenetelmien pätevyyttä sekä niiden käyttöarvoa kehitysvammaisten näkökulmasta. Kehitysvammaiset henkilöt yhä edelleen joutuvat tutkimuksissa objektin positioon eivätkä pääse vaikuttamaan siihen, mitä tutkitaan ja miten tutkitaan. Matikka kysyykin, millainen painoarvo tutkimuksella on kehitysvammaisten palvelutoiminnan kehittämistoimissa. Tutkijat ovat Matikan mukaan tutkimustoiminnan

luonteesta johtuen aina askeleen perässä poliittisia toimenpiteitä, mutta tuottamalla edes pieniä ihmiselämän monimutkaisuutta kuvaavia tiedonpalasia he pystyvät rakentamaan yhä suurempaa ymmärrystä ja parempaa arviointikykyä. Kehitysvammaututkimus konstruoituukin Matikan puheessa nöyrän emansipatoriseksi tutkimusperinteeksi.

Sissala (1999) kuvailee pro gradu-tutkielmassa, miten kehitysvammaiset joutuvat usein ikään kuin sivullisiksi omassa elämässään. He määrittyvät toimenpiteiden kohteiksi, sen sijaan että he saisivat mahdollisuuden olla omaa elämäänsä aktiivisesti ohjaavia henkilöitä. Kehitysvammaisen nuoren osallistuminen oman tulevaisuutensa suunnitteluun kuulostaa jokseenkin itsestään selvältä asialta, mutta kuten Sissala tutkimuksessaan osoitti, näin ei suinkaan aina tapahdu.

Tämän tutkielman emansipatorisuus kohdentuu tavoitteeseeni saada aineistossani kuulumaan kehitysvammaisten henkilöiden oma ääni: ajatukset, toiveet, tavoitteet, mielipiteet – toivottavasti myös kritiikki. Jatkan näin tutkimusperinnettä, jossa kehitysvammaiset ovat teknisesti katsoen tutkimukseni objekteja, mutta toivon tämän luokittelun olevan vain lähtökohta ja ”objektien” muuttuvan aineistonkeruun aikana ”subjektiojekteiksi” eli tutkittaviksi, jotka haastattelussa tuntevat saavansa sanoa, mitä haluavat ja olevansa tasaveroisia tutkijan kanssa.

3 Vammaisten henkilöiden ammatillinen koulutus ja työ

Tässä luvussa esittelen kehitysvammaisten henkilöiden ammatillisen koulutuksen ja työn historiaa sekä nykypäivää aiemman tutkimuksen valossa. Ensimmäisessä alaluvussa käsittelen ammatillista koulutusta ja sen merkitystä kehitysvammaisille opiskelijoille. Toisessa alaluvussa esittelen erilaisia kehitysvammaisten henkilöiden työllistymisen malleja. Kolmannessa ja neljännessä alaluvussa tarkastelen työn merkityksiä ja pohdin kehitysvammaisten henkilöiden oikeutta ammatilliseen koulutukseen ja sitä vastaavaan työhön. Luvun viimeisessä alaluvussa kerron kuvataiteesta ja musiikista kehitysvammaisten henkilöiden ammattina ja työnä.

3.1 Ammatillisen erityisopetuksen merkityksiä kehitysvammaisille opiskelijoille

Ammatillisen erityisopetuksen historia alkaa 1800-luvun lopulta, sillä jo ensimmäisissä erityiskouluissa ammattiin ja työhön kasvattamisella oli keskeinen asema. Vammaisia ja vajaakuntoisia henkilöitä pyrittiin kasvattamaan yhteiskuntakelpoisiksi koulutuksen avulla, joten ammattipainottuneisuuden takana oli vahva yhteiskunnallinen intressi. (Tuunainen & Nevala 1989, 35–37.) Tavoitteena oli kouluttaa vammaiset henkilöt ansaitsemaan oma elantonsa, joten yhteiskuntaan integroinnin syyt olivat puhtaasti taloudelliset (Mänty 2001, 76). Varsinainen ammatillinen erityisopetus on laajentunut vasta kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana. Ensimmäiset yleisten oppilaitosten erityislinjat perustettiin 1970-luvulla, ja toiminta vakiintui 1980-luvun aikana (Laakkonen 1991, 44).

Nykyisin kehitysvammaisen henkilö voi saada ammatillista koulutusta erityisammattikouluissa, ammattioppilaitosten erityislinjoilla tai oppisopimuskoulutuksena (Kaski ym. 2001, 207). Ammatillisen erityisopetuksen periaatteet ja tavoitteet on määritelty sekä lainsäädännössä että valtakunnallisissa opetussuunnitelmien perusteissa, jotka molemmat antavat mahdollisuuden joustavan sekä yksilöllisen koulutuksen toteuttamiseen. Ammatillisen erityisopetuksen neljä päätavoitetta ovat opiskelijoiden ammattitaidon kehittäminen, työhön sijoittumisen edistäminen, vammaisen henkilön elämänhallinnan taitojen kehittäminen sekä opiskelijoiden jatko-opiskelumahdollisuuksien turvaaminen. Useimmat tavoitteista ovat kaikelle ammatilliselle koulutukselle yhteisiä, mutta koulutuksen merkityksen pohdinta vammaisen opiskelijan kohdalla saa kuitenkin oman uuden ulottuvuutensa. (Mänty 2000, 112–113.)

Ammatillisen erityisopetuksen määrä on kasvanut tasaisesti. Syksyllä 2004 ammatillisissa erityisoppilaitoksissa opiskelevien nuorten määrä oli noin 4000, joista erityisopiskelijoita oli noin 3700. Erityisoppilaitoksissa opiskelleiden prosentuaalinen osuus kaikista ammatillisen peruskoulutuksen opiskelijoista oli noin 10 prosenttia. (Tilastotietoa, erityisopiskelijat 2005.) Opiskelijoiden määrä on kasvanut erityisesti niissä oppilaitoksissa, joissa on lisätty vaikeavammaisten opiskelumahdollisuuksia. He ovat olleet aikaisemmin ryhmä, jolle ei ole ollut tarjolla minkäänlaista toisen asteen koulutusta. (Daavittila & Mänty 2002, 145.)

Männyn (2001, 73) mukaan koulutuksen merkitystä kehitysvammaisille tulee tarkastella koulutuksen yleisistä merkityksistä poikkeavasta vammaiserityisestä näkökulmasta. Koulutuksen merkitys kehitysvammaiselle nähdään tasa-arvoasiana, joka toisaalta tarkoittaa oikeutta mahdollisimman samanlaiseen koulutukseen muiden kanssa, mutta toisaalta myös mahdollisuutta kykyjen ja edellytysten mukaiseen koulutukseen.

Koulutusinflaation seurauksena alimpien tutkintojen arvo on yhteiskunnassamme lähes mitätöitynyt. Mänty on huolissaan siitä, miten tämän rajun inflaation kokevat vammaiset koulutettavat, jotka usein suorittavat juuri näitä alimman tason tutkintoja. (Mänty 2001, 73.) Antikainen (1998, 199) kirjoittaa: ”Kun valikoituminen koulutuksen perusteella työhön ja ammattiin sekä muutoinkin erilaisiin yhteiskunnallisiin asemiin säilyy ja kun yksilöiden kyvyt itsetarkkailuun ja jatkuvaan oppimiseen eivät jakaannu tasaisesti, erot ja eriarvoisuus uhkaavat kasvaa. Jako osaaviin ja osaamattomiin voi olla hyvin julma.”

Kehitysvammaisten henkilöiden kokemukset ammatillisesta koulutuksesta ovat olleet pääosin myönteisiä (esim. Pöllänen 1998; Korhonen & Matikka 1991; Sissala 1999). Myönteiset kokemukset ovat lisänneet kehitysvammaisten valmiuksia ja halua yhteiskunnan jäsenenä toimimiseen (Korhonen & Matikka 1991, 67). Kehitysvammaliiton, Kehitysvammaisten tukiliiton, Förbundet de Utvecklingsstördas Välin ja Nuorten Ystävien yhteistyössä teettämän kyselyn mukaan kehitysvammaiset nuoret valitsevat opiskelupaikkansa useimmiten alan kiinnostavuuden vuoksi. Kyselyyn vastanneista naisista suuri osa opiskeli parhaillaan majoitus-, ravitsemus- ja talousalalla, sosiaali- ja terveysalan avustajakoulutuksessa tai puhdistuspalvelu-, käsityö- ja kotitalousalalla. Miesten opiskelualat vaihtelivat naisia enemmän suurimman osan opiskellessa kiinteistö-, ravitsemus-, kone- ja metallialalla, tai kotitalous- ja kuluttajapalvelualalla. Alle 20-vuotiaista vastaajista suurin osa oli vielä valmentavassa koulutuksessa. (Nummelin 2008, 4–7.)

Kehitysvammabarometri 2002:ssa vastaajien toiveet kohdistuivat aikuisopetuksen kehittämiseen. Kehitysvammaisten ammatilliseen kehittämiseen kaivataan lisää vaihtoehtoja, ja koulutusta tulisi kehittää vastaamaan paremmin työelämän vaatimuksia. Kuten aiemmin on tullut ilmi, kehitysvammaisten työllistyminen on yhä vaikeaa ammattikoulutuksesta huolimatta. (Matikka 2002.)

Kehitysvammaisten opiskelijoiden koulutukselle annetuista merkityksistä, joita tässä tutkielmassa tarkastelen, ei ole erikseen aiemmin tehty tutkimusta. Aihepiiriä sivuaa Sinikka Pöllänen haastattelututkimus työvaltaisella erityislinjalla opiskelleiden lievästi kehitysvammaisten miesten ammatillisesta urasta ja elämäkulusta. Suurin osa haastatelluista arvioi ammatillisen koulutuksen merkittäväksi elämänkulkua ja/tai työuraa määrittäväksi ja rakentavaksi tekijäksi. Koulutuksen nähtiin tarjoavan työelämävalmiuksien lisäksi välineitä yhteiskunnassa selviytymiseen. Ammatillinen koulutus näyttäytyi myös merkityksellisenä identiteetin rakentajana sekä tavoitteellisuuden tukijana. Yksikään haastateltavista ei kokenut ammatillista koulutusta täysin merkityksettömäksi, vaikkakin ne, joille ala oli pakkovalinta, näkivät koulutuksen vähemmän merkityksellisenä kuin muut. (Pöllänen 1998, 80–83.)

3.2 Työllistymisen mallit

Seuraavaksi esittelen yhteiskunnassamme käytössä olevia kehitysvammaisten henkilöiden työllistämisen tapoja. Työhön, työllistymiseen ja työllistymispalveluihin liittyvä käsitteistö on kompleksinen. Käsitteitä käytetään päällekkäin ja lomittain eikä edes ”työn” käsite kannata yksiselitteistä merkitystä. (Ollikainen 2008, 18.) Seuraan tässä tutkielmassa käyttämäni lähdekirjallisuuden käsitteistöä, mutta yritän tuoda esille myös rinnakkaisia termejä tarpeelliseksi katsomissani kohdissa.

Kehitysvammaisen henkilö voidaan sijoittaa avoimille työmarkkinoille erinäisten tukitoimien avulla tai työllistää normaalien työmarkkinoiden ulkopuolelle suojatyöhön joko normaalilla työpaikalla tai työ- ja toimintakeskuksessa (Mänty 2000, 66–72). Suojatyötä määrittelee kehitysvammalaki, jonka 2 §:n neljännen kohdan mukaan kehitysvammaisten erityishuoltoon kuuluu muun muassa työtoiminnan järjestäminen ja 35 §:n toisen momentin mukaan henkilölle, joka on erityishuollon tarpeessa, on pyrittävä järjestämään työtoimintaa, työhön valmennusta sekä muuta virikkeellistä toimintaa (Marjanen 2000, 4).

Suojatyöjärjestelmä pohjautuu Kansainvälisen työjärjestön (ILO) vuonna 1955 antamaan työhuoltosuositukseen, jonka mukaan jäsenmaiden tulee järjestää suojatuissa olosuhteissa työmahdollisuuksia niille invalideille, jotka eivät kykene tavalliseen kilpailulliseen työhön. Suomeen on kehittynyt 1960-luvulta alkaen laaja työ- ja toimintakeskusten verkosto, joissa työ on

huoltosuhteeseen perustuvaa työtoimintaa. (Saloviita ym. 1997, 21–28.) Erotukseksi alun perin invalideille tarkoitettua suojatyöstä, kehitysvammahuollon järjestämää työtä on sittemmin alettu kutsua myös työtoiminnaksi ja suojatyökeskuksia toimintakeskuksiksi (Aspvik 2003, 42). Työ- ja toimintakeskuksissa, joita on Kehitysvammaliiton selvityksen mukaan noin 350, työskenteli 2000-luvun alussa noin 11200 kehitysvammaista (Hyvärinen, Vesala & Seppälä 2002, 46).

Työkeskuksissa tehdään pääasiassa kaupan ja teollisuuden alihankintatöitä, kuten pakkaamista, kokoonpanoa ja pussitusta. Lisäksi työkeskuksissa valmistetaan tekstiili- ja puutuotteita. Työkeskuksissa tehtävästä työstä kehitysvammaiset saavat pientä työosuusrahaa, mutta varsinainen toimeentulo tulee eläkkeestä. (Hyvärinen ym. 2002, 7.) Toiminnan tavoitteet ovat ensisijaisesti kuntoutukselliset, sillä työn tuotannollinen tehokkuus ei ole perinteisesti ollut toiminnassa keskeistä (Saloviita ym. 1997, 29).

Suojatyötä vastaan on vuosien mittaan esitetty yhä enemmän kritiikkiä muun muassa siksi, että sen nähdään pikemminkin syrjäyttävän vammaisia henkilöitä yhteiskunnan keskiöstä kuin kuntouttavan heitä niin sanottuun normaaliin elämään (Saloviita ym. 1997, 24). Gill (2005, 622) jopa väittää, että työelämään kuntouttamisen sijaan suojatyötoiminnassa on kyse mukavan ympäristön luomisesta, joka ennen kaikkea näyttää hyvältä ulospäin.

Ristiriitaista toiminnassa on esimerkiksi se, että työkyvyttömiksi diagnosoitujen henkilöiden odotetaan tekevän töitä, mutta heille ei makseta siitä palkkaa. Toiseksi työ määritellään terapeuttiseksi ja kuntouttavaksi, mutta minkäänlaisia tavoitteita kuntoutukselle ei aseteta eikä tuloksia ole nähtävillä. Suojatyöllä on Suomessa kritiikistä huolimatta yhä vankka asema vajaakuntoisten henkilöiden työllistämistä koskeissa virallisissa tavoitteissa. (Saloviita ym. 1997, 32–35.) Sen sijaan esimerkiksi Australiassa ja Yhdysvalloissa tuettu työllistäminen on pääasiallinen vammaisten henkilöiden työllistämistapa ja myös EU:ssa työllistymisen kehityslinjat painottavat yhä suuremmissa määrin avoimille työmarkkinoille sijoittumista (Marjanen 2000, 24).

Siitä, miten kehitysvammaiset henkilöt itse kokevat suojatyön on ristiriitaisia tutkimustuloksia. Muun muassa Westin (1989, 147) mukaan segregatio aiheuttaa vammaisille työntekijöille tunteen siitä, että työ, jota he tekevät, ei määrity niin sanotuksi oikeaksi työksi. Korhosen ja Matikan tutkimustulokset toisaalta viittaavat siihen, etteivät kehitysvammaiset itse koe

tekemäänsä työtä vain näennäistyöksi vaan hyödylliseksi yhteiskunnalliseksi toiminnaksi. Valmistaessaan esineitä muiden ihmisten käyttöön he katsovat tulevansa hyväksytyiksi yhteiskunnan jäseninä. (Korhonen & Matikka 1991, 65; ks. myös Pelkonen 2003, 161.)

Männyn (2000, 85) mielestä on syytä miettiä sitä, ovatko palkka ja työsuhde lopulta työn olennaisimmat tekijät. Työn hyvyys tai huonous on arvioitava palkkaa monipuolisemmilla mittareilla ottaen huomioon myös elämänlaadun ja hyvinvoinnin subjektiiviset ja objektiiviset ulottuvuudet. Mänty kuitenkin myöntää, että suojatyön kritiikki on suurelta osin ollut aiheellista ja sen sisältöä ja tavoitteita olisi syytä tarkistaa.

Avotyö kehittyi 1980-luvulla ratkaisuksi vähentää kehitysvammaisten kalliin työtoiminnan kustannuksia. Keskeiseksi ajatukseksi tuli lievästi kehitysvammaisten henkilöiden sijoittaminen työkeskuksen sijaan avoimille työmarkkinoille, kuten päiväkoteihin, vanhainkoteihin tai kunnan toimistoihin, palkattomaan työhön. (Saloviita ym. 1997, 37.) Avotyössä kehitysvammaiset henkilöt työskentelevät tavallisilla työpaikoilla, mutta ovat edelleen työkeskuksen asiakkaita eivätkä varsinaisessa työsuhteessa työpaikkaan. Avotyöstä ei makseta palkkaa vaan työosuusrahaa, joka on noin 82 euroa kuukaudessa. Eläke on edelleen avotyöntekijän pääasiallinen toimeentulonlähde. Avotyötä teki 2000-luvun alussa noin 1600 kehitysvammaista. (Hyvärinen ym. 2002, 8, 27.)

Ideologisella tasolla avotyö edistää normalisaation ja integraation periaatteita tarjotessaan kehitysvammaisille henkilöille mahdollisuuden tehdä töitä tavallisella työpaikalla, olla osa työyhteisöä ja päästä vuorovaikutukseen muidenkin kuin toisten kehitysvammaisten kanssa. Myös työtehtävät ovat usein monipuolisempia kuin työkeskuksissa. (Saloviita ym. 1997, 37–39.) Toisaalta avotyötä on kritisoitu siitä, että kehitysvammaisen työntekijä jää usein työpaikalla oman onnensa nojaan saamatta tarvitsemaansa tukea ja apua. Kehitysvammaliiton selvityksen mukaan vain neljännes avotyötä tekevistä kehitysvammaisista työntekijöistä sai tukea työhönsä viikoittain. (Hyvärinen ym. 2002, 8, 49.) Avotyön kritiikki kohdistuu myös työn palkattomuuteen eli vammaistyövoiman ilmaiseen käyttöön. Saloviita ym. huomauttavat, että hyvä mieli tuskin riittää työn vastikkeeksi ei-kehitysvammaisillekaan henkilöille. (Saloviita ym. 1997, 37–39.)

Tuetussa työllistämässä kehitysvammaisen henkilö on työsuhteessa niin sanottuun tavalliseen työpaikkaan ja saa tekemästään työstä palkkaa. Tuetusti työllistetyllä kehitysvammaisella on

tukenaan työvalmentaja, joka auttaa työnhaussa ja opastaa työtehtävien opettelussa uudessa työpaikassa. (Hyvärinen ym. 2002, 8.) Tuetun työllistämisen käsite on peräisin Yhdysvalloista. Se syntyi 1980-luvun alkuvuosina, jolloin työkään alkoi tulla kehitysvammaisia nuoria, jotka olivat vuonna 1974 hyväksytyt uuden koululain takaamana saaneet käydä koulunsa yhdessä ei-kehitysvammaisten oppilaiden kanssa ja olleet näin osa tavallista yhteiskuntaa. Perinteinen suojatyo oli kuitenkin ainoa vaihtoehto, joka heille oli työmarkkinoilla tuolloin mahdollinen. Suojatyötä kritisoitiin näennäisestä, palkattomasta puuhastelusta ja kalliista kustannuksista, ja avosuojatyö näyttäytyi arvostelijoille lainvastaisena työn teettämisenä ilman asiaankuuluvaa korvausta. (Saloviita ym. 1997, 65–66.)

1980-luvun alussa Yhdysvaltain hallinto rohkaisi yksityistä sektoria työllistämään vammaisia henkilöitä. Kehitysvammaisten työllistäminen avoimille työmarkkinoille sai tukea myös yliopistojen tutkimustuloksista, saaduista työllistämiskokeiluista sekä integraatiota kannattavien kehitysvammaisten perheenjäsenien vaatimuksista. (Saloviita ym. 1997, 65–66.) Yhdysvalloissa normalisaatio-ideologia onkin johtanut kehitysvammaisten nuorten yhä enenevään työllistymiseen avoimille työmarkkinoille, kun taas Suomessa integroitu työ on tarkoittanut lähinnä avotyöhön suuntautumista perinteisen suojatyon sijaan (Mänty 2000, 35).

Suomessa tuetun työllistämisen käsite tuli tunnetuksi *Tie auki!* -projektin myötä 1990-luvun puolivälissä. Kiinnostus uutta työllistämismahdollisuutta kohtaan oli aluksi erittäin suurta, kuin taikasana, jolla avautuivat EU-rahoituksen portit. Tuettu työllistäminen ei kuitenkaan muodostunut itsenäiseksi projektiksi, johon olisi sitouduttu voimakkaasti ja tämän vuoksi alkuvauhti hiipui. Käsite itsessään menetti heti alkuun tarkan merkityssisältönsä ja se laajeni pian tarkoittamaan lähes mitä tahansa vammaisten työllistymiseen viittaavaa. Saloviita ym. ehdottavatkin tilalle tarkennettua tuetun palkkatyön termiä. (Saloviita ym. 1997, 75–77.) Ongelmaksi on muodostunut Kehitysvammaliiton selvityksen mukaan myös se, että tuetun työllistämisen katsotaan edelleen kuuluvan työkeskuksille eikä työhallinnolle. Työvalmentajan tukea ja palveluita avoimille työmarkkinoille työllistymiseen on kuitenkin tarjolla vain joka kuudennessa työkeskuksessa. (Hyvärinen ym. 2002, 51–53.)

Tuetusta työllistämisestä on saatu Suomessa (esim. Hyvärinen ym. 2002) ja muissa OECD-maissa (Disabled youth and employment, 17) hyviä kokemuksia. Noin 75 prosentilla tuetusti

työllistyneistä työsuhde oli pysyvä, ja joka toisella työllistyneellä työsuhde oli jatkunut pidempään kuin kaksi vuotta (Hyvärinen ym. 2002, 29–30). Tuettu työllistäminen on kuitenkin ottanut varsin hitaasti ilmaa siipiensä alle Suomessa. Kehitysvammaliiton tilastojen mukaan avoimille työmarkkinoille palkkatyöhön tuetun työllistämisen kautta on työllistynyt noin 300 kehitysvammaista henkilöä, joista suurin osa on lievästi kehitysvammaisia. Työkykyisiä ja -haluisia kehitysvammaisia henkilöitä on kuitenkin jopa 3000. (Kehitysvammaiset nuoret haluavat palkkatyöhön 2008.)

Syynä kehitysvammaisten heikkoon työllistymiseen voi olla harhaluulo eläkkeen ja palkan yhteensovittamisen vaikeudesta. Eläkkeen voi kuitenkin nykyään ”jättää lepäämään” jopa viideksi vuodeksi menettämättä sitä lopullisesti. Keskimääräinen kuukausipalkka kokopäiväisesti työtä tekevillä kehitysvammaisilla työntekijöillä on noin 430 euroa ja osa-aikaisesti työskentelevillä keskimäärin 260 euroa kuussa. Jos palkkatulot ovat alle 588,66 euroa kuukaudessa, kehitysvammaisen ei menetä eläkettään. Todellisuudessa hyppääminen eläkkeeltä palkkatyöhön voi olla ongelmallista, ja hyvin harvat kehitysvammaiset ovat käyttäneet tätä mahdollisuutta. (Hyvärinen ym. 2002, 50.)

Vammaisten henkilöiden työllistymisessä pidetään nykyään yleisesti tavoitteena työntekoa tuetusti avoimilla työmarkkinoilla. Muuan muassa Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistiossa vammaisten henkilöiden työllistymisen edistämisestä todetaan, että avoimet työmarkkinat ovat aina ensisijainen työllistymiskohde vajaakuntoisille työntekijöille (Marjanen 2000, 3). Myös Huhtikuussa 2002 voimaan tullut lainsäädäntö vammaisten ja vajaakuntoisten työllistymisestä kannustaa kehittämään toimintamalleja, joiden avulla vammaiset henkilöt työllistyisivät avoimille työmarkkinoille (Hyvärinen ym. 2002, 54).

3.3 Työn merkityksiä kehitysvammaisille henkilöille

Vammaistutkimuksen monitieteinen olemus sisältää Teittisen (2006, 6) mukaan monia itsestäänselvyyksinä pidettyjä totuuksia, joiden kriittinen analyysi on jäänyt vähäiseksi. Työn ja koulutuksen merkitykset kehitysvammaisen henkilön omasta näkökulmasta ovat yksi tällainen itsestään selvänä pidetty teema. Syvälliset ja laaja-alaiset tarkastelut kehitysvammaisten henkilöiden kokemuksista ja arvioista omasta työstään ja työllistymisestään ovat jääneet

tutkimuksessa toistaiseksi vähälle huomiolle (Hyvärinen ym. 2002, 55). Myös omien havaintojeni mukaan työn merkitykset kehitysvammaisille ihmisille sivuutetaan aiemmissä tutkimuksissa korkeintaan muutaman sivun mittaisella tekstillä siitä, kuinka ”työn on todettu olevan ihmiselle merkityksellistä”.

Työn on huomattu muun muassa rytmittävän kehitysvammaisen elämää, kohottavan itsetuntoa sekä tyydyttävän sosiaalisia tarpeita johonkin yhteisöön kuulumisesta (Autio 1993, 3–4). Saloviidan ym. tutkimuksessa *Tie auki työelämään* työn todetaan olevan kehitysvammaiselle merkityksellistä siinä missä muillekin ihmisille. Työn todetaan muun muassa tuottavan taloudellisia voimavaroja, antavan mahdollisuuden olla hyödyllinen ja tuottava, tuovan sosiaalista tukea sekä luovan sosiaalista identiteettiä. (Saloviita ym. 1997, 25.)

Korhosen ja Matikan mukaan kehitysvammaiset henkilöt arvostavat omaa työtään, koska sen avulla he tuntevat liittyvänsä yhteiskuntaan ja saavat ”työntekijän” statuksen. Tutkimuksessaan kehitysvammaisten minäkuvasta ja itsenäistymisestä Korhonen ja Matikka huomasivat, miten kehitysvammaisten puhe omasta työstään oli usein ulkoa opittua ja muistutti lähinnä palkkatyöläisen suhtautumismallia. Suhtautumismalli oli sikäli erikoinen, että kyseessä oli työ, josta ei maksettu palkkaa vaan työosuusrahaa. Tutkijat arvelevat, että puhetapa on keino ylläpitää normatiivista mallia kunnon työtä tekevistä kansalaisista ja samalla vahvistaa omaa integraatiota yhteiskuntaan. (Korhonen & Matikka 1991, 66.)

Tiina Aution vuonna 1993 Kehitysvammaisten elämänlaatu -projektissa tekemä tutkimus *Työ kehitysvammaisen elämässä* on löytämistäni lähteistä ainoa, jossa mielenkiinnon kohteena on nimenomaan työn merkitys kehitysvammaiselle. Projektiin osallistui kaikkiaan 619 kehitysvammaista eri puolilta Suomea. Heistä työssäkäyviä oli 93 prosenttia eli 578 henkilöä. Autio analysoi tutkimuksessaan näiden työssäkäyvien kehitysvammaisten haastatteluja kvantitatiivisin menetelmin, joten tulokset pelkistyvät lähinnä prosenttiluvuiksi ja muutaman lauseen tulkinnoiksi. (Autio 1993.) Kehitysvammaisten elämänlaatu – projektin tutkimusjohtaja Leena Matikka (1993) toteaaakin, että tämän tutkimuksen perusteella on vaikea analysoida kovinkaan syvällisesti työn erilaisia merkityksiä kehitysvammaiselle. Tämä avaa omalle tutkielmalleni motiivin edustaa kehitysvammatutkimuksen perinteessä tarkasti kohdentunutta analyysia työn ja koulutuksen merkityksistä kehitysvammaisille henkilöille.

Aution (1993) tutkimuksen tulokset kertovat siitä, miten työ ja tavoitteellinen toiminta ovat vammaisen henkilön hyvinvoinnin, elämänlaadun sekä sosiaalisen integraation kannalta tärkeitä osatekijöitä. Itsensä kokeminen hyväksi ja tärkeäksi työntekijäksi kohottaa itsetuntoa, mutta tämän edellytyksenä ympäröivän työyhteisön tulee olla suvaitseva ja kannustava. Työn ominaisuuksista korostuvat monipuolisuus sekä työn sisällöllinen merkittävyys. Lisäksi kehitysvammaiset työntekijät arvostavat mahdollisuuksia vaikuttaa omaan työhönsä ja sen sisältöön. Vastaavasti pitkälle eriytynyt työ ja alhainen itsemäärääminen lisäävät stressiä.

3.4 Kehitysvammaisen henkilön oikeus ammatilliseen koulutukseen ja työhön

Keskustelu vammaisen henkilön työstä ja työllistymisestä on ollut kahtiajakautunutta. Vammaistutkimuksissa ollaan kyllä yhtä mieltä siitä, että vammaisilla ihmisillä on oikeus ammatilliseen koulutukseen ja työn tekemiseen siinä missä muillakin ihmisillä (esim. Mänty 2001; Disabled youth and employment 1994, 17). Myös elinikäinen oppiminen katsotaan vammaisten oikeudeksi (esim. Mänty 2001, 104). Toisaalta työllistymisen tavoitteita on kritisoitu siitä, että ne heijastelevat liikaa yhteiskunnan taloudellisia arvoja (Järvikoski, Härkäpää & Pättikangas 1999, 118).

Niin Suomessa kuin muissakin maissa vammaisten työhön osallistuminen on muuta väestöä paljon alhaisemmalla tasolla. Monet vammaiset henkilöt siirtyvät peruskoulun jälkeen 16-vuotiaina suoraan eläkkeelle koulutuksen, kuntoutuksen ja työmahdollisuuksien puuttuessa. (Marjanen 2000, 15; Järvikoski ym. 1999, 118.) Lisäksi ne vammaiset henkilöt, jotka osallistuvat työelämään, ovat usein työssä, joka ei vastaa heidän kykyjään, halujaan (Marjanen 2000, 15) eikä ammatillista koulutustaan (Mänty 2000).

Kehitysvammaliiton, Kehitysvammaisten tukiliiton, Förbundet de Utvecklingsstördas Välin ja Nuorten Ystävien teettämässä kyselyssä kehitysvammaiset miesopiskelijat listasivat unelma-aloikseen ravitsemuspalvelut, kiinteistönhoidon ja kuljetus- ja liikennetyöt. Naiset haaveilivat ravitsemuspalvelu-, lastenhoito- tai musiikkialalla työskentelemisestä. Vastaajista vain 20 prosenttia opiskeli parhaillaan haaveammattiinsa. Kyselyssä 14 vastaajaa 302:sta ilmoitti haaveilevansa musiikkialan töistä, ja kuvataidealasta unelmoi yhdeksän vastaajaa, molempien

ollessa erityisesti naisvastaajien toivelistalla. Taidealan töistä haaveiltiin hieman enemmän kuin niitä opiskeltiin. (Nummelin 2008 8–9.)

Kyselyssä oltiin kiinnostuneita myös siitä, mitä työtä vastaaja haluaisi tehdä tulevaisuudessa. Vastaukset noudattivat pitkälle haaveammattien linjaa. Oman tutkimukseni kannalta mielenkiintoista kuitenkin on, että haaveammatteihin lukeutuneet musiikki- ja kuvataideala eivät saaneet yhtään mainintaa tulevaisuuden konkreettisena työnä. Sen sijaan työskentely työ- tai toimintakeskuksessa sai mainintoja siitä huolimatta, ettei se kuulunut kenenkään ammattihaaveisiin. (Nummelin 2008, 9-10.) Mieleen tulee väistämättä ajatus kehitysvammaisten vastaajien realismin tajusta tämän kysymyksen kohdalla. Perinteisesti juuri työ- ja toimintakeskukset ovat olleet paikkoja, joihin työllistytään, vaikka haaveet suuntautuisivat muille aloille. Taidealalle työllistyminen haaveista huolimatta saattaa tuntua epärealistiselta, koska esimerkkejä kehitysvammaisista taiteilijoista ja muusikoista työelämässä ei ole paljon, ja heidänkin tunnettavuutensa on vähäistä.

Pölläsen lievästi kehitysvammaisten metallialalta valmistuneiden miesten ammatillista uraa ja elämäntulkua käsitelleessä tutkimuksessa ilmeni, että parhaiten työllistyvät ne kehitysvammaiset, jotka ovat saaneet lisäkoulutusta, toimivat mahdollisimman pitkälle itseohjautuvasti ja saavat lisäksi läheisten tukea. Katkonaista työuraa sen sijaan edeltää ammattiin hakeutuminen toisen esimerkin tai suosituksen mukaan, työpaikkojen vaihtuminen sekä toistuvat tuki- ja velvoitetyöt eli toisin sanoen passiivisuus ja ulkoahjautuvuus sekä koulutuksen että työelämän suhteen. (Pöllänen 1998.) Kehitysvammaisten onkin huomattu tarvitsevan jatkuvaa tukea ja kannustusta, jotta heidän oikeutensa pitkäkestoiseen ja mielekkääseen työuraan toteutuu (Disabled youth from school to work 1991, 70).

Vuoden 2002 Kehitysvammabarometrin mukaan kehitysvammapalvelujen käyttäjien näkemykset kehitysvammaisten henkilöiden mahdollisuuksista mielekkääseen työhön olivat synkentyneet vuoteen 1999 verrattuna. Työllistämismuodoista erityisesti kaivattaisiin mahdollisuuksia työllistyä tuetusti avoimille työmarkkinoille. (Matikka 2002.)

Ollikaisen (2008) tutkimuksen mukaan vammaiset ja osatyökykyiset henkilöt ovat joutuneet avoimilla työmarkkinoilla marginaalin marginaaliin. Vammaisille ja osatyökykyisille henkilöille

työllistämispalveluja tarjoavien tahojen asenne heitä kohtaan on varsin negatiivinen, ja ainoa huoli tuntuu olevan palvelutuotannon taloudellinen kannattavuus. Työllistämispalvelujen johtajien ”ei ne kuitenkaan työllisty” -puhe asettaa vammaiset eläkkeensaajat työttömistä seuraavalle kehälle työmarkkinoiden keskiöstä katsottuna. Ollikainen epäilee puhettavan olevan seurausta työelämän muutoksesta kilpailuhenkisempään ja tuloshakuisempaan suuntaan. Oravanpyörässä ei ehdi ottaa huomioon marginaalisia työllistyjiä, puhumattakaan niistä, jotka ovat marginaalin marginaalissa.

Vuonna 1996 toteutetun *Kehitysvammaisten palkkatyötutkimuksen* mukaan suurin syy kehitysvammaisten heikkoon työllistymiseen on työnantajien tiedonpuute kehitysvammaisten henkilöiden työskentelykyvyistä sekä ennakkoluulot ja negatiiviset asenteet. Kuitenkin lähes kaikki kyselyyn vastanneet työnantajat, jotka olivat palkanneet kehitysvammaisia työntekijöitä, olivat tyytyväisiä heidän työskentelyynsä. (Kehitysvammaisten palkkatyö 1997, 1–10; ks. myös Mäntö 2000, 171.) Kokemukset kehitysvammaisten työllistämistä näyttäisivät siis olevan kehitysvammaisten henkilöiden työllistymisen kannalta tärkeitä. Kehitysvammaisten henkilöiden työvoiman kysyntään voidaan vaikuttaa tietoisuuden lisäämisen kautta myös räätälöimällä työpaikkoja kehitysvammaisten valmiuksille sopiviksi sekä kehittämällä uusia työpaikkoja vastaamaan tarpeita (Järvikoski ym., 1999, 119).

Lisäksi kehitysvammaisten henkilöiden ammatillista koulutusta suunniteltaessa tulisi pitää mielessä työmarkkinoiden vaatimukset. Ammattialakohtaisen koulutuksen mielekkyys kehitysvammaiselle työntekijälle murentuu, jos koulutus ja työtehtävien vaatimukset eivät vastaa toisiaan. (Korhonen & Matikka 1991, 65.) Nähdäkseni sopeutumista ja järjestelyjä tarvitaan ehdottomasti myös työelämän puolella.

Inklusiota työmarkkinoille monimutkaistaa myös se, etteivät kehitysvammaiset ole yksi yhtenäinen joukko kollektiivisine tavoitteineen (Pelkonen 2003, 62–63). Lehtinen (2000, 81–82) perää Työvoimahallinnolta nykyistä tehokkaampia keinoja tukea vammaisten henkilöiden työllistymistä työmarkkinoille lisäämällä perinteisten tukitoimien rinnalle uusia keinoja, joiden avulla työnantajien epäilyjä vammaisia työntekijöitä kohtaan voisi hälventää. Tällainen tukimuoto on Lehtisen mukaan esimerkiksi tuetun työllistämisen malliin kuuluva työvalmentaja, joka auttaa vammaista henkilöä työpaikkaan ja työtehtäviin orientoimisessa.

Ovatko työttömyys ja epätyypilliset työsuhteet automaattisesti henkilön yhteiskunnan keskiöstä syrjäyttäviä tekijöitä? Työtä on perinteisesti pidetty suomalaisessa yhteiskunnassa kansalaisen elämänkaaren keskivaiheeseen itsestään selvästi kuuluvana asiana. Palkkatyöläinen liikkuu ”kunnian kentillä” ja liittyy samalla osaksi suomalaista tarinaa (Kortteinen 1992). Tuntevatko myös kehitysvammaiset henkilöt tämän protestanttisen työetiikan paineen nahoissaan? Onko ihminen automaattisesti syrjäytynyt, jos hän ei osallistu palkkatyöhön? Kokevatko esimerkiksi kehitysvammaiset itsensä syrjäytyneiksi toimiessaan työkeskuksissa?

Edellä esitellyt tutkimustulokset kertovat kehitysvammaisten toiveista osallistua niin sanottuun normaaliin elämään ei-vammaisten keskuudessa. Marginaalista keskiöön ja toiseudesta normaaliuteen halutaan siis ainakin osittain. Tutkittaessa syystä tai toisesta yhteiskunnan marginaaliin joutuneita yhtenä ajatuksena on antaa ääni ”toisille” itselleen, antaa toisin sanoen mahdollisuus puhua vastaan ja vaieta Arja Jokisen, Laura Huttusen ja Anna Kulmalan toimittaman kirjan nimeä siteeraten (Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004, 9-19).

Entä jos tämä joukko ei itse koe olevansa marginaalissa? Aina parempi, mutta totuus taitaa kuitenkin olla se, että kehitysvammaiset ovat enemmän tai vähemmän yhteiskuntamme ”toisia”, joiden ääni ei aina kannata eikä sitä myöskään kuulla. Yhä vielä yhteiskuntamme toimii huomioimatta vammaisten ihmisten erityistarpeita ja -vaatimuksia. Kysymys on lopulta siitä, onko erityisiä tukea tarvitsevilla ihmisillä vaihtoehtoja ja varaa valita.

Ollikaisen (2008, 57) mukaan suomalaisen yhteiskunnan paradoksi on se, että se tuottaa marginaalin yrittämällä poistaa sitä. Toisin sanoen järjestelmäkeskeinen toimintatapa pyrkii tunnistamaan ja nimeämään erilaiset erityisryhmät ja vetämään ne erilaisten erityistoimenpiteiden kautta kohti kulloisenkin valtakeskustelun määrittelemää keskustaa. Paradoksi on siinä, että luokitteluun ja eriyttämiseen perustuva toiminta ei poista marginaalista asemaa vaan pikemminkin tukee ja vahvistaa sitä (Jokinen ym. 2004, 13).

Pelkonen kysyy aiheellisesti, miten normaalin palkkatyön, joka yhteiskunnassamme nähdään sosiaalisten oikeuksien ja tasa-arvon toteuttajana, puuttuminen useiden vammaisten henkilöiden elämästä vaikuttaa näiden ihmisten perustarpeiden toteutumiseen. ”Alentunut toimintakyky ei saisi olla esteenä yksilöllisten tarpeiden tyydyttämiselle, osallisuudelle ja työn tekemiselle.”

(Pelkonen 2003, 61.) Toisaalta liian aktiivinen sosiaalipolitiikka kehitysvammaisten tuuppaamiseksi työmarkkinoille pakottaa heidät omaksumaan yhteiskunnan tarjoaman hyödyllisen palkkatyökansalaisen roolin ja statuksen, vaikkei se olisi kehitysvammaisten omien toiveiden ja tarpeiden mukaista (emt., 166).

Nykyisillä työmarkkinoilla vallitsevien tehokkuus- ja tuottavuusvaatimusten odottaminen vaikeasti kehitysvammaiselta henkilöltä olisi epäinhimillistä ja sortavaa (Barnes 1999, 18). On muistettava, etteivät kaikki kehitysvammaiset halua työllistyä avoimille työmarkkinoille, eikä se kaikissa tilanteissa olisi realistista tai tarkoituksenmukaista ottaen huomioon heidän taloudelliset tai sosiaaliset etunsa (Pelkonen 2003, 62–63). Näille ihmisille esimerkiksi omien valintojen pohjalta lähtevä tuettu vapaa-ajantoiminta voisi tarjota mielekkään vaihtoehdon työllistymiselle (Saloviita ym. 1997, 26).

Toisaalta myös työn käsite on sosiaalinen konstruktio ja avoin muutokselle. Vammaiset henkilöt voivat työmarkkinoille tullessaan uudelleenkäsitteellistää työtä ja sen merkityksiä, niin kuin naiset tekivät muutama vuosikymmen sitten astuessaan työmarkkinoille. (Barnes 1999, 18.) Männyin mukaan työn hyvyyttä tai huonoutta onkin nykypäivänä tarkasteltava monipuolisilla mittareilla ”ottaen huomioon hyvinvoinnin ja elämänlaadun objektiiviset ja subjektiiviset ulottuvuudet”. Kannanotto, jossa vain avoimille työmarkkinoilla tehty kansantaloudellisesti tuottava työ on oikeaa työtä, on liian tiukka (Mänty 2000, 85). Tässä tutkielmassa tarkasteluni kohdistuu kehitysvammaisten henkilöiden tekemään taiteelliseen työhön, kuvataiteeseen ja musiikkiin. Alat pakenevat perinteistä tuottavan työn vaatimusta, mutteivät sijoitu ”puuhasteluna” pidetyn suojatyönkään alueelle. Esittelen seuraavassa alaluvussa taiteellisen työn mahdollisuuksia toimia omana erityis sektorina kehitysvammaisten henkilöiden työllistäjänä.

Kehitysvammaisten ihmisten kohdalla eettisiä kysymyksiä on ensiarvoisen tärkeää pohtia. Pelkosen (2003, 62) tavoin oma näkemykseni on, että vammaisten henkilöiden tarpeiden määrittelyssä tulee kuunnella myös asiantuntijoita, mutta ensisijaisesti heitä itseään. Liian usein ajatellaan, etteivät vammaiset ihmiset kykene tekemään päätöksiä koskien omaa elämäänsä (Vilà, Pallisera & Fullana 2007, 17). Wehmayerin ja Metzlerin tutkimustulokset kertovat, että aikuisista kehitysvammaisista vain 33 prosentilla oli vapaus valita asuinpaikkansa ja vain 44 prosenttia sai päättää työstään tai päivätoiminnastaan (Wehmayer 1994, 9). Mielestäni esimerkiksi

kehitysvammaisten koulutusta ja työllistymistä koskien tulee tehdä yhteistyötä ja neuvotella erilaisista vaihtoehdoista. Pakkoinkluusio toteutettuna ylhäältä alaspäin ei aja lopulta kenenkään asiaa.

3.5 Kuvataide ja musiikki kehitysvammaisen henkilön ammattina ja työnä

Taide ja musiikki ovat osa sitä yhteiskunnan toimintakulttuuria, jossa vammaiset ja ei-vammaiset asettuvat samalle lähtöviivalle. Musiikki ei vaadi tulkitsijaltaan tiettyä älykkyydosamäärää (Rantanen 2001, 215) eikä kuvataiteen tekeminen kielellis-rationaalista abstraktia ajattelua (Isomäki 2004, 24). Oppimisvaikeudet eivät toisin sanoen ehkäise luovien ominaisuuksien esillepääsyä ja musiikillista tai kuvataiteellista ilmaisua. Lisäksi taide ja musiikki ovat moniarvoisuutensa takia suvaitsevaisia aloja: taidetta voi tehdä hyvin monella eri tapaa (Meder & Nieminen 2004, 75).

Taiteilijana toimiminen vaatii tietysti myös henkilökohtaista lahjakkuutta, motivaatiota sekä ammattitaitoisen ohjauksen (ks. Meder & Nieminen 2004, 75; Taylor 2005, 777). Näiden ehtojen täyttyessä taiteen tekeminen joko musiikin tai kuvataiteen alalla tarjoaa kehitysvammaiselle henkilölle rakennusaineita voimaantumiseen, oman identiteetin rakentamiseen, oman vammaisuuden käsittelemiseen (Taylor 2005, 777), viestimiseen, estetisointiin, kommunikointiin (Meder & Nieminen 2004, 30), sosiaaliseen vuorovaikutukseen, kasvavaan itseymmärrykseen (Rantanen 2001, 216) sekä onnistumisen kokemiseen (Elovirta 2007, 72).

Monelle kehitysvammaiselle taide on erinomainen ja joskus myös ainoa kommunikoinnin ja itseilmaisun kanava. Tällöin esiin nousee tietysti myös taiteen tekemisen terapeuttinen puoli. Mantereen (2004, 64–65) mukaan taide on havaitun ja koetun maailman uudelleen tulkitsemista: taide auttaa yksilöä maailman luovassa kohtaamisessa. Taide on ihmisten sielujen välistä viestintää ja vaikuttaa näin myös terapeuttisesti. Terapeuttinen puoli ei ammattimaisessa taiteen tekemisessä saa jäädä kuitenkaan ainoaksi tai edes tärkeimmäksi funktioksi. Meder ja Nieminen (2004, 53) muistuttavat, etteivät esimerkiksi kuvataideterapia ja kuvataideopetus ole sama asia. Opetuksen tavoitteena ei saa olla opiskelijan terapeuttisen avun saaminen vaan taidemaailman kohtaaminen ja siinä tarvittavien taitojen hankkiminen. Taiteen tekeminen itsessään voi siis olla

terapeuttista, mutta taideterapia ei saa olla taideopetuksen päämäärä. Samaa pätee nähdäkseni myös musiikin opetukseen ja musiikkiterapiaan.

Mukautetun ammatillisen musiikki- ja taideopetuksen päämääränä voidaan terapian sijaan pitää kehitysvammaisten henkilöiden inkluusioimista sekä taidemaailmaan että yleisesti yhteiskuntaan. Ammatillisen koulutuksen kohdalla inkluusio luonnollisesti tarkoittaa ammattiin valmistumista ja työllistymistä koulutusta vastaavalle alalle. Työllistyminen on kuitenkin sekä musiikki- että kuvataidealalla haasteellista. Esimerkiksi valmiita kulttuurialan työllistymismalleja on vammaisille kuvataiteilijoille ja muusikoille todella vähän. (Ks. esim. Meder & Nieminen 2004, 74–75.)

3.5.1 Kuvataide

Kehitysvammaisten taiteilijoiden kohdalla voidaan puhua uudenaikaisesta, valtavirrasta poikkeavasta ja suurelle yleisölle vielä tuntemattomasta kuvakulttuurista. Vammaisen taiteilija on henkilö, jonka tekemisiin vamma vaikuttaa enemmän tai vähemmän ja jonka taiteen tekemisen mahdollisuudet ovat yhteiskunnasta johtuen rajoittuneet. (Meder & Nieminen 2004, 29–30.) Vammaistaide ja vammaisen henkilön tekemä taide tulee kuitenkin käsitteellisesti erottaa toisistaan. Vammaistaide on taidetta, joka ilmentää jollain tapaa vammaisuuden kokemusta, samalla tavoin kuin esimerkiksi saamelastaide tuo esille kokemuksia saamelaisuudesta. Kaikki vammaisten henkilöiden tekemä taide ei kuitenkaan ole vammaistaidetta vaan taiteilija voi lukeutua halutessaan mihin tahansa muuhun taiteilijajoukkoon tai olla kuulumatta mihinkään. (Salovaara 2000, 37.)

2000-luvun alkuvuosina kehitysvammaisten henkilöiden tekemä taide nosti statustaan taidemaailmassa. Vammaisjärjestöjen työ vammaisten henkilöiden saamiseksi taiteen kuluttamisen lisäksi myös sen tuottajiksi alkoi tuottaa tulosta. Tämän hetken kehitysvammaisten tekemän taiteen suosio perustuukin sekä vammaisjärjestöjen taisteluun tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta että niin sanotun outsider-taiteen nousuun osaksi taidemaailmaa. (Isomäki 2004, 50.)

Outsider Art -käsittellä tarkoitetaan kirjaimellisesti ulkopuolisen tai sivullisen tekemää taidetta, joka lisäksi usein tehdään taidemaailman ulkopuolella. Termi Outsider Art esiintyi ensimmäisen kerran vuonna 1972 Roger Carnivalin samannimisessä kirjassa. (Dichter 1999, 26–28.) Outsider-

taiteilijoiden epäyhtenäinen ryhmä koostuu muun muassa mielenterveyshäiriöistä kärsivistä henkilöistä, kouluttamattomista kansantaiteilijoista sekä kehitysvammaisista taiteilijoista (emt., 59).

Marginaalista näkee usein paremmin kuin keskiöstä. Outsider-taiteen vahvuus on sen tapa katsoa ja kertoa toisin. Sovinnaisuus ei ole outsider-taiteessa hyve, vaikka toisinnäkeminen ja sen kautta taiteen tekeminen uudella tavalla ei yleensä kumpuakaan tietoisesta toisin tekemisestä. Outsider-taiteilijoiden tapa katsoa, havainnoida, kohdata ja kokea on erilainen ja se jättää jälkensä myös taiteeseen. Isomäki kuvailee kehitysvammaisten henkilöiden tekemää taidetta aidoksi naivismiksi, jossa on ”tyylipiirteistä riippumatta ’ekspressiota’, suoraa ja välitöntä ilmaisua, jonka katsoja kokee aseistariisuvan koskettavana. (Isomäki 2004, 54.) On kuitenkin muistettava, etteivät kehitysvammaiset henkilöt ole yksi yhtenäinen ryhmä, joka tekee toisiaan muistuttavaa taidetta, vaan persoonallinen siveltimenjälki näkyy jokaisen kehitysvammaisen taiteilijan töissä.

Kalhan (2002, 38) mukaan vammaisuus, niin kuin taidekin, pakenee sosiaalista järjestystä. Taide ja vammaisuus yhdessä muodostavat muurin rationaalista, ”normaalialla” yhteiskuntaa vastaan tai ainakin vaihtoehdon sen hektisyydelle. Luovuus on rohkeutta kokeilla uutta ja tehdä toisin. Isomäki (2004, 24) epäilee, että juuri tässä on kehitysvammaisten henkilöiden taiteen salaisuus: ajatus lopputuloksesta ei kahlitse, voi vain antaa mennä ilman suorituspainetta. Yllökkeen tullessa ja inspiraation iskiessä ei jäädä miettimään, mikä on sopivaa ja mitä muut ajattelevat vaan tehdään niin kuin hyvältä tuntuu. Taidekriitikkojen mielipide ei silloin paina mitään.

Outsider-taiteelle ominaista on paikka taidemaailman marginaalissa. Kehitysvammaisten tekemän taiteen kohdalla syy tähän voi piillä siinä, että sitä verrataan usein lasten tekemään taiteeseen. (Meder & Nieminen 2004, 24.) Kehitysvammaisten henkilöiden taiteelle onkin ominaista suuripiirteinen yleisilme, rohkea värinkäyttö ja tietty naiivius. Lasten tekemästä taiteesta sen erottaa kuitenkin työnjälki, josta huomaa, että teoksen kanssa on tehty työtä pitkäjännitteisesti. Työt ovat myös lasten töitä persoonallisempia ja määrätietoisesti loppuun asti vietyjä. (Isomäki 2004, 54.) Myös kehitysvammaisten aikuisten ja ei-vammaisten lasten intentiot ja kokemukset poikkeavat toisistaan täysin. Kehitysvammaisten taiteilijoiden taide syntyy taidemaailman kontekstissa toisin kuin lasten tekemät kuvat. (Meder & Nieminen 2004, 24.)

Kalhan (2002, 35) mukaan kehitysvammaisen henkilön taide ei voi koskaan olla huonoa, kornia tai yhdentekevää, sillä toiseutensa ansiosta se on automaattisesti normien ja arvoasetelmien ulkopuolella. Kehitysvammaisessa taiteilijassa on samalla jotakin ylevää, sillä hänen teoksensa kuiskaavat tarinaa vammasta huolimatta tekemisestä, voitosta, joka saavutetaan vammaa uhmaten. Kehitysvammaisuuden ja taiteen yhtälö on Kalhan sanoin eräänlainen ihme.

Outsider-taiteen problematiikka on sen lokeroivassa luonteessa. Pääsevätkö kehitysvammaiset taiteilijat ikinä samalle viivalle niin sanottujen normaalien taiteilijoiden kanssa, jos heidän taiteensa pakenee arvioitavuutta? Miksei kehitysvammaisten henkilöiden taidetta voisi lähestyä niin kuin mitä tahansa muuta taidetta? Toisaalta, tuleeko taidetta edes arvioida ja jos tulee, niin miten? Eikö taiteen perusmerkitys ole sen vastaanotettavuus ja vaikutus yleisöön; se, mitä ajatuksia se herättää? Niin kuin työn määritelmä, myös taiteen käsite tarvitsisi uudistusta. Postmoderni taiteenkäsitys kysyykin, kenen näkemykset hyvästä taiteesta ovat oikeita. Mitä edes on hyvä taide? Mitä tarkoittaa "kaunis", "ruma", "hyvä" tai "huono" (Efland 1998, 45)? Eikö lopulta ole kysymys siitä, mitä taide viestii, mitä se kertoo, koskettaako vai eikö kosketa?

"Normaalin" ja vammaisen taiteilijan ero on ylipäätään kompleksinen. Outsider-luokittelun saavat muun muassa mielenterveyspotilaat. Kukaan ei kuitenkaan käytä termiä outsider-taiteilija Munchin, van Goghin, Cézannen, Gauguinin, Picasson tai Riveran kohdalla, vaikka nämä kaikki kärsivät enemmän tai vähemmän mielenterveysongelmista (ks. Hämäläinen 2004, 38). Ylipäätään outsider-taide herättää kysymyksiä ja pohdintaa normaalin ja epänormaalin rajoista ja niiden häilyväisyydestä (Jaukkuri 2002, 8). Voiko taide edes olla "normaalialia"? Dubuffetin (1987, 104) mukaan: "Sitä paitsi, tämä erottelu normaaliin ja epänormaaliin ei oikein vakuuta meitä. Kuka on normaali? Missä hän oikein on, sinun normaali ihmisesi? Näytä hänet meille! Voiko taide, joka väistämättä sisältää suuria jännitteitä ja kuumeisia tunteita olla koskaan normaalialia?"

Ehkä kyse onkin lopulta siitä, mistä Shakespeare ja Watsonkin (2002) kirjoittavat: me kaikki olemme enemmän tai vähemmän vammaisia, ei-normaaleja. Ehkä myös taidetta tulisi arvioida tästä näkökulmasta ja inklusoida outsider-taide valtavirtaan ja laajentaa samalla arviointikriteerejä. Vammaisia taiteilijoita ei tulisi sijoittaa erilliseen lokeroon vaan samaan nykytaiteen piiriin kuin muutkin taiteilijat (Meder & Nieminen 2004, 25). Meder ja Nieminen (emt., 30) huomauttavat, että vammaiset taiteilijat tekevät taidetta omista lähtökohdistaan, mutta muita

varten. Taideyleisön ei odoteta tekevän hyväntekeväisyyttä tukiessaan kehitysvammaisten taidetta vaan hyötyvän itse.

Marginaalinäkökulma ei sinänsä ole huono asia. Vammaisen henkilön kokemukset sekä tapa katsoa ja havainnoida vaikuttavat heidän visuaaliseen ilmaisuunsa (Meder & Nieminen 2004, 30) ja Outsider-taide tarjoaa vammaiselle identiteetin, jossa rajoitteesta voi tulla vahvuus (Elovirta 2007, 72). Toisaalta liiallinen erilaisuuden ja ulkopuolisuuden korostaminen voi rajoittaa entisestään kehitysvammaisten taiteilijoiden uskottavuutta. Outsider-taiteilijan leima voi siis sekä edistää että rajoittaa vammaisten taiteilijoiden asemaa taidemaailmassa. Maailman näkeminen toisin on sekä ihailtava että ulkopuolisena pitävä asia. Lisäksi vaarana on niputtaa yhteen kehitysvammaisten taiteilijoiden joukko ja unohtaa yksilösuoritukset (vrt. Meder & Nieminen 2004, 29).

Outsider-taiteesta tulee taidetta nimeämisen myötä, vaikkei nimeäminen muuttaisikaan sen perimmäistä olemusta (Meder & Nieminen 2004, 24). Jos siis nimeämme kehitysvammaisten tekemän taiteen Taiteeksi, emme jätä vammaisten taidetta taidemaailman ulkopuolelle, tämän kuitenkin tarkoittamatta sitä, että itse kehitysvammaisten tekemän taiteen tulisi muuttua. Taiteen funktio ja taiteen tekemisen prosessi ovat samat sekä ei-vammaisilla että vammaisilla taiteilijoilla ja siksi niitä tulee tarkastella yhteisen kategorian sisällä (emt., 30).

3.5.2 Musiikki

Musiikin ja (kehitys)vammaisuuden suhdetta on tutkittu lähinnä musiikkiterapian näkökulmasta (ks. esim. Rantanen 2001; Ahonen 1993). Itse musiikin tekemisestä ja kehitysvammaisista muusikkoina, samalla tavoin kuin kehitysvammaisten tekemästä kuvataiteesta, ei tietämykseni mukaan ole tehty tutkimusta. Voidaan kuitenkin mielestäni olettaa, että monet samat periaatteet koskevat sekä kuvataiteen että musiikin tekemistä, kun niitä tarkastellaan kehitysvammaisuuden kontekstissa.

Kehitysvammaisten henkilöiden tekemä kuvataide on kuitenkin saanut taidemaailmassa enemmän huomiota kuin kehitysvammaisten muusikoiden esittämä musiikki. Arvelisin tämän johtuvan outsider-taiteen saamasta asemasta taidemaailmassa ja toisaalta kuvataiteen tekemisen monimuotoisemmasta perinteestä. Musiikin tekeminen ja esittäminen on länsimaissa ehkäpä

tiukempien arviointikriteerien kourissa kuin kuvataiteet. Kulttuurinen kuva kehitysvammaisesta kuvataiteilijasta piirtyy mieleen helpommin kuin kuva kehitysvammaisesta pop-tähdestä tai oopperalaulajasta.

Musiikkia voidaan kuvataiteen tavoin pitää kehitysvammaiselle kommunikaation ja itseilmaisun välineenä. Musiikin kautta tapahtuva kommunikaatio lisää vammaisen henkilön sosiaalista vuorovaikutusta sekä itsetuntemusta. Kehitysvammaisten henkilöiden kohdalla korostuvat myös musiikista saatava ilo ja muut positiiviset emootiot. Oman ilonlähteen lisäksi musiikin kautta voi tuottaa iloa muille. (Rantanen 2001, 215–217.) Luovuus voi olla kehitysvammaiselle henkilölle suuri voimavara ja alue, jossa ei tarvitse pelätä epäonnistumista. Musiikki merkitsee myös uusien asioiden oppimista, fyysistä aktiivisuutta, aineksia psyykkisen minän rakentamiseen, tunne-elämän parantamista sekä itsetunnon kohoamista. (Ahonen 1993, 251–253.) Muusikkona toimiminen vaatii kehitysvammaiselta henkilöltä sekä lahjakkuutta että motivaatiota alalle. Lisäksi ohjaamiseen ja käytännön asioiden järjestämiseen tarvitaan tukihenkilö.

Kehitysvammaisten tekemä ja esittämä musiikki ei ole muodostunut kehitysvammataiteen tavoin käsitteeksi, jota voisi tarkastella musiikkikulttuurin puitteissa. Toisaalta tämä voisi kertoa siitä, että kehitysvammaiset esittävät musiikkia valtavirran kanssa samoin ehdoin. Musiikkimaailman todellisuus kertoo kuitenkin siitä, ettei levyntuottajilla juurikaan paistattele kehitysvammaisia muusikoita eikä loppuunmyytyissä konserteissa esiinny kehitysvammaisia laulajia tai soittajia. Tarvitsisivatko kehitysvammaiset muusikot samantyyppistä outsider-kategorisointia kuin kuvataiteilijat ponnistaakseen musiikkimaailman tietoisuuteen? Ehkä, mutta parasta olisi, jos levykaupat ja konserttitalit valloitettaisiin ilman turhaa kategorisointia puhtaan musiikin keinoin ja yleisön pyynnöstä.

4 Teoreettis-metodologinen viitekehys

Tämän luvun kahdessa alaluvussa esittelen tutkielmani teoreettis-metodologisen viitekehysten: sosiaalisen konstruktionismin ja diskurssianalyysin. Lopuksi selvitän tutkimuspolkuni tarkan etenemisen, asetan täsmälliset tutkimuskysymykset, kertaan oman tutkimukseni paikantumisen ja kerron viitekehysten roolista analyysiosuudessa.

4.1 Sosiaalinen konstruktionismi ja vammaisuus

Pro gradu -tutkielmani epistemologinen viitekehys on sosiaalinen konstruktionismi. Todellisuutta sellaisenaan ei ajatella olevan olemassa, vaan kaikki asiat merkityksellistyvät meille jostain näkökulmasta. Siinä hetkessä, kun yritämme ilmaista, mitä jossakin on, astumme diskurssien maailmaan (Gergen 1994, 72). Sosiaalisen konstruktionismin edustaja suhtautuu kriittisesti tietoon, joka esitetään itsestäänselvytenä. Maailman ei siis ajatella ongelmattomasti ja totuudellisesti paljastuvan meille havaintojemme kautta, vaan kaiken tiedon nähdään olevan aikaan ja paikkaan sidottua ja sosiaalisissa prosesseissa tuotettua. Lisäksi erilaiset konstruktiot elämästä ohjaavat tai kutsuvat tietynlaiseen toimintaan. (Burr 1995, 2–5.)

Erilaiset merkityksellistämisen tavat ovat muotoutuneet ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa pitkien historiallisten prosessien aikana. Merkityksellistäessämme asioita yritämme vakiinnuttaa erilaisia käyttäytymisen tapoja, jotta meidän olisi helpompaa toimia arkipäivän maailmassa. (Jokinen 1999, 39). Berger ja Luckmann (1966) kutsuvat tätä prosessia toimintatapojen ja merkitysten institutionalisoimiseksi. Toisaalta merkitysten rajat ovat jatkuvasti liikkeessä, ja tämän rajankäynnin seurauksena merkitykset ovat muuntuvia ja moninaisia (Jokinen 1999, 39).

Jotkut käsitteellistämisen tavat saavat yhteiskunnassa vahvemman aseman kuin toiset. Tämä johtuu vallan kietoutumisesta ihmisten välisiin sosiaalisiin suhteisiin, joissa merkityksiä luodaan. (Gergen, 1994, 72–76.) Valta toimii Foucaultin (1982, 220) mukaan nyky-yhteiskunnassa produktiivisesti houkutellen ihmisiä toimimaan tiettyjen sääntöjen mukaisesti. Näkemys vallasta vain alistavana voimana tai väkivaltana saa rinnalleen positiivisen ja aktiivisen valtanäkemyksen.

Sosiaalisen konstruktionismin väitteet tiedon sosiaalisesta olemuksesta ei tarkoita moraalirelativismiin omaksumista. Pikemminkin väitteiden ja vastaväitteiden kamppailu edellyttää poliittisten, moraalisten ja käytännöllisten seuraamusten kohtaamista. (Vehkakoski 2001, 91.) Valtasuhteisiin ja niiden purkamiseen pureutuvan näkökulmansa vuoksi sosiaalisen konstruktionismin ajatuksia onkin käytetty erilaisten yhteiskunnan leimattujen, poikkeavien ja syrjäytettyjen marginaaliryhmien puolesta puhumiseen (Suoranta 1997, 36).

Sosiaalisen konstruktionismin äärimmäisessä muodossa mitään todellisuutta ei katsota olevan olemassa kielen ulkopuolella. Materiaalinen maailma syntyy ainoastaan havainnoitsijan merkityksellistämistä ja se on olemassa vain kielenkäytössä. Myös elämäämme suuresti vaikuttavien asioiden, kuten talouden ja terveyden, ajatellaan olevan vain kielen käytön vaikutusta. (Burr 1995, 86; Suoranta 1997, 19.) Maltillisemmassa konstruktionismissa tunnustetaan ainakin osan maailmasta olevan olemassa riippumatta ihmisten havainnoista ja käsityksistä. Ero tehdään materiaalisten, ei-institutionaalisten (puu, kivi, vuori) ja sosiaalisten, institutionaalisten (raha, avioliitto) tosiasioiden välille. Materiaaliset asiat ovat objektiivisesti olemassa ihmisten mielipiteistä huolimatta, kun taas sosiaalisista asioista tulee tosia vasta ihmisten välisten sopimusten kautta. Todellisuus ei rakennu yksinomaan kielenkäytön kautta, mutta asiat saavat merkityksensä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuvan merkityksenannon seurauksena. (Searle 1995; Vehkakoski 2006, 13–14.)

Sosiaalinen konstruktionismi ja vammaisuus kohtaavat sosiaalisessa vammaistutkimuksessa (ks. luku 2.3). Vammaisuus ymmärretään kielellisesti yhä uudelleen tuotetuksi kategoriaksi, jonka määritelmä muuttuu dekonstruktion ja rekonstruktion kautta (ks. Vehkakoski 2006, 19). Tässä tutkielmassa konstruktionistinen otteeni on maltillinen, mikä tarkoittaa sitä, että ymmärrän vammaisuuden sosiaalisesti tuotetuksi konstruktioksi, mutta en kiistä itse vammaa. Ymmärrän myös diagnoosit konstruktionistin silmälasien läpi historiallisiksi ja kulttuurisiksi. Henkilö konstruoidaan kehitysvammaiseksi tietyn ominaisuutensa perusteella tietyssä kulttuurissa tiettyinä aikana. Toinen kulttuuri eri ajankohtana ei välttämättä tekisi samaa diagnoosia.

4.2 Diskurssianalyysi metodologisena viitekehyksenä sekä tutkimuskysymykset

Olen valinnut aineistoanalyysini metodiseksi työkaluksi diskurssianalyysin, jonka teoreettinen koti on edellä esitellyssä sosiaalisen konstruktionismin traditiossa (ks. Jokinen 1999, 39). Diskurssianalyysin lähtökohtaisena ajatuksena on, "että samaakin ilmiötä (tekoa tai asiantilaa) on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi monin perustelluin tavoin, joten yhden yksiselitteisen totuuden olettamusta pidetään puutteellisena" (Suoninen 1999, 18). Lisäksi: "diskurssianalyysi on kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimusta, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä" (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9–10).

Jonathan Potterin ja Margaret Wetherellin (1989, 175) mukaan diskurssianalyysia ei kuitenkaan voida pitää selkeärajisena tutkimusmetodina vaan pikemminkin väljänä teoreettisena viitekehyksenä. Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (1993, 17–18) näkevät viitekehyksen rakentuvan seuraaville viidelle lähtökohtaetukselle: 1. Oletus kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta. 2. Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta. 3. Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta. 4. Oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin. 5. Oletus kielen käytön seurauksia tuottavasta luonteesta.

Jokinen ym. (1993, 27) määrittelevät diskurssit “verrattain eheiksi säännömukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta”. Merkityssysteemejä kutsutaan toisinaan myös tulkintarepertuaareiksi (esim. Suoninen 1993b; Wetherell & Potter 1992, 90). Jokisen ym. (1993, 26–27) mukaan diskurssin ja repertuaarin käsitteet ovat niin läheisiä sukulaisia, ettei sillä, kumpaa käsitettä käytetään, ole juuri merkitystä. Olennaista on se, miten ne kussakin tutkimuksessa määritellään.

Olen valinnut tämän tutkielman merkityssysteemien käsitteeksi diskurssin, koska se näyttäytyy minulle käyttämäni lähdekirjallisuuden valossa tulkintarepertuaarin käsitettä tutummalta ja olen käyttänyt sitä myös aiemmissa opinnäytetöissäni. Diskurssin käsite muotoutuu tässä tutkimuksessa erilaisten työlle ja ammatilliselle koulutukselle annettujen merkitysten ryppäiksi, jotka toimivat kulttuurin ja kehitysvammaisuuden kontekstissa. En siis yritäkään etsiä foucaultilaiseen traditioon nojaavia historiallisia ja institutionalisoituneita diskursseja, jotka ovat yleiskulttuurisesti vakiintuneita kokonaisuuksia (ks. Jokinen & Juhila 1999, 71). Sen sijaan etsin nimenomaan erilaisia ammatilliseen koulutukseen ja työhön sidottuja merkityksiä, joiden uskon kyllä edustavan kulttuurisesti vakiintuneita diskursseja kyseessä olevassa kontekstissa. Diskurssi saa siis tässä tutkielmassa foucaultlaista traditiota ”arkisemmän” merkityksen, jonka voi parhaiten ymmärtää erilaisina, toisiinsa kytköksissä olevina merkitysten kimppuina.

Vivien Burrin (1995, 46) mukaan kieli rakentuu lukuisista eri diskursseista, ja sanojen merkitys riippuu käytetyn diskurssin kontekstista. Diskurssianalyysissa korostetaan toiminnan kontekstisidonnaisuutta: diskursseja tuotetaan ja uusinnetaan aina ajassa ja paikassa. Kontekstia ei koeta diskurssianalyysissa häiriötekijänä tai uhkana vaan pikemminkin mielenkiintoisena osana

aineistoa. Tutkittavien henkilöiden vastausten oletetaan edustavan jo olemassa olevia diskursseja ja siksi analyysitapa vaatii tutkijalta tiettyjen yhteiskunnassa yleisesti jaettavien oletusten ja tapojen tunnistamista. (Jokinen ym. 1993, 29–33.) Kysyttäessä vaikkapa työnjaosta kotona, vastaaja voi tukeutua moniin tunnettuihin diskursseihin. Vastauksen “koska naiset ja miehet ovat luonnostaan erilaisia” voi esimerkiksi tulkita tukeutuvan biologiseen diskurssiin. Diskurssien rajat ovat kuitenkin epätarkkoja ja häilyviä, mikä mahdollistaa myös diskurssin muutoksen. (Suoninen 1999, 23.)

Diskurssianalyysin luonnehdinta teoreettiseksi viitekehykseksi sallii ja jopa vaatii rinnalleen tarkempaa tutkimuksen painopisteiden ja aineiston tarkastelutavan määrittelyä. Tutkija valitsee menetelmälliset sovellukset aineistolähtöisesti tiedostaen, että painotusvalinnoilla on seurauksensa. (Jokinen ym. 1993, 17–18.) Näkisinkin diskurssianalyysin hyvin tutkijakeskeiseksi sekä aineistolähtöiseksi tavaksi tehdä tutkimusta. Elina Virokannaksen mukaan diskurssianalyysissä tutkijaa odottaa valituksi ja tulkituksi tulemista tuhansia lauseita ja hän muistuttaakin, että ne todella ovat tutkijan omia valintoja, jotka joku toinen olisi voinut tehdä toisin (Virokannas 2004, 19–20). Tutkimuksen pätevyys osoittamiseksi onkin ehdottoman tärkeää tutkimuspolun tarkka kuvaaminen ja perustelu. Oman tutkimuspolkuni esittelen tarkemmin tämän alaluvun lopussa.

Tämän tutkimuksen oletuslähtökohdat myötäilevät edellä mainittuja Jokisen ym. (1993, 17–18) listaamia diskurssianalyysin oletuslähtökohtia (ks. s. 40). Oletan siis ammatillisen koulutuksen ja työn sosiaalisen todellisuuden rakentuvan kielen käytön kautta. Oletan, että sosiaalisessa todellisuudessa sekä elää rinnakkain että kamppailee keskenään useita eri koulutus- ja työdiskursseja. Edelleen oletan, että yksi ja sama henkilö voi samassakin tilanteessa puhua koulutuksesta ja työstä monia eri diskursseja käyttäen. Oletan myös, että keskustelu on kontekstisidonnaista, ja koulutus- ja työpuheella on aina seurauksensa.

Tukeudun analyysissäni Suonisen ohjeisiin diskurssien identifioinnista luovana harkintana. Ensinnäkin diskurssit eivät esiinny aineistossa selkeinä kokonaisuuksina vaan pikemminkin pieninä palasina, joiden tunnistaminen saman diskurssin osiksi tarkentuu useiden lukukertojen myötä. Toiseksi diskurssien identifiointi ei tarkoita samaa kuin teemoittelu. Esimerkiksi puhetta palkasta ei diskurssianalyysissä luokitella työpuheen palkkateemaksi. Sen sijaan palkasta voi puhua

käyttämällä monia eri diskursseja, jotka selittävät ilmiötä teemoittelua laajemmin. Suonisen mukaan diskurssit ovat kiinnostavia juuri siksi, että niiden avulla voi tehdä ymmärrettäviksi erilaisia aiheita ja teemoja monin, mutta aivan yhtä oikeutetuin tavoin. Kolmanneksi tutkijan tulee tukeutua diskurssin identifioinnissa samoihin eroihin ja ristiriitoihin, joita toimija itsekin käyttää, sen sijaan että perustaisi tulkinnan oman päänsä sisäisiin konstruktioihin. Neljänneksi Suoninen mustuttaa, että sanoilla ja symbolisilla teoilla voi olla kirjaimellisten merkitysten lisäksi myös muita, vaikeammin havaittavia konnotaatioita tai miellelyhtymiä, jotka ovat analyysin kannalta merkityksellisiä. Esimerkiksi kukkakimpun antaminen voi merkitä kiintymystä tai rakkautta ja yhteisöllisyys keskinäistä huolenpitoa. (Suoninen 1993a, 50–52.)

Aion ensisijaisesti keskittyä etsimään diskursseja moninaisuusaspektista eli kysyn, millaisia erilaisia koulutus- ja työdiskursseja haastatteluaineistostani on löydettävissä. Moninaisuuden lisäksi minua kiinnostavat diskurssit, jotka ovat saavuttaneen hegemonisen aseman. Haastatteluaineistossa oletan yhden ja saman haastateltavan toimivan vaihtoehtoisissa diskursseissa, vaikka toiminta olisikin kunkin minän sisällä enemmän tai vähemmän rajoitettua (Jokinen ym. 1993, 39).

Diskurssianalyysissä ihmisen minän ei ajatella olevan staattinen ja eheä, vaan ihmisellä on monta eri minää, jotka realisoituvat eri konteksteissa. Analyysissä ollaankin kiinnostuneita tutkimaan eri minuuksien rakentumisen prosesseja erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. Haastateltava voi haastattelun aikana käyttää ja hyödyntää monia eri diskursseja, joskus jopa täysin ristiriidassa keskenään olevia. Kyse on toisin sanoen ihmisten erilaisista ja yhtäaikaisista tavoista määritellä itseään ja kokemuksiaan milloin milläkin tavoin. Kyseessä ei ole kuitenkaan diskurssien käyttäminen kommunikation apuvälineenä ”ulko- tai yläpuolelta” käsin. (Jokinen ym. 1993, 37–40.) Ihminen ei toisin sanoen täydellisesti kykene valitsemaan ja hallitsemaan käyttämiään diskursseja, muttei ole myöskään täysin diskursiivisen maailman armoilla. Tutkijan tulee välttää sekä liian determinististä että voluntaristista näkemystä (Wetherell & Potter 1992, 93).

Diskurssien lisäksi olenkin analyysissani kiinnostunut siitä, millaisia minuuksia kehitysvammaiset haastateltavat rakentavat itselleen koulutus- ja työdiskurssien sisällä. Hallin (1999, 22–23) mukaan sekä subjektit että sosiaalinen maailma ovat nykyään liikkeessä, ja subjektista, jonka aikaisemmin ymmärrettiin olevan eheä ja vakaa, on tulossa (tullut) pirstaloitunut. Sen ei enää katsota koostuvan yhdestä yhtenäisestä vaan monista erilaisista identiteeteistä, jotka aktivoituvat eri

tilanteissa ja voivat olla keskenään hyvinkin ristiriitaisia. Tällaista identiteettikäsitteistä kutsutaan postmoderniksi subjektiksi, johon perustuu myös diskurssianalyysin käsitys minästä.

Postmoderni subjekti voi ottaa erilaisia identiteettejä eri aikoina eivätkä ne kietoudu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi minkään ehjän minän ympärille. Kiinteän ja pysyvän identiteetin sijaan yksilön identiteetti on Hallin mukaan ”liikkuva juhla” muokkautuessaan jatkuvasti suhteessa ”niihin tapoihin, joilla meitä representoidaan tai puhutellaan meitä ympäröivissä kulttuurisissa järjestelmissä”. Hall tyrmää ajatukset yhtenäisestä, varmasta ja johdonmukaisesta identiteetistä fantasiana. Jos tunnemmekin omistavamme eheän identiteetin, se johtuu ainoastaan kyvystämme rakentaa lohduttava minäkertomus itsestämme. Postmoderni subjekti joutuu kohtaamaan hämmentävän nopeasti vaihtuvan moneuden, jossa voimme tuntea kykenevämmme ainakin hetkittäin identifioitumaan mihin tahansa näistä monista identiteeteistä. (Hall 1999, 22–23.) Toisaalta tämä tarkoittaa myös vapautta valita identiteetin rakennusaineita esimerkiksi koulutuksen ja median tarjoaman tietotulvan keskeltä (Hirvonen 2003, 24). Hall kehottaakin meitä kulttuurin suomien resurssien myötä pohtimaan keitä meistä voi tulla, eikä pelkästään sitä, keitä me olemme nyt (Hall 1999, 250).

Identiteetin, subjektin ja diskurssin käyttäjän käsitteillä tarkoitetaan diskurssianalyysissä erilaisia minän toimijaulottuvuuksia. Identiteetti toimii väljänä yläkäsitteenä, jonka alle subjektin ja diskurssin käyttäjä asettuvat. Jokisen ym. mukaan subjektin käsite sopii ennen kaikkea analyysiin, jossa tarkastellaan toiminnan rajoituksia, ihmiselle mahdollisia positioita. Diskurssin käyttäjän käsite eroaa subjektin käsitteestä sen toiminnallisemman puolen kautta. Kysymys on tällöin ihmisen kyvystä käyttää milloin mitäkin diskurssia, vaikkakin tietyissä rajoissa, tietyin ehdoin (Jokinen ym. 1993, 38–40.) Tässä tutkielmassa käytän subjektin käsitettä, koska uskon sen diskurssin käyttäjän käsitettä paremmin kuvaavan kehitysvammaisten henkilöiden asemoitumista eri positioihin. Mitä luultavimmin haastateltavani eivät rationaalisesti valitse käyttämiään diskursseja ja tietoisesti luo itselleen erilaisia opiskelijan ja työntekijän positioita. Tällöin vähemmän toiminnallisen subjektin käsitteen valinta analyysiini on nähdäkseni perustellumpi.

Lähdin analyysissäni liikkeelle lukemalla haastatteluaineistoa läpi. Merkitsin ylös tutkielmani aiheen eli ammatillisen koulutuksen ja työn kannalta oleelliset puheenvuorot ja dialogit. Useiden

lukukertojen myötä pystyin erittelemään, yhdistelemään ja muotoilemaan lopulliset diskurssit ja subjektipositiot. Identifioinnin jälkeen pohdin vielä löytämiäni diskurssien ja subjektipositioiden mahdollisia seurauksia. Itujen ja loogiseksi kokonaisuuksiksi ymmärtämiäni diskurssien väliin mahtuu paljon pohdintaa, ongelmanratkaisua ja oivalluksia sekä valintoja ja uudelleenvalintoja, eli juuri sitä Eero Suonisen (1993a) luovaksi harkinnaksi kutsumaa toimintaa, joka useiden lukukertojen lopulta tähtää pienten palasten yhdistämiseen eheiksi säännömukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi: diskursseiksi.

Tässä tutkielmassa tarkastelen niitä merkityksiä, joita haastateltavani antavat omalle ammatilliselle koulutukselleen ja työlleen kuvataide- ja musiikkialoilla. Tarkemmat tutkimuskysymykseni ovat

- millaisia erilaisia ammatillista koulutusta ja työtä käsitteleviä diskursseja haastateltujen puheesta löytyy,
- miten ne rakentuvat,
- millaisia merkityksiä niissä annetaan ammatilliselle koulutukselle ja työlle,
- ja millaisia subjektipositioita haastatelluille avautuu eri diskurssien sisällä.

Pohdin myös sitä, millaisina erityisinä aloina kuvataide ja musiikki näyttäytyvät suhteessa kehitysvammaisiin opiskelijoihin ja työntekijöihin. Empiirisen analyysini taustalla vaikuttavat maltillisen sosiaalisen konstruktionismin sekä sosiaalisen vammaistutkimuksen mukainen ajattelu kehitysvammaisuudesta kulttuurisidonnaisena ja sosiaalisesti tuotettuna konstruktiona sekä nykyisen vammaistutkimuksen näkemys kehitysvammaisten oikeudesta ammatillisen koulutukseen ja sitä vastaavaan työhön. Analyysin tuloksia heijastan aiemman tutkimuksen tuloksiin, normalisaatio- ja inklusioperiaatteisiin sekä tukiparadigman, tuetun työllistämisen ja sosiaalisen mallin ajamiin yhteiskunnallisiin toimenpideuudistuksiin ammatillisessa erityisopetuksessa ja työelämässä.

5 Haastatteluaineisto

Esittelen seuraavaksi tutkielmani aineiston. Kerron ensimmäisessä alaluvussa ensin yleisesti haastattelusta aineistonkeruutapana ja tarkastelen sen jälkeen metodia suhteessa kehitysvammaisen henkilön haastattelemiseen. Toisessa alaluvussa esittelen oman haastatteluprosessini, kerron haastattelemistani henkilöistä ja arvioin prosessin onnistumista.

5.1 Kehitysvammaisen henkilön haastattelu

Haastattelu on ainutlaatuinen aineistonkeruumenetelmä, sillä siinä haastattelija on suorassa kielellisessä vuorovaikutuksessa haastateltavan kanssa. Tämä mahdollistaa aineiston keruun joustavuuden, mitä pidetäänkin yhtenä haastattelun suurimmista eduista. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 200–208.) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kohteeksi haastattelu sopii siinä missä muutkin vuorovaikutustilanteet (Juhila & Suoninen 1999, 237). Haastattelu on vuorovaikutustilanne, jota haastattelija ja haastateltava yhdessä rakentavat merkityksellistään samalla niitä kohteita, joista haastattelussa puhutaan (Virokannas 2004, 7).

Diskurssianalyysissa haastattelun perusidea ei ole esimerkiksi etsiä puheen takana piileviä asenteita, vaan keskittyä haastattelupuheeseen sinänsä sekä siihen, miten sitä tuotetaan. Tässä suhteessa diskursiivinen tapa lähestyä haastattelupuhetta poikkeaa perinteisemmistä tavoista. Diskurssianalyysissa haastatteluaineistot ovat usein pieniä muutaman henkilön haastatteluja, sillä tutkimuksen onnistuminen ei ole kiinni aineiston koosta. (Eskola & Suoranta 1998, 197–199.) Diskurssianalyysissa ollaan pikemminkin kiinnostuneita haastattelupuheen kielenkäytön vaihteluista ja erilaisista merkityksistä, joita yksi ja sama haastateltava saattaa tuottaa useita erilaisia lyhyessäkin haastattelukatkelmassa (Hirsjärvi & Hurme 2000, 51).

Kehitysvammaisten henkilöiden haastattelusta on tullut viimeisen parinkymmenen vuoden aikana yhä yleisempi tiedonkeruutapa vammaistutkimuksessa. Tekniikoita kehitysvammaisten henkilöiden mielipiteiden esiin houkuttelemiseksi on kehitetty erityisesti kehitysvammapalvelujen laatututkimuksen tarpeisiin. Kehitysvammaisen henkilön haastattelu vaatii erityisen huomion kiinnittämistä eettisiin seikkoihin. Haastattelijan tulee olla varma siitä, että kehitysvammaisen haastateltava ymmärtää, mihin on lupautunut. Haastateltavan anonymiteetti on ehdottomasti

suojattava. Lisäksi haastateltavalle on tehtävä selväksi se, että haastattelusta voi seuraamuksitta kieltäytyä tai sen voi lopettaa kesken. (Perry 2004, 116–117.)

Haasteita voi tulla haastattelijan ja haastateltavan välisessä vuorovaikutuksessa. Leskelän (2006, 60–64) tutkimassa kehitysvammaisen henkilön ja tämän haastattelijan välisessä keskustelussa silmiinpistävimmäksi ongelmaksi nousi ymmärtämättömyys. Haastattelijan oli vaikea hahmottaa haastateltavan kommunikointia ja ennalta arvaamatonta käyttäytymistä haastattelutilanteessa. Vastavuoroisesti haastateltava ymmärsi heikosti haastattelijan toiminnan mielekkyyttä ja hänen oli vaikea kontekstualisoida kysymyksiä, joita haastatteli hänelle esitti.

Haastattelu instituutiona painottaa haastattelijan vastuuta hallita tilannetta ja selvittää kommunikointiongelmat. Kehitysvammaista haastatellessa haastattelijan tulee tuntea vastuunsa sekä ymmärtämisvaikeuksien ylittämässä että haastateltavan yhteistyöhalukkuuden ylläpitämisessä. Leskelän mukaan haastattelijan liiallinen keskustelukumppanin kasvojen säilyttämisen varominen yhteistyöhalukkuutta ylläpitäessä voi johtaa tilanteeseen, jossa ymmärtämisvaikeuksia ei uskalleta ottaa esille, vaan haastatteli pyrkii täyttämään aukkoja tarjoamalla omia tulkintojaan. Tavoiteltu yhteisymmärrys rakentuu keskustelukumppaneiden neuvottelun tuloksena, ja kommunikoinnin ongelmien ratkaiseminen vaatii sekä haastattelijan että haastateltavan panosta. (Leskelä 2006, 60–64.)

Kehitysvammaiset haastateltavat ovat muita alttiimpia toisten ihmisten vaikutuksille, mikä voi haastattelutilanteessa näyttäytyä taipumuksena myötäillä keskustelukumppania. Matikan ja Vesalan tutkimuksessa noin neljännes haastateltavista antoi myöntäviä vastauksia. Taipumuksella on yhteyksiä puutteellisiin kognitiivisiin ja kommunikatiivisiin taitoihin. Myös sukupuolella näytti olevan merkitystä: eniten myöntävyyttä haastattelutilanteessa havaittiin, kun sekä haastatteli ja haastateltava olivat naisia. (Matikka & Vesala 1997.) Toisaalta Leskelän (2006, 80) tutkimuksessa kehitysvammaiselle haastateltavalle myöntävyys oli myös väline lopettaa hänelle yhdentekevä tai vaikeasti käsiteltävä topiikki ja päästä puhumaan kiinnostavammasta aiheesta. Haastattelu olikin sujuvinta silloin, kun poikettiin haastattelurungosta ja keskusteltiin vapaasti haastateltavan valitsemista aiheista. Myöntävyyttä haastattelussa olisikin syytä tarkastella suhteessa kulttuurisiin tekijöihin, jotka vaikuttavat kehitysvammaisten henkilöiden haastattelukäyttäytymiseen (Matikka & Vesala 1997, 81).

Kehitysvammaisen ihmisen haastattelu vaatii tutkijalta jatkuvaa haastateltavan vuorovaikutustaitojen arvioimista ja oman toiminnan sopeuttamista haastateltavan käyttäytymiseen ja kielenkäyttöön. Kommunikaatio-ongelmien ylittämistä helpottavat tilanteen sekä haastattelukumppanien keskinäinen tuttuus ja haastattelussa ilmenevien ymmärtämisvaikeuksien selvittäminen suoraan erilaisten jatkokysymysten avulla. Lisäksi haastattelijan tulee käyttää mahdollisimman selkeää kieltä ja välttää vaikeita ja kirjakielisiä ilmauksia. (Leskelä 2006, 81.) Hintsalan (1994, 37) haastattelututkimuksessa kehitysvammaiset haastateltavat kokivat vaikeiksi kysymykset, joihin liittyi ajallinen perspektiivi. Myös kielteisen lauserakenteen sisältäneet kysymykset koettiin hankaliksi. Perry (2004, 119) neuvookin haastattelijaa muotoilemaan haastattelukysymykset mahdollisimman lyhyiksi, yksinkertaisiksi ja yksiselitteisiksi sekä välttämään monimutkaisia lauserakenteita ja abstrakteja käsitteitä. Ymmärtämistä helpottaa lisäksi haastattelijan selkeä ja suhteellisen hidas artikulointi.

Leskelän (2006, 81) mukaan epäsymmetrinen keskustelutilanne haastattelijan ja kehitysvammaisen haastateltavan välillä on vaativa kokeneellekin haastattelijalle. Itseäni en voi missään määrin nimittää rutinoituneeksi haastattelijaksi, noviisi taitaa tässä tapauksessa osua lähimmäs totuutta, joten tunnistan ja ymmärrän ne haasteet, joita kehitysvammaisten henkilöiden haastattelutilanteissa tulee vastaan.

En halunnut kuitenkaan ohittaa mielenkiintoista ja tärkeää tutkimuskohdetta vain sen vuoksi, että edessä on jotakin haastavaa. Kehitysvammaisilla on sanottavaa siinä missä muillakin, eikä tunnu reilulta, jos heitä syrjitään tutkittavina, koska keskustelutilanteessa voi ilmetä kommunikointiongelmia. Tällainen ajattelutapa vihjaa, että vain hyvin kommunikoivat ja helposti ymmärrettävät ihmiset ovat kelvollisia haastateltavia. Samalla rajataan pois mittava joukko yksilöitä, tutkimusaiheita ja arvokasta tutkimustietoa. Ei niin, että minulla olisi oikeus tutkia, vaan niin, että heillä on oikeus olla osa tutkimusta. Mahdolliset ymmärtämisongelmat eivät saa olla este yrittämiselle, ja koska en ole hakemassa faktatiedon omaista totuutta "out there", on diskurssianalyysi oiva väline moniselkoisellekin puheelle työn ja koulutuksen merkityksistä. Jos kommunikaatio-ongelmat tuntuvat hallitsevan haastatteluja, on hyvä pysähtyä pohtimaan keinoja, joilla kehitysvammaisten maailmaan löytyisi sopivampia avaimia.

5.2 Haastattelujen toteutus

Suoritin haastattelut keväällä 2008 työharjoitteluni yhteydessä Kaarisilta ry:ssä. Nastolassa sijaitseva Kaarisilta tarjoaa ammatillista erityisopetusta musiikki- ja kuvataidealoilla erityistä tukea tarvitseville henkilöille. Tein yhteensä neljä haastattelua, jotka kukin kestivät noin tunnin. Päädyin toteuttamaan haastattelut pari- ja ryhmähaastatteluina kahdesta syystä. Ensinnäkin haastattelun jännittävyys lievenee, kun mukana on oma kaveri. Toiseksi huomasin harjoitushaastattelussa, että esittämäni kysymykset ymmärrettiin joskus paremmin kaverin ”tulkkamana”. Paineet vastata minun odottamallani tavalla ehkä myös vähenivät, kun kysymyksiä oli kuuntelemassa ja esittämässä myös haastattelijaa tutumpi henkilö. Toisaalta paine saattoi siirtyä kaverin kanssa samalla tavalla vastaamiseen. Analyysia tehdessäni huomasin, että näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan haastateltavat vastasivat kysymyksiin omin sanoin.

Osa haastateltavista oli minulle tuttuja jo vuosien takaa, loppuihin tutustuin työharjoittelujaksoni aikana. Pyysin haastateltavia auttamaan minua opintoprojektissani, ja kaikki haastateltavat ottivat kunnia-asiakseen auttaa ”meidän Maijaa”. Avustuspyynnön takana oli paitsi haastateltavien motivointi myös ajatus kehitysvammaisten valtaistamispyrkimyksestä: sen sijaan, että korkeakouluopiskelija ylhäältä päin kysyy valitsemiaan kysymyksiä valitsemiltaan kehitysvammaisilta, tutkimusta tehtäisiinkin yhdessä. Haastatteluissa kehotin haastateltaviani myös itse keksimään toisiltaan kysymyksiä aiheeseen liittyen. Ilokseni totean, että haastatteluprojektini oli monen henkilön yhteistyönä toteutettu ja olen kiitollinen avusta, jota haastateltaviltani sain.

Luvan haastatteluihin kysyin jokaisen haastateltavan huoltajalta. Kaikki olivat myöntyväisiä, jopa innoissaan. Kaikki haastateltavat ovat täysi-ikäisiä, joten haastatteluluvan pyytäminen huoltajalta tuntui hieman kummalliselta: eikö kehitysvammaisilla aikuisilla voisi olla itsellään valta lupautua tutkimukseen? Toisaalta ymmärrän varovaisuuden etenkin, jos kyseessä on arkaluontoinen tutkimusaihe tai vaikeasti kehitysvammainen henkilö. Huoltajan luvan jälkeen kysyin luvan tietysti haastateltavilta itseltään, kerroin millaisesta tutkimuksesta on kysymys, mitä aion kysyä ja että osallistuminen on täysin vapaaehtoista. Haastattelua ennen varmistin vielä, että haastateltavat ovat mukana mielellään ja muistutin, että kesken saa halutessaan lopettaa.

Tutustuin ennalta haastateltavieni diagnooseihin, jotka vaihtelivat jonkin verran. Mielestäni niiden erittelemisellä ei ole tämän tutkimuksen kannalta merkitystä, sillä kaikkien kohdalla yhdistävä tekijä on lopulta jokin erityinen tarve mukautettuun opetukseen. Lisäksi anonymiteetin säilyttämisen takia diagnoosien erittely on mahdotonta. Yleistäen voisi ehkä kuvailla kaikkia haastateltuja henkilöiksi, joilla esimerkiksi ajan- ja tilantaju on hyvä. Kaikki haastateltavat myös ymmärtävät ainakin jollain tapaa käsitteitä ja luokituksia, mutta abstraktien käsitteiden ymmärtäminen on vaikeaa. Haastattelemani henkilöt kykenevät kuvittelemaan asioita mielessään, mikä helpottaa suhtautumisessa muutoksiin. Ongelmanratkaisu asioissa, joihin monet tekijät vaikuttavat yhtäaikaisesti, on sen sijaan hankalaa. (Ks. Kylan 1989, 9.) Haluan kuitenkin korostaa, että tämä kuvailu on vain karkea ja suuntaa antava yleistys: jokainen haastateltava on oma persoonansa erilaisine vahvuuksineen ja heikkouksineen.

Haastattelemani henkilöt joko opiskelevat Kaarisillan ammatillisella kuvataide- tai musiikkilinjalla, joka kestää kolme vuotta ja on laajuudeltaan 120 opintoviikkoa tai ovat mukana kuvataiteen tai musiikin työtoiminnassa. Työtoiminta (ks. luku 3.2) on erityistyöllistämistä, jossa työllistetyt saavat perustoimeentulonsa Kansaneläkelaitoksen myöntämästä työkyvyttömyyseläkkeestä ja eläkkeen päälle heille maksetaan pientä työosuusrahaa. Periaatteessa työtoiminnassa olevat henkilöt siis eivät ole toimintakeskuksen työntekijöitä vaan asiakkaita, sillä työtoimintaan liittyy myös kotikunnan sosiaalitoimen rahoittama kuntouttava puoli. Käytännössä heitä kuitenkin kutsutaan työpaikalla muusikoiksi ja kuvataiteilijoiksi ja toimintakeskusta heidän työpaikakseen. Työntekijän identiteetin vahva rakentuminen näkyy työtoiminnan haastatteluissa: kaikki kokevat olevansa työntekijöitä.

Valitsin opiskelijoista ja työtoiminnassa olevista henkilöistä ensin kahdeksan haastateltavaa, kaksi jokaisesta ryhmästä (valmistuneet muusikot ja kuva-artsaanit sekä opiskelevat muusikot ja kuva-artsaanit). Sana haastatteluista kiiri kuitenkin nopeasti ja eräs musiikinopiskelija paloi halusta päästä mukaan, joten otin hänet yhdeksänneksi ”jokerihaastateltavaksi”. Haastattelin siis lopulta kahta työtoiminnassa olevaa muusikkoa, kahta työtoiminnassa olevaa kuva-artsaania, kahta kuva-artsaaniopiskelijaa ja kolmea musiikinopiskelijaa. Haastateltavista viisi on naisia ja neljä miehiä.

Haastattelut sujuivat kiitettävästi. Pelkoni siitä, että vastaukset jäisivät yhden sanan varaan tai joukoksi en osaa sanoa -vastauksia, osoittautui täysin turhaksi. Päinvastoin jouduin välillä keskeyttämään innokkaita haastateltavia, kun asiaa alkoi tulla minuuttitolkulla ja aihe oli unohtunut jo aikaa sitten. Kysymykseni olivat kaikesta päätellen ymmärrettäviä ja niihin oli jokseenkin helppo vastata. Ainoastaan ajallista perspektiiviä sisältäneet kysymykset olivat osalle haastatelluista vaikeita. Menneisyyteen viittaavat kysymykset saattavat olla kehitysvammaisille henkilöille vaikeita joko muistiongelmien tai ajallisuuteen liittyvien hahmotusongelmien vuoksi (ks. Hintsala 1994, 37). Vaikean kysymyksen kiertämiseksi yritin keksiä toisenlaisia tapoja kysyä samaa asiaa. Myöntyvyyden (ks. Matikka & Vesala 1997) ehkäisemiseksi muotoilin kysymykset niin, ettei ollut mitään mihin myöntyä. Useimmiten kysyin ensin mielipidettä jostain asiasta ja sen jälkeen pyysin siihen perusteluja.

Haastattelujen toteutus pari- ja ryhmähaastatteluina toimi mielestäni hyvin: kukin vastasi vuorollaan itsenäisesti eikä kaverilta kopioitu vastauksia. Joskus haastateltavat auttoivat toisiaan ymmärtämään paremmin kysymystä esittäen sen uudestaan toisin sanoin. Ainoastaan yhdessä haastattelussa ryhmädynamiikka hieman mietitytti: eräs haastateltava puhui paljon ja vei huomiota enemmän kuin kaksi muuta haastateltavaa. Haastattelussa jouduin huolehtimaan siitä, etteivät muut kaksi hermostu tilanteeseen, ja analyysia tehdessäni huomasinkin keskeyttäneeni usein paljon puhuvan haastateltavan, jotta muutkin saisivat puheenvuoron. Jäin pohtimaan sitä, olisinko käyttäytynyt samalla tavoin ei-vammaisten haastateltavien kanssa.

Analyysi paljastaa opettajamaisen suhtautumiseni haastateltaviin muillakin tavoin: puhetapani kuulostaa monessa kohtaa siltä, että puhuisin lapsille. Myöhemmin huomasin myös erinäisiä puutteita haastattelurungossa sekä lisäkysymysten ja tarkentavien kysymysten esittämisessä itse haastatteluissa. Nämä puutteet olisivat ehkä korjaantuneet, jos olisin tehnyt pika-analyysin heti ensimmäisen haastattelun jälkeen omasta toiminnastani haastattelijana. Kaiken kaikkiaan olen kuitenkin tyytyväinen haastattelujen sujumiseen ja uskoakseni sain koottua analyysia varten hyvän ja mielenkiintoisen aineiston.

6 Ammatillisen koulutuksen ja työn diskurssit haastatteluaineistossa

Aineistoni haastattelut käsittelevät ammatillista opiskelua ja työtä kulttuurialalla moniulotteisesti ja värikkäästi. Haastatteluissa puhutaan opintojen ja työn sisällöstä, työilmapiiristä ja -ympäristöstä, arjesta ja unelmista sekä omasta sopeutumisesta opiskelu- ja työelämään. Haastattelujen jälkeen yleisvaikutelmakseni jäi, että opinnoille ja työlle annetaan poikkeuksetta suuri merkitys, ja se on pieniä arjessa kohdattuja ongelmia lukuun ottamatta hyvin myönteinen.

Tässä luvussa esittelen diskurssit, jotka olen pitkällisen analysoinnin jälkeen haastatteluista identifioinut. Diskursseista jokainen antaa hieman toisista poikkeavan merkityksen opinnoille ja työlle ja tarjoaa haastateltaville oman subjektipositionsa, johon asettautua. Diskurssien rajat eivät luonnollisesti ole veitsellä leikaten selkeät, joten tulkinnalle on ollut tilaa. Toisaalta olen pyrkinyt jättämään diskurssini laajoiksi, moniulotteisiksi kokonaisuuksiksi, jotka tämän yhteiskunnan jäsen tunnistaa varmasti myös työn ja opiskelun ulkopuolisissa konteksteissa.

Yksi diskurssi rakentuu useammasta kuin yhdestä spesifistä työlle ja opinnoille annetusta merkityksestä, ja kaikki diskursseja käyttävät haastateltavat eivät välttämättä mainitse kaikkia samaan diskurssiin kategorioimiani merkityksiä. Olen pyrkinyt perustelemaan tulkintani yhdistää puheet yhdeksi diskurssiksi sekä diskurssien määritelmässä että aineisto-otteiden selityksissä. Luvun lopussa on vielä esimerkkejä siitä, miten lyhyessäkin haastattelukatkelmassa haastateltu voi käyttää monia eri diskursseja.

Haastateltavat jakautuvat neljään eri kategoriaan: musiikinopiskelijat, valmistuneet muusikot, kuvataideopiskelijat sekä valmistuneet kuvataiteilijat. Olen niputtanut analyysissäni kaikkien neljän kategorian tulokset yhteen, sillä ne mukailevat hyvin pitkälle toisiaan. Erojakin tietysti on, joitakin diskursseja käyttävät enemmän opiskelijat kuin työtoiminnassa olevat henkilöt ja päinvastoin. Pieniä eroja löytyy myös kuvataiteen ja musiikin välillä. Analysoin näitä eroja luvussa 7.

Olen litteroinut haastattelutekstin tähän tutkielmaan sopivalla tarkkuudella. Pidemmät miettimistauot olen merkannut sulkujen sisällä olevalla pisteellä (.) ja yhtä aikaa puhumisen hakasuluilla asettaen puheenvuorot samalle kohtaa alekkaisille riveille. Tämän tarkemmaksi en ole litterointia nähnyt tarpeelliseksi tehdä, sillä mielestäni valitsemani tarkkuus on sopiva analyysissä

käyttämälleni metodille. Aineisto-otteita olen valinnut kaikilta haastateltavilta. Olen antanut jokaiselle haastateltavalle koodin, joka tulee hänen alastaan ja asemastaan. K tarkoittaa kuvataidetta, M musiikkia, O opiskelijaa ja T työtoiminnassa olevaa. Kirjainlyhenteitä käytän puheenvuorojen alussa H:n tarkoittaessa haastattelijaa. Haastateltavien koodit ovat KO1, KO2, MO1, MO2, MO3, KT1, KT2, MT1 ja MT2.

6.1 Sosiaalisuus-diskurssi

Sosiaalisuus-diskurssissa työ ja opiskelu merkityksellistyvät yhdessä tekemisen ja ryhmässä toimimisen kautta. Opiskelu- ja työtoverit ovat tärkeä vuorovaikutuksen ja keskinäisen avun joukko, jota ilman työn tekeminen ja opiskelu olisi sekä vaikeampaa että tylsempää. Työskennellessä ja opiskellessa saa luottaa siihen, että apua saa silloin, kun sitä tarvitsee ja toisaalta sitä oppii antamaan myös muille. Diskurssiin kuuluu myös tekemisestä nauttiminen yhdessä muiden kanssa: jaettu ilo on paras ilo.

Sosiaalinen nautinto merkityksellistyy tässä diskurssissa myös opettajilta ja muilta opiskelu- ja työtovereilta saadun myönteisen palautteen kautta. Sosiaalisen toiminnan positiiviset puolet vahvistuvat, kun ympäröivältä ryhmältä saa rohkaisevia kommentteja omasta työstä ja toiminnasta. Eroa tehdään siihen, miten kurjaa olisi joutua toimimaan yksin. Palautteen kaipuun voi tulkita myös ylläpitävän muiden, erityisesti opettajien, miellyttämisen tarvetta. Myönteinen palaute tuntuu hyvältä, sillä silloin tietää toimineensa muita miellyttävällä tavalla. Myös oppiminen sujuu paremmin ryhmässä. Eräs haastateltava toteaaakin: ”En oppis mitään, jos tekisin yksin”. Vastaavasti solmut sosiaalisissa suhteissa, vaikkapa erilaiset ”ilkeydenteot”, haittaavat oppimista ja keskittymistä opiskeluun ja työntekoon.

Sosiaaliseen kanssakäymiseen kuuluvat erimielisyydet ja ”kahinat”. Haastateltavat konstruoivat ne kuitenkin pieniksi ongelmiksi, jotka aina selvitetään, minkä jälkeen voidaan taas jatkaa yhteistyötä. Ryhmissä kuuluu myös huumori, jonka avulla pidetään yllä mukavaa työskentelyilmapiiriä. Aina huumori ei kuitenkaan naurata kaikkia. Eräs haastateltava kertoo kiusaamistapauksesta, jonka kuitenkin tulkitsee myöhemmin olleen työtovereiden huumoria, jota hän ei ymmärtänyt. Työskentely helpottui, kun hän oppi, ettei ”leikistä kannata suuttua ja ottaa kaikkea niin tosissaan”.

Ryhmän keskinäisen vuorovaikutuskulttuurin säännöt otetaan vakavasti. Haastateltavat tuottavat sosiaalisen kanssakäymisen vastavuoroiseksi auttamiseksi sekä itse kunkin rajoitteet huomioon ottamiseksi. He toivovat, että ryhmä osaisi huomioida omat rajoitteet ja tarpeet, ja samalla ollaan valmiita tarjoamaan omaa apua muille. Avuliaisuus, iloisuus ja reippaus edistävät ryhmän vuorovaikutuksellisuutta.

Työ ja opiskelu määrittyvät tässä diskurssissa sosiaalisen kanssakäymisen ja vuorovaikutuksen tiloiksi, joissa ympäröivältä ryhmältä saatu apu, tuki ja palaute auttavat sekä oppimaan että nauttimaan työstä ja opiskelusta. Toimivat sosiaaliset suhteet tuottavat miellyttävän, viihtyisän ja rennon työympäristön, jolle annetaan työn ja opiskelun kontekstissa suuri merkitys. Sosiaalisuus-diskurssissa haastateltaville rakentuu kiltin ja auttavaisen opiskelijan/työntekijän subjektipositio, jossa ymmärretään ympäröivän ryhmän tärkeys sekä itsen jonkinasteinen riippuvaisuus muusta ryhmästä. Toisaalta positiossa ymmärretään myös oma tärkeä paikka opiskelu- tai työtovereiden joukossa. Subjektipositio on siis kaikin puolin vastavuoroinen ja yhteisöllinen.

Aineisto-ote 1:

H: Kyllä. No mitäs [nimi], millasia sun työkaverit on?

MT2: Ihan kivoja, mä oon tykännyt kaikista täällä.

H: Ooksä ystäväystynyt heidän kanssaan?

MT2: No jotenkin oon.

H: Miten te tuutte toimeen?

MT2: Ihan hyvinhän mä oon tullu. Joittenkin kans on pientä riitaa ollu, mut aina ollaan sovittu ja pyydetty anteeks.

H: Onks sulle tärkeitä se, että siinä on..että sä toimit ryhmässä?

MT2: On.

H: Mikä siinä on mukavaa?

MT2: Muut pystyy auttamaan mua siinä ryhmässä, missä mä oon.

H: Ooksä mieluummin ryhmässä vai tekisitkö sä mieluummin yksin?

MT2: Ryhmässä. En tykkää tehdä yksin. En oppis mitään, jos tekisin yksin.

Ensimmäinen aineisto-ote heijastelee monipuolisesti Sosiaalisuus-diskurssin henkeä. Ohjaan kysymyksilläni haastateltavaa kertomaan työyhteisöstään, ja hän kertoo, miten sosiaalinen ympäristö on hänelle tärkeä, koska työkaverit ovat mukavia ja heiltä saa tarvittaessa apua omaan työhön. Oman työssä oppimisen haastateltava liittyy yksinomaan ryhmässä toimimiseen, yksin hän ei oppisi mitään. Pienet riidat työyhteisössä eivät saa suurta merkitystä, sillä ne aina sovitaan. Ryhmän merkitys rakentuu otteessa työssä osaamisen ja oppimisen ytimeksi.

Aineisto-ote 2:

H: Minkälainen työympäristö sulla on siinä?

KT1: Ihan kiva.

H: Onks se työyhteisö sulle tärkeä, nää työkaverit?

KT1: On.

H: Millä lailla?

KT1: No silleen, et voi sitte vähän puhuu niitten kans, se on ihan mukavaa. Saa nauttii niitten kans, se on yks hyvä. Se on..se on se mukava juttu aina.

Aineisto-ote 3:

H: No minkälaista tää opiskelu täällä on, millasta täällä on opiskella? Vastaisko [nimi] ensin?

KO1: Joo aivan ihanalta.

H: Niinkö? Noni, miksi?

KO1: No..hyvä työympäristö, hyvät kaverit, tutustun nopeesti uusiin ihmisiin.

Toinen sekä kolmas aineisto-ote liikkuvat Sosiaalisuus-diskurssissa rakentaessaan työ- ja opiskelu ympäristöstä tärkeän asian. Toisessa aineisto-otteessa kutsun haastateltavaa kertomaan työyhteisöstään. Haastateltava antaa vastauksessaan työyhteisölleen merkityksen sosiaalisen kanssakäymisen paikkana, jossa työn tekemisestä voi nauttia yhdessä kollegojen kanssa. Kolmannessa aineisto-otteessa kysymykseni ei varsinaisesti koske opiskelijan sosiaalista ympäristöä. Haastateltava vastaa kuitenkin Sosiaalisuus-diskurssin mukaisesti kertomalla hyvän työympäristön ja ystävät syiksi, joiden takia on ihana opiskella.

6.2 Itsensä toteuttamisen diskurssi

Työ ja opiskelu saavat Itsensä toteuttamisen diskurssissa merkityksen instituutioina, joissa opiskelija ja työntekijä saa tehdä rakastamiaan asioita: maalata, piirtää, laulaa ja soittaa. Tekemisen nautinto on jollain tapaa hyvin yksinkertainen. Haastateltavat eivät koe tarpeelliseksi juurikaan selitellä kehystä taiteen tekemisen ympärillä, parasta nyt vain on maalaaminen tai musiikki, piste. Tekemisen sisältö vie mennessään, ja opinnot sekä työ tarjoavat mahdollisuuden toteuttaa jopa lapsuudesta asti kyteneitä unelmia tehdä taidetta. Taide ja musiikki rakentuvat elämän maukkaimmaksi sisällöksi, jota opintojen ja työn parissa pääsee harjoittamaan – ja samalla avautuu mahdollisuus päästä toteuttamaan itseään.

Opiskeluun ja työntekoon liitetään vahvasti sekä oman lahjakkuuden ja taipumusten hyödyntäminen että uuden oppiminen. Omasta alasta ollaan kiinnostuneita ja innoissaan, luovuus pääsee valloilleen. Uuden oppimista korostetaan ja se liittyy tässä diskurssissa juuri taiteeseen ja sen tekemiseen, taiteellisen osaamisen kehittämiseen.

Työ ja opinnot saavat merkityksen myös oman osaamisen arvostamisen kautta: tekeminen on mukavaa juuri siksi, että saa tehdä sitä, mitä osaa parhaiten. Osaaminen takaa myös sen, että useimmiten opinnot ja työtehtävät tuntuvat helpoilta, mikä edistää viihtymistä opiskelu- ja työpaikalla. Haasteet ovat muualla kuin luovuudessa ja innostuksessa. Unelma-alalla on mukava toimia.

Itsensä toteuttamiseen kuuluu myös asetettuihin taiteellisiin tavoitteisiin pyrkiminen. Haastateltavat rakentavat itsestään kuvan määrätietoisesti unelmiaan toteuttavina taiteilijoina. Opiskelijat ja työntekijät mielellään myös korostavat omaa monipuolisuuttaan muusikkoina tai taidemaalareina. Luovuus kerrotaan olennaiseksi osaksi taitavaa itsensä toteuttamisesta taiteen alalla.

Merkityksellistä tässä diskurssissa on se, että henkilökohtaisen vammän ei nähdä estävän itsensä toteuttamista, kun ala on oikea. Haastateltavat puhuvat vammasta huolimatta tekemisestä. Luova ala tarjoaa käytännöllistä toimintaa, jossa vammalla ei ole väliä. Eräs haastateltava tekee eroa ”aitoon” ja ”epäaitoon” taiteilijaan, joita erottaa toisistaan sekä asianmukainen koulutus (ks. Professionaalisuus-diskurssi) että into tehdä taidetta, minkä tulkitsen kuuluvan juuri Itsensä toteuttamisen diskurssin ytimeen. Epäaito taiteilija on se, joka ei ole innostunut tekemästään, ei halua toteuttaa itseään.

Itsensä toteuttamisen diskurssi tarjoaa haastateltaville subjektiposition, jonka keskiössä on täysillä opinnoissaan tai työssään mukana oleva, innostunut ja omasta alastaan kiinnostunut taiteilija, joka osaa nauttia omasta osaamisestaan. Positio luodaan yksinkertaisesti mukavan tekemisen kautta. Itsensä toteuttaminen ei vaadi perusteluja: taiteen tekeminen nyt vain on niin kiva

Aineisto-ote 1:

H: No [nimi] koetko sä tekeväs työtä?

KT2: Kyllä.

H: Miksi?

KT2: Se on minust hirveen kivaa se työnteko.

H: Joo. Miksi? Osaaksä selittää tarkemmin?

...

KT2: Minust se on hirveän kivaa maalata.

H: No millasta sun työ on?

KT2: Kyl mä koen sen, että..että kyl mä koen sen, että mä olen tota..taiteilijana muuten..miten mä selittäisin sen..

H: Mieti ihan rauhassa.

KT2: Tota ni..Kyl mä koen sen, et mä olen taiteilijana niinku pyrkiny johonkin ja siten kokenu että mä teen niinku työtä.

Tämä aineisto-ote kiteyttää Itsensä toteuttamisen diskurssin ytimen lausumissa, joissa haastateltava kertoo, miten maalaaminen on yksinkertaisesti "hirveän kivaa". Otteessa hän rakentaa työntekijän positionsa sekä taiteen tekemisestä nauttimisen että määrätietoisien toiminnan varaan. Kysyessäni haastateltavan työn sisällöstä hän tuottaa itsensä päämäärätietoiseksi taiteilijaksi, joka juuri tavoitteisiinsa pyrkiessään tuntee tekevänsä työtä.

Aineisto-ote 2:

H: No ni, sitte jatketaan eli..eli eli [nimi], koetko sä olevas muusikko?

MO3: Koen.

H: Minkä takia?

MO3: No sen takia, kun mua kiinnostaa kauheesti laulaa ja tulla laulajaksi ja kaikki musiikki kiinnostaa, et joka päivä mä kuuntelen kotonaki illat musiikkia vaan.

Aineisto-ote 3:

H: No mitäs [nimi], millanen sä olet opiskelijana?

KO2: No miul on hyvä puoli se, et mie tykkään tehdä taidetta tosi paljon. Ja sitte mä niinku..no mitä mä sanon nyt ku..mä tykkään tehdä sitä taidetta.

Kaksi yllä olevaa aineisto-otetta tuottavat erilaisiin kysymyksiin Itsensä toteuttamisen diskurssin mukaiset vastaukset. Ensimmäisessä otteessa haastateltava kertoo oman muusikkoutensa olevan nimenomaan kiinnostusta musiikkia kohtaan. Into ei lakkaa edes opiskelupäivän jälkeen vaan hän kertoo harrastavansa musiikkia myös kaikki illat. Viimeisessä aineisto-otteessa Itsensä toteuttamisen diskurssi näyttäytyy niin ikään yksinkertaisena taiteen tekemisen nautintona.

Haastateltava kertoo olevansa opiskelija, jonka paras puoli on se, että hän nauttii suuresti taiteen tekemisestä.

6.3 Stara-diskurssi

Stara-diskurssi vie itsen toteuttamisen julkiseen sfääriin, oman yhteisön ulkopuolelle. Opiskelu ja työ saavat tässä diskurssissa merkityksen esiintymisissä ja julkisissa taidenäyttelyissä kerätyn huomion kautta. Opiskelu ja työ merkityksellistyvät areenoiksi, joilla oma osaaminen huomataan, ja julkinen palaute saa aikaan hyviä fiiliksiä ja highlight-kokemuksia. Opiskelu ja työ ovat parhaimmillaan väylä kohti kuuluisuutta ja stara-elämää.

Omaa osaamista halutaan päästä näyttämään oman opiskelu- ja työpaikan ulkopuolelle. Opiskelussa ja työtoiminnassa parasta on päästä joko esiintymään tai myymään tauluja omassa näyttelyssä. Esikuvat innoittavat haaveilemaan omasta tähteydestä. Kuuluisia taiteilijoita seurataan ja heidän työskentelystään otetaan oppia. Esiintyvän artistin ja kuuluisan taidemaalarin ammatit ovat haastateltaville itsestään selviä unelmia – niistähän kaikki haaveilevat!

Stara-diskurssin toinen ulottuvuus on nöyrä halu tarjota nautinnollisia hetkiä yleisölle. Yleisö tulee ottaa huomioon ja taiteilijan tulee tarjota sille aina parastaan. Taiteilijan ja yleisön vuorovaikutus perustuu kuulijoiden ja katsojien nöyrälle palvelemiselle, josta saa vastapalvelukseksi aplodeja, mainetta ja kunniaa. Haastateltavat puhuvat yleisön valloittamisesta ja toivovat hartaasti, että heidän tuottamastaan taiteesta oltaisiin innoissaan. Paras palaute tulee aina suoraan yleisöltä.

Musiikkipuolella Stara-diskurssin haittapuoli on esiintymisiä varjostava jännitys. Esiintymisjännitys vaivaa aina paniikkikohtauksiin asti, mutta se halutaan määrätietoisesti voittaa, sillä esiintyminen on parasta mitä tiedetään. Kuvataiteilijoiden puheessa vastaavaa jännitystä ei esiinny, sillä näyttelyt eivät vaadi varsinaista esiintymistä, kuvat puhuvat puolestaan. Myös kuvataidepuolen haastateltavat antavat kuitenkin puheessaan suuren merkityksen näyttelyissä saamalleen ulkopuoliselle huomiolle ja kertovat haaveilevansa taulujen myynnistä kalliiseen hintaan. Taiteilijoiden tulee luonnollisesti saada työstään kunnan palkkaa.

Stara-diskurssin subjektipositioon asettuu taiteilija, joka nauttii huomiosta ja hyvästä palautteesta. Esiintyminen ja esillä olo ovat opiskelun ja työn suola ja ihastuneet kommentit esiintymisen tai onnistuneen taidenäyttelyn jälkeen polttoainetta, jonka avulla jaksaa olla innostunut opiskelusta ja työstä. Esiintyjän innostunut positio yhdistyy hyvään itseluottamukseen ja itsearvostukseen: omiin kykyihin taidenautinnon tuottajana luotetaan. Musiikkipuolen haastateltavien positio rakentuu hypetyksen lisäksi esiintymisjännityksen kautta. Jännitys kuuluu asiaan ja se tuntuu ikävältä, mutta sitä ollaan valmiita sietämään. Erään haastateltavan sanoin: ”Mutta sitten, kun keikka on ohi...”
Mikä fiilis!

Aineisto-ote 1:

H: [nimi], mistäs sä haaveilet? Mitä sä haluat tehdä tulevaisuudessa?

MO2: Mä haluan vallottaa yleisön.

H: No ni!

MO2: Just, just ottaa yleisön puolelleen esiintymisellään, niinku otettiin silloin Helsingis ku oltiin. Kyllä siel yleisö tykkäs joo.

Aineisto-ote 2:

H: No mikäs on [nimi] susta kaikista hauskinta työssä?

MT1: Jaa..mikähän siinä nyt ois..

H: Mikä saa hyvälle mielelle, nauramaan ehkä?

MT1: No kaikkein hauskinta on ehkä se kun..kun saa tuoda itseään julki, saa laulaa ja soittaa.

Soittaminenhan minulle on pääasiallisesti niinku kaikkein sydäntälämmittävin..mutta kyllä minä laulaakin tykkään ja ilomielin laulankin toisille, se on erittäin hienoo.

Aineisto-ote 3:

H: No ni..ja se [muusikko] ois unelma-ammatti?

MO1: Öö..Musta niinku oikeesti oikeesti tulis isona ni, kyllä mä niinku, ku noita levyjä tossa julkasee ja näin ni..öö..mennä ite lavoille kunnolla jatkuvasti esiintymään ja saada fyrkkaa.. sehän on se jokaisen periaa.. periaatteellinen unelma-ammatti ja minunkin tulee oleman.

Kaikissa kolmessa aineisto-otteessa Stara-diskurssi tuotetaan esiintymisen ja siitä saadun hyvän mielen kautta. Ensimmäisessä otteessa haastateltava innostuu valloittamaan yleisön muistellessaan Helsingissä hyvin mennyttä esitystä, josta yleisö oli tykännyt. Stara-diskurssi rakentuu mielihyvystä, jonka saa kun huomaa yleisön innostuvan. Myös toinen aineisto-ote kertoo halusta päästä esiintymään ja tuottaa iloa toisille. Haastateltava kertoo omien taitojen julkituomisen hauskimmaksi asiaksi työssä. Esiintyjän ammatti konstruoituu arvokkaaksi ja

hienoksi asiaksi. Kolmas ote henkii Stara-diskurssiin kuuluvista suurista suunnitelmista, stara-elämästä. Taiteilijan elämä rakentuu jatkuvista esiintymisistä, levyn julkaisuista ja niistä saaduista palkkioista. Kysymykseni unelma-ammattista saa vastauksen, jossa haastateltava rakentaa esiintyjän ammatista kaikkien itsestään selvän haaveammattin. Stara-diskurssin subjektipositio rakentuu otteissa itsevarmaksi ja omia viihdyttäjän kykyjä arvostavaksi innokkaaksi taiteilijaksi.

6.4 Professionaalisuus-diskurssi

Oma kulttuurialan koulutus ja sitä seuraava ammatillinen pätevyys ovat Professionaalisuus-diskurssin rakennusaineita. Opiskelu ja työ saavat merkityksen nimenomaan monipuolisen osaamisen, muodollisen pätevyyden ja asiantuntijuuden kautta. Hyvä ja asianmukainen koulutus sekä alan asiantuntijuus tuotetaan haastattelupuheessa avaimiksi *oikeaan* taiteilijuuteen ja muusikkouteen. Aidolla taiteilijalla tulee olla sekä asianmukainen koulutus ja osaaminen että itsensä toteuttamisen diskurssin mukainen into tehdä taidetta.

Ammatilliselle koulutukselle annetaan Professionaalisuus-diskurssissa suuri merkitys, sillä nimenomaan se takaa urakehityksen, jatko-opinnot ja ammatin. Työtoiminnassa olleet haastateltavat puhuvat ammattiin valmistumisesta portaana tämän hetkiseen työhönsä ja pätevyyteensä toimia tässä ammatissa. Halu tehdä taidetta ei riitä vaan se tarvitsee rinnalleen asianmukaisen ja laadukkaan koulutuksen sekä monipuolisen tiedollisen ja taidollisen osaamisen. Muusikkona toimivan haastateltavan mukaan työ onkin ”myös teoriaa, ei pelkkää rallattelua”. Professionaalisuus-diskurssissa omaa kulttuurialaa arvostetaan korkealle ja siinä toimimista pidetään hienona asiana. Saman alan ammatissa toimivat tunnetut taiteilijat ovat esikuvia, joiden ammattitaitoa ihaillaan ja joista otetaan mallia omaa asiantuntijuutta rakentaessa.

Asiantuntijuus vaatii monenlaista osaamista ja erilaisia haasteita tulee opinnoissa ja työelämässä väistämättä vastaan. Vaikeaksi työssä ja opiskelussa kerrottiin usein muut kuin luovaan ilmaisuun kuuluvat asiat, kuten matematiikka, laulun sanojen oppiminen ja musiikin teoria. Musiikin tai kuvataiteen asiantuntijuus vaatii opinnoissa ja työssä myös näitä luovuutta teoreettisempia asioita ja niiden parissa kohdattujen vaikeuksien kerrottiin haittaavan itsensä asiantuntijaksi kokemista. Toisaalta vaikeudet otettiin usein haasteina. Ponnistelu ja erilaisten taitojen harjoittelu tuotettiin haastattelupuheessa itsestään selviksi askeliksi kohti asiantuntijuutta.

Professionaalisuus-diskurssissa haastateltaville avautuu ammatillista koulutusta ja sen mukanaan tuomaa asiantuntijuutta arvostavan opiskelijan ja työntekijän subjektipositio. Opiskelijat ja työntekijät ovat ylpeitä omasta asiantuntijuudestaan, ja positioon kuuluu oman tietotaidon korostaminen. Henkilökohtaisten rajoitteiden ei kerrota estävän pätevyyttä toimia taiteilijana: vaikei kaikkea osaisikaan, niin kuitenkin niin paljon, että voi tuntea itsensä musiikin tai kuvataiteen ammattilaiseksi.

Aineisto-ote 1:

H: No mikäs [nimi], onks susta mik..mikäs on tuntunu ikävältä tai tylsältä?

MT1: No ei minulla mikään nyt periaatteessa tunnu ikävältä tai vaikeelta tässä ammatissa, mutta ehkä joskus vähän, jos ei heti niinku ymmärrä nuottien pituuksia tai jos on ihan ventovieras laulu, että pitää moneen kertaan mennä samaa läpi niin se saattaa vähän tuntua kurjalta välillä, mutta kyllä se siitä sitten, pikkuhiljaa kun asettuu ne palapelin palat kokoon. Se on niinku..musiikin tekeminen on vähän niin kuin suuri palapeli, että..että kun opettelee uusia lauluja ja nuotteja ymmärtämään ja nuottien pituuksia lauluissa ja säveltäjien elämää..ja kaikkee..se on aika arvokasta.

Yllä olevassa aineisto-otteessa kutsun haastateltavaa kertomaan työtoiminnan ikävistä puolista. Huomaan jättäväni kysymyksen ensin kesken arvellessani sen houkuttelevan ”ei mikään” -vastaukseen. Vaihdan toisen kysymystyyppin, joka olettaa, että jokin varmasti on ollut myös ikävää. Haastateltava kertoo, ettei periaatteessa mikään ole ollut ikävää, mutta luettelee sitten kuitenkin joukon asioita, jotka tulkitseen kuuluvaksi Professionaalisuus-diskurssiin. Haastateltava konstruoi musiikin tekemisen suureksi palapeliksi, jonka tekeminen vaatii kokoajaltaan paljon alan asiantuntijuutta. Vaikeudet pelin kokoamisessa heikentävät kokemusta asiantuntijuudesta, jota haastateltava Professionaalisuus-diskurssin mukaisesti arvostaa.

Aineisto-ote 2:

H: Kyllä. Hyvä. No sitten [nimi], onko sulle opiskelu tärkeää?

MO2: Kyllä, mä haluan mennä urallani eteenpäin.

H: Mihin asti ja minne suuntaan?

MO2: No sitten ku mä olen valmis muusikko, ni sit mä harkitsen, et mis..mitä sen jälkeen ku valmistun, että mitä parin vuoden päästä.

H: Kyllä.

MO2: Et mitä sitten tapahtuu tulevaisuudessa.

H: Opiskelut auttaa siinä?

MO2: Niin, kyllä.

Toinen aineisto-ote heijastelee Professionaalisuus-diskurssin ajatusta opintojen merkityksestä uralla etenemiseen. Haastateltava kertoo opinnot merkityksellisiksi, koska ne auttavat tulevaisuuden suunnitelmia tehtäessä.

Aineisto-ote 3:

H: Mikä susta tulee isona?

MO1: No muusikko pitäis tulla, mutta, mutta tota noinni, mä sanon, että..ää..se porukasta, joka on sanonut meille, että..että opinnot kestää liian kauan jonkun mielestä eikä tykkää opiskella ni, niinku osa meidän porukasta on sanonu ni, niin tota noinni..se on suoranainen merkki siitä, ettei, et halua jäädä vielä..

H: Mikäs [susta tulee?

MO1: [ei halua papereita..ni tota noinni, se on merkki siitä, ettei halua mitään tehdä.

H: Mut susta tulee..

MO1: Kyllä mä haluan paperit ja musta tulee muusikko.

Tämän aineisto-otteen valitsin kertomaan siitä, miten omaa positiota tuotetaan tekemällä eroa muihin opiskelijoihin. Kysymykseeni, jonka esitän lopulta kolme kertaa, haastateltava tuottaa vastauksen arvioimalla opiskelijatoverin henkilöksi, jonka mielestä opinnot kestävät liian kauan eikä tämä lopulta edes pidä niistä: halua asiantuntijaksi ei toisin sanoen ole. Erotuksena tästä innottomasta opiskelijasta haastateltava konstruoi itsensä Professionaalisuus-diskurssin mukaisesti ammattiopintojaan arvostavaksi opiskelijaksi, joka haluaa paperit käteen ja sitä kautta muusikoksi.

6.5 Normalisaatio-diskurssi

Tässä diskurssissa mielekäs työ- ja opiskelupaikka tarjoavat vaihtoehdon ”kotona istuskelemiselle”. Ne tuovat elämään mielekästä tekemistä, rytmiä ja vaihtelua, ulospääsyn toimetttömyydestä. Tulkitsen puhettavan viestivän haastateltavien halusta tehdä ja toimia samoin kuin muutkin ihmiset tässä yhteiskunnassa, elää niin sanottua normaalia elämää. Haastateltavat näkevät opinnot ja työn osana tavallista elämää. He haluavat oppia tuntemaan ja tietämään, mitä opiskelu- ja työelämä on ja olla osa niitä. Diskurssille antamani nimi viittaa luvussa 2.2.1 esittelemääni Nirjen (1980) Normalisaation periaatteeseen, jonka mukaan kehitysvammaisille ihmisille tulisi taata mahdollisuus elää ja toimia yhteiskunnassa samoin kuin muutkin ihmiset.

Halu toimia itsenäisesti ja elättää itse itsensä ovat nekin vahvoja tämän diskurssin rakennusaineita. Palkka on tärkeä väline itsensä kokemisessa itsenäiseksi, sillä palkka kuuluu itsestään selvästi työelämään. Lisäksi rahalla voi ”ostaa jotain pientä” tai sisustaa kotia; tehdä toisin sanoen asioita, jotka kuuluvat itsenäisen aikuisen ihmisen elämään. Itsensä elättämiseen taiteilijana haastattelijat kertovat kuuluvan omien näyttelyiden järjestämisen ja taulujen myynnin tai vastaavasti esiintymiskeikkojen järjestämisen. ”Taiteilijaolo” tulee silloin, kun joku ostaa taulun tai keikoista saa palkkaa. Siitä muodostuukin ”aidon taiteilijuuden” kolmas rakennusaine innostuksen (ks. Itsensä toteuttamisen diskurssi) sekä asiantuntijuuden (ks. Professionaalisuus-diskurssi) joukkoon.

Normalisaatio-diskurssiin kuuluvat toive ja halu päättää itse omista asioistaan. Opiskelijat korostavat sitä, miten opinnoissa edetään opiskelijan ehdoilla ja otetaan tämän toiveet huomioon. Työtoiminnassa olevat haastateltavat kertovat siitä, miten työssä parasta on se, että saa itse päättää, mitä maalaa tai millaisia lauluja esittää. Oman elämän ohjaaminen tekemällä itse päätöksiä auttaa itsenäistymään ja antaa erään haastateltavan mukaan tunteen siitä, että ”on ihminen”. Tätä kautta tulee hänen mukaansa myös oman elämän arvostus. Haastateltavat korostavat myös tasavertaisuutta itsensä, opettajien sekä kollegoiden välillä. Opetuksen ja oppimisen kerrotaan olevan vuoroittaista, kaikki oppivat toisiltaan.

Työ ja opinnot merkityksellistyvät tässä diskurssissa tärkeiksi normaalin elämän osa-alueiksi. Normalisaatio-diskurssissa puhuvat haastateltavat kertovatkin ottavansa opiskelun ja työn vakavasti. He korostavat olevansa innokkaita ja tunnollisia opiskelijoita ja työntekijöitä, jotka varmasti tekevät tehtävänsä hyvin. Pitkän päivän jälkeen olo on väsynyt, mutta onnellinen: on saanut olla hyödyksi ja tuntea olonsa tarpeelliseksi. Tunnollisuus voi joskus johtaa yliväsymykseen, jos töitä tuntuu olevan liikaa, ja kaikesta haluaa suoriutua kunnolla.

Normalisaatio-diskurssissa puhuvat opiskelijat ja työntekijät tuottavat itselleen position, jossa he ovat itse oman elämänsä subjekteja. Omasta elämästään päättäminen on nautinnollista ja antaa tunteen itsenäisyydestä. Työ ja opiskelu ovat hyvin tärkeä osa elämää, joten opiskelijat ja työntekijät korostavat myös omaa tunnollisuuttaan opiskelijoina ja työntekijöinä. Subjektipositio rakentuu toiveelle saada tehdä sitä, mitä muutkin ja olla siellä, missä muutkin.

Aineisto-ote 1:

H: No millasia [nimi]..millasia haaveita sulla on tulevaisuudessa tän työn suhteen?

KT2: (.) Ihan kivoja haaveita.

H: Joo, mitä sä haluaisit tehdä?

KT2: Mä haluaisin niin, että.. mä haluaisin sitä tehdä, että.. mä haluaisin, että mä saisin keksiä omasta päästä kaikki, mitä mä teen.

H: Joo. Kaikki..kaikki maalaukset ja..

KT2: Kyllä.

H: Se ois tärkeätä.

KT2: Kyllä, on.

Tässä aineisto-otteessa keskustelemme haastateltavan kanssa hänen tulevaisuuden haaveistaan. Tulevaisuuteen suuntautuva kysymys on ehkä ajallisen hahmottamisen kannalta hieman hankala, ja haastateltava pitää pitkän tauon ennen kuin vastaa ympäröivään vastauksensa. Jatkokysymyksen vastaus on kuitenkin napakka, ja haastateltava kertoo suurimmaksi toiveekseen päätösvallan omasta työstään. Normalisaatio-diskurssiin tulkitsen tämän otteen kuuluvan juuri tämän selvän toiveen takia: aikuinen ihminen haluaa päättää omista asioistaan. Kaksi viimeistä puheenvuoroani kutsuvat haastateltavaa jatkamaan samassa diskurssissa ja niin hän myös tekee vahvistaen samalla omista asioista päättämisen merkityksellisyyttä omassa työssään.

Aineisto-ote 2:

H: Onks sulle [nimi] tää työyhteisö tärkeä?

MT1: Se on erittäin tärkeä, että sitten kun ajattelee, että jos täytyisi olla yksin kotona pitkät päivät, niin ei sekään ole oikein mukavaa. Että siinä vaan sitten oleskella kotona ja pyöritellä peukkuja, että mitä tehdä, että aika pitkäksi kävisi päivällä aika, jos ei olisi mitään toimintaa. Ja siihen vaikuttaa myös se elämänrytmi, että mihin rytmiin on tottunut. Aina kun on täytynyt aikasin herätä aamulla ja kello on soinnut aina seitsemän aikoihin suunnilleen ja tietää aina sitten..auto tulee aina varttia vaille yhdeksän hakemaan ja se on sit aina semmosta..se on kiva kun on se tietty rytmi elämässä, et jos menee vähänkin rytmi sekaisin niin sit on vähän niinku että mitä tehdä.

Haastateltava vastaa kysymykseeni työyhteisön tärkeydestä kertomalla, miten ikävää olisi istuskella kotona kaikki päivät peukaloita pyöritellen. Kysymykseni työyhteisöstä olisi voinut kutsua haastateltavan vastaamaan Sosiaalisuus-diskurssin mukaisesti ja ensimmäisen lauseen *yksin* viittaakin Sosiaalisuus-diskurssiin. Haastateltava kuitenkin rakentaa vastauksensa lopulta Normalisaatio-diskurssin mukaisesti kertomalla, miten tärkeää on, että on mielekästä tekemistä ja säännöllinen elämänrytmi. Ilman näitä Normalisaatio-diskurssiin kuuluvia aineksia elämä olisi hukassa.

Aineisto-ote 3:

H: Mitä taiteilija tekee?

KO2: No taiteilija on, mikä itse työstää..ihan sama mitä, mutta ite työstää kaikki jutut, jos on työssä..ja sitte niinku silleen.

H: Joo. Mites [nimi] kuvailisit taiteilijaa. Kuka on taiteilija ja mitä se tekee?

KO1: Maalaa töitä.

H: Joo. Mitäs muuta?

KO1: Maa..sitte myy töitä ja tekee näyttelyitä.

Kahden kuvataiteen opiskelijan haastattelussa vastaukset kysymykseeni määrittellä taiteilijan ammatti ovat samansuuntaisia ja myötäilevät Normalisaatio-diskurssia lukuun ottamatta KO1:n ensimmäistä "Maalaa töitä" -vastausta, joka voi tulkinnasta riippuen viitata myös Itsensä toteuttamisen diskurssiin. Normalisaatio-diskurssista viestittävät puheet siitä, että taiteilijan normaaliin työhön kuuluu pitää näyttelyitä, myydä töitä ja ennen kaikkea "ite työstää kaikki jutut". Itsenäisen työn tekeminen ja itsensä omalla työllä elättäminen ovat vahvoja Normalisaatio-diskurssin rakennusaineita.

6.6 Realistinen diskurssi

Tämä diskurssi rakentuu työn ja opiskelun sekä oman työntekijä- ja opiskelijaposition realistiselle pohdiskelulle. Haastattelupuheen realistinen ote hyväksyy henkilökohtaiset rajoitteet tai vammat, ja toimiminen opiskelijana ja työntekijänä tapahtuu niiden asettamassa kehyksessä. Oma opiskelu- tai työpaikka koetaan hyväksi, koska siellä vammalla ei ole sellaista merkitystä kuin jossakin muussa paikassa ehkä olisi. Työnteko ja opiskelu sujuvat omien kykyjen mukaan: tehdään niin paljon kuin kyetään. Realistisuus näyttäytyy myös puheessa, jossa todetaan, ettei aina voi valitettavasti tehdä parastaan, vaikka haluaisikin. Esimerkiksi sairastuneena työskentely ei tuo parhaita mahdollisia tuloksia.

Realistinen diskurssi nojaa tunteen sijasta järkeen. Ikävätkin asiantilat osataan hyväksyä, sillä järki sanoo, ettei niille voi kuitenkaan tehdä mitään. Diskurssi ei ohjaa tunteenpurkauksiin eikä toisaalta aktiiviseen toimijuuteen. Asiat otetaan vastaan niin kuin ne tulevat hyväksyen nöyrästi sekä hyvät että huonot päivät. Työ ja opinnot saavat tässä diskurssissa merkityksen inhimillisen elämän areenoina, joilla toimiminen on välillä mukavaa ja välillä vähemmän mukavaa. Opintoja ja työtä määrittävät erilaiset reaalitodellisuuden kuuluvat asiat, joihin ei aina itse voi vaikuttaa.

Musiikinopiskelun ja muusikon työn kontekstissa esimerkiksi esiintymisjännitys on asia, jonka ajatellaan ikävyydestään huolimatta kuuluvan muusikon elämään. Realistinen puhetapa näkyy myös asenteessa työllistymiseen: työn saanti ei välttämättä ole helppoa taidealalla. Vaikeutta työllistyä omalle alalle ei kuitenkaan yhdistetä omiin erityistarpeisiin ja rajoitteisiin vaan juuri taidealan yleisesti huonoon työllisyystilanteeseen.

Realistisessa diskurssissa ymmärretään, että opiskelu- ja työelämä sisältävät sekä hyviä että huonoja päiviä. Niin kuin elämään yleensä, myös opintoihin ja työhön kuuluvat ylä- ja alamäet. Realistinen diskurssi tarjoaakin haastateltaville position, jossa osataan ottaa vastaan sekä mukavat että ikävät asiat, joita opinnot ja työt tuovat tullessaan. Positio rakentuu myös ymmärrykselle omista rajoitteista ja niiden seurauksista. Jalat maassa ja järki päässä, asenteena nöyryys ja hyväksyminen; siinä ovat realistisen position rakennusaineet.

Aineisto-ote 1:

H: No sit semmonen kysymys, että mitäs [nimi] haluaisit tehdä tulevaisuudessa, mistä sä haaveilet?

KO2: No mä haluan olla taiteilija. Mä yritän saada taiteilijan ammatin ku mä muutan, mä yritän saada taiteilijan ammatin sitte. Mut enpä tiä nytte mistä mä sen saan.

H: Onks se hankalaa?

KO2: On se vähän siellä Itä-Suomessa hankalaa..mpaa.

Kuvataiteilijaksi valmistuva opiskelija kertoo haluavansa taiteilijaksi. Sen jälkeen puhetapa muuttuu Realistisen diskurssin mukaiseksi: opiskelija *yrittää* päästä tekemään taidetta ammatikseen, mutta ymmärtää vaikeudet työllistymisessä etenkin siellä puolella Suomea, jonne hän on muuttamassa. Realistinen positio ei usko ihmeisiin vaan reunaehtoihin, jotka tässä tapauksessa ovat taiteilijoiden huono työllisyystilanne yhdistettynä Itä-Suomen huonoon työllisyystilanteeseen. Opiskelija ei siis *ala* taiteilijaksi vaan tietää, että kyse on ennemminkin taiteilijan ammatin saamisen *yrittämisestä*.

Aineisto-ote 2:

H: Onks muita tilanteita, milloin tuntuu, et nyt meni vähän huonosti?

MT2: Sit, jos on kipeä ni silloin ei oikein viitti..

H: Mm.

MT1: Niinhän se on, et jos on sairaana ollut ni ei sitä oikein jaksakaan ihan täysin palkein laulaa. Että ihan [opettajien nimiä] varmaan ymmärtävät, että..että minäkin välillä, jos oon ollut sairaana niin tota..viimeksi kun olin kipeänä ni minulla oli muistaakseni vatsatauti..ni oli tosi kurjaa

Toinen aineisto-ote lähestyy Realistista diskurssia antamalla työlle merkityksen vastoinkäymisten kautta. Työntekijät halusivat tehdä parhaansa, mutta jalat maassa -henkisesti ymmärtävät, ettei se ole aina mahdollista, etenkin jos on sairaana. He vastaavat kysymykseeni epäonnistumisesta työssä tuottaen ajatuksen siitä, että epäonnistumiset kuuluvat työhön. Aina ei voi olla parhaimmillaan, ja tämän varmasti ymmärtävät myös työtoiminnan ohjaajat.

Aineisto-ote 3:

MT1: Toivoisin, että kaikki ottaisivat minut huomioon, minä en voi tälle vammalleni mitään, että täytyis ottaa huomioon se, että minä olen vähän heikompi kulkemaan ja.. ja tota noin siis silleen, että minä en ihan kaikkea pysty tekemään..mutta yllättävän paljon kyllä kykenen tekemään, muusikkonakin.

Kolmannessa aineisto-otteessa haastateltava rakentaa itselleen Realistisen diskurssin mukaisen subjektiposition, jossa vamma hyväksytään osaksi omaa elämää. Haastateltava kertoo, millaista haittaa hänelle vammasta on ja toivoo muiden ottavan hänen rajoitteensa huomioon. Sen sijaan, että tekisi asiasta tragedian, hän muistuttaa, miten paljon hän vammastaan huolimatta pystyykään tekemään. Realistinen ote hyväksyy vamman, muttei tee siitä sen isompaa numeroa.

6.7 Turvallisuus-diskurssi

Tässä diskurssissa työ ja opiskelu merkitsevät tuttua ja turvallista paikkaa olla ja toimia. Turvallisuus tuo tunnetta ympäristön ja oman toiminnan hallittavuudesta sekä mielekkyyttä työskennellä ja toimia tässä ympäristössä. Rutiinit, tutut ihmiset ja paikat, hyväksytyksi tuleminen tunne sekä oman paikan löytyminen työ- ja opiskeluyhteisöstä luovat kehyksen Turvallisuus-diskurssille.

Turvallisuus kerrotaan haastatteluissa opiskelu- ja työhyvinvointia edistäväksi tekijäksi. Turvallisuuden tunnetta tuo omaksi koetun ympäristön lisäksi tieto opiskelun ja etenkin työn jatkuvuudesta: hyväksi koetusta paikasta ei tarvitse lähteä pois, jollei itse halua. Etenkin työtoiminnassa olevien haastateltavien puheessa korostui huoli siitä, että työ loppuisikin, ja tutusta ja viihtyisästä paikasta joutuisi lähtemään muualle.

Turvallisuutta tuotettiin haastattelupuheessa myös korostamalla sitä, että apua vaikeisiin tilanteisiin on aina tarjolla eikä yksin tarvitse ongelmiseen jäädä. Turvallisuushakuisuudeksi

tulkitsen myös erään haastateltavan toiveen siitä, että asioista päätettäisiin hänen puolestaan: lähellä oleviin ihmisiin luotetaan niin paljon, että heille ollaan valmiita antamaan vastuu itseä koskevista päätöksistä.

Turvattomuuden kokemus on luonnollisesti vahvimmillaan silloin, kun opiskelija tai työntekijä aloittaa uudessa paikassa. Haastateltavat kertovat, miten alussa itketti ja jännitti. Kun aikaa kuluu, uuteen ympäristöön tottuu ja asiat alkavat sujua. Tällöin myös turvallisuushakuisuus vähenee. Työ ja opiskelu saavat tässä diskurssissa merkityksen tuttuna ja turvallisena ympäristönä, jossa voi rauhallisin mielin tehdä ja toimia. Työtoiminta merkityksellistyy haastatteluissa myös jonkinlaisena elämän jatkuvuutena: ennustettavuus tuo turvallisuutta. Vakituinen työsuhte tässä diskurssissa ei ole säälittävää paikoilleen jämähämistä vaan tavoittelemisen arvoinen asia.

Haastateltavat rakentavat Turvallisuus-diskurssissa itselleen turvallisuushakuisen ja tuttuudesta nauttivat subjektiposition. Toimiminen on helppoa, mukavaa ja sujuvaa, kun puitteet ovat kotoiset ja luotettavat. Positio perustuu tulkintani mukaan tarpeeseen kokea itsensä turvatuksi ja jopa suojelluksi. Toisaalta se kertoo myös halusta ja kyvystä luottaa lähellä oleviin ihmisiin.

Aineisto-ote 1:

H: No entäs [nimi], miten sä olet viihtynyt täällä [työtoiminnassa?

KT2: [ihan hyvin. Mul on nyt..kun mä alotin ni mä kauheesti muuten silloin itkin, et usko kuinka mä kuule itkin ja se..sit se itku meni pois ja sit mulla..sit mulla alko paremmin mennä, aina vaan paremmin ja paremmin ja mä ajattelin näin, et ku sitä itkua ei oo enää ollenkaan tullu ni mä ajattelin näin, et mikä nyt on ku itkua ei enää tule ni sitten kun mä huomasin sen ni sitte mulla..sitte mulla alko ihan hyvin mennä.

H: [Miksi..

KT2: [Sen itkun jälkeen.

H: Mistä sä luulet, että se itku johtu?

KT2: Siitä ku mä tulin uuteen paikkaan.

H: Niin, Ja sitten sen jälkeen..

KT2: Sitte oli ihan ok ja sen jälkeen mul alko ihan hyvin menemään.

Yllä olevassa aineisto-otteessa haastateltava kertoo työtoiminnan aloittamisesta ja siihen liittyvistä hankaluuksista. ”Alku aina hankala” -tyyppinen kerronta myötäilee Turvallisuus-diskurssin henkeä, jonka mukaisesti tuttu tuntuu vierasta mukavammalta ja turvallisuus tuo hyvää oloa. Haastateltava kertoo itkukohtausten johtuneen siitä, että hän tuli uuteen paikkaan. Pikku hiljaa ne kuitenkin

loppuivat, kun paikka tuli tutuksi. Tuttuus tuotetaan näin yhdeksi merkittäväksi työhyvinvointia edistäväksi tekijäksi.

Aineisto-ote 2:

MT2: Jatkaako [nimi] viel täällä syksyllä?

MT1: Kyllä minä jatkan..jatkan jos vaan kaupunki antaa määrärahat, että jos Lahden kaupunki antaa paikan. Nyt minä olen kuullut tässä alustavasti, että meillä olis täällä vissiinkin vakiotyömaa.

MT2: Ahaa!

MT1: Toivon mukaan saan olla täällä. Kyllä se aika haikulia olis lähtee, ku on yli kaksyt vuotta ollut täällä.

MT2: Kyllä minäkin vaan jatkaisin, jos paikka vielä ois vapaa..tai siis tarjolla tänne.

Tämä aineisto-ote on esimerkki haastateltavien keskinäisestä kommunikoinnista ja toisilleen esittämistä kysymyksistä. Turvallisuus-diskurssin mukaiseksi puheeksi tulkitseen otteen siksi, että MT1 perustelee halunsa jatkaa työtoimintaa sillä, että on ollut paikassa jo yli 20 vuotta. Paikka on tullut tutuksi eikä sieltä sen takia haluaisi muualle. Huomattavaa on, että sama fakta voisi jossain toisessa diskurssissa olla nimenomaan syy haluta muualle. Turvallisuus-diskurssissa tuttuus kuitenkin tuotetaan yksinomaan positiivisena asiana: lupaus vakiotyömaasta otetaan ilolla vastaan.

6.8 Ihmisenä kasvamisen diskurssi

Ammatilliset opinnot ja työ saavat Ihmisenä kasvamisen diskurssissa merkityksen kokonaisvaltaisina persoonan ja toimintatapojen kehittäjinä. Opintojen ja työn kerrotaan edistävän muun muassa itsenäistymistä, jaksamista ja keskittymiskykyä. Opinnoissa ja työssä vietettyjen vuosien aikana oppimista on tapahtunut paitsi ilmaisussa ja teknisissä taidoissa myös omaan persoonaan ja asenteisiin liittyvissä asioissa, joiden ansiosta myös opinnot ja työt sujuvat entistä paremmin.

Ihmisenä kasvamisen diskurssissa puhuvat opiskelijat ja työntekijät kertovat, miten paremman asenteen omaksuminen on edistänyt jaksamista ja tehokkuutta tehdä töitä ja opiskella. Myös syventyminen ja keskittyminen oppitunneilla ja työssä ovat tulleet helpommiksi. Haastateltavat puhuvat tehtävien ja persoonan yhteen sopimisen tärkeydestä: itselle sopivan opiskelu- tai työpaikan löytyminen helpottaa tehtävien suorittamista ja tuottaa hyvän olon. Tärkeää on se, että

opintoja ja työtä saa tehdä omien kykyjen mukaan ja että opinnoissa ja työssä toimitaan omilla ehdoilla.

Ihmisenä kasvamiseen kuuluvat erilaiset opinnoissa ja työssä eteen tulevat haasteet ja niiden voittaminen. Haastateltavat kertovat kärsivänsä muun muassa esiintymisjännityksestä, paniikkihäiriöstä ja hahmottamisongelmista. Pelot ja ongelmat halutaan kuitenkin selättää eikä antaa niiden häiritä opintoja tai työtä. Haasteiden voittamisesta saa onnistumisen, oppimisen ja kasvamisen kokemuksia.

Haastateltaville aukeaa tässä diskurssissa jonkinlainen kokonaisvaltaisen oppijan subjektipositio. Oppiminen tarkoittaa tässä diskurssissa teknisen tai taiteellisen taidon sijaan uusien ja parempien käyttäytymismallien oppimista ja käyttöönottoa sekä erilaisten henkilökohtaisten haasteiden määrätietoista voittamista. Työstä ja opinnoista rakentuu paikkoja, joissa ihminen voi kehittyä kokonaisvaltaisesti, tulla niin sanotusti paremmaksi ihmiseksi.

Aineisto-ote 1:

H: Mitäs [nimi] oot oppinu, sä oot kolme vuotta kohta opiskellu ni mitä sä oot[.]

KO2: [no mä oon oppinu maalaamaan paremmin ja olemaan reippaammalla päällä ja..ja paljon semmonen kykenevämpi fiilis on mulla...ainakin..et mä niinku jaksan tehdä enemmän ja ku silloin kun mä alotin täällä ni mä en jaksanu paljon mitään. Et nyt mul on vino pino tehtyjä töitäkin siellä laatikossa.

H: Mistä sä luulet, että se johtuu, että sä jaksat nyt enemmän tehdä.

KO2: Ku mulla on paljon mukavampi elämä, elämänasenne..

Aineisto-otteen kysymys koskee oppimista. Haastateltava ehkä hieman odotusteni mukaisesti vastaa kysymykseeni kertomalla ensin opintoalaansa liittyvästä maalaamisen taidon kehittymisestä, mutta jatkon tulkitseen kuuluvan Ihmisenä kasvamisen diskurssiin. Uudenlaisen ja paremman asenteen omaksuminen kolmen vuoden opintojen aikana on taannut lisäenergiaa suorittaa opintoja ja siitä merkinä on ”vino pino tehtyjä töitä”.

Aineisto-ote 2:

H: No mitäs tota ni [nimi] oot oppinu sun opintojen aikana?

MO2: Mä oon oppinu kaikenlaista.

H: Esimerkiks minkälaisia asioita?

MO2: No ainakin oppinu sen, että oon pystynyt syventymään tunneilla siihen, että mitä on ollu niinku aiheita, että on pystynyt kuuntelemaan ja silleen, että mitä on ollu näitä musiikkijuttuja näitä soittamisii, et oon osallistunu niihin mukaan. Et semmosta.

Myös toinen aineisto-ote liittyy oppimiseen. Haastateltava kertoo oppineensa opintojensa aikana syventymään ja keskittymään opetukseen. Kyky kuunnella tunneilla ja osallistua erilaisiin musiikkijuttuihin liittyvät tulkintani mukaan ihmisenä kasvamisen diskurssiin viitatessaan opintojen merkityksellisyyteen omien persoonallisuuspiirteiden ja käyttäytymismallien kehittämisessä. Ihmisenä kasvaminen konstruoituu avaimiksi menestyksellisiin opintoihin.

6.9 Diskurssien välisiä keskusteluja

Diskurssit esiintyivät haastattelupuheessa lyhyinä johtolankoina, joista olen tarkkaan ja harkitusti punonut kahdeksan erilaista diskurssia opintojen ja työn merkityksistä. Kaikki haastateltavat käyttävät puheessaan useita eri diskursseja, ja tässä alaluvussa paneudunkin haastateltavien kielen käytön vaihteluihin ja eri diskurssien saamaan asemaan heidän puheessaan.

6.9.1 Diskurssista toiseen

Seuraavat aineisto-otteet ovat esimerkkejä siitä, miten yksi ja sama haastateltava voi käyttää puheessaan monia eri diskursseja. Suurin osa vastauksista edustaa yhtä diskurssia, mutta aineistosta löytyy myös pohdiskelevampaa puhetta, jossa diskurssia vaihdetaan tiuhaan.

1 H: Kyllä, kyllä. No onko..onko [nimi] opiskelu sulle tärkeää?

2 KO2: On.

3 H: Miksi?

4 KO2: No ku mä pääsen sit kuvataideartesaaniksi, musta tulee tän kevää lopulla kuvataideartesaani.

5 Ja sit mä pääsen jatko-opiskelemaan varmaan tai en tiiä oikein vielä. Mut siis, siis jos mä vaikka pääsisin,

6 mut mut mun kädentaidot, mun kädentaidot on menny kato, ni mun mun on paljon parempi nyt olla

7 täällä. Silleen.

Haastateltava kertoo rivillä kaksi opintojen olevan hänelle tärkeä asia. Perustelunsa hän aloittaa Professionaalisuus-diskurssissa mainitsemalla ensimmäiseksi valmistuvansa kuvataideartsaaniksi ja kertomalla heti perään jatko-opintosuunnitelmistaan. Opinnot saavat näin Professionaalisuus-diskurssin mukaisen merkityksen koulutuksen arvostamisen kautta. Rivin viisi lopussa hän kuitenkin vaihtaa Realistiseen diskurssiin arvioidessaan omia mahdollisuuksiaan päästä jatko-opintoihin. Hän viittaa menetettyihin kädentaitoihinsa ja rationaalisen ajattelun mukaisesti pääättelee, että nyt hänen on parempi olla täällä.

1 H: Minkä takia opiskelu on tärkeää?

2 MO1: No oppii uusia asioita, se oli se, [minkä mä sanoin jo

3 H: [Joo..

4 MO1: Mutta sitten että, niinku öö.. että pääsee..tavallaan..että jos sä et opiskele, sä et mitään niinku
5 myöskään, sust ei..öö..sust ei..tässä ää..ja mehän ollaan, nytten kun me ollaan [opettajan nimi] kanssa tää
6 kolme vuotta oltu ni, niinku [opettajan nimi] sano siellä juhlassa, varmaan itsekin kuulit suoraan, ni sanoi,
7 että me olemme..me olemme oppineet hänen kanssa ja me olemme häntä opettaneet.

Myös tässä aineisto-otteessa kysyn haastateltavalta opintojen merkitystä. Toisen rivin vastauksen uuden oppimisesta tulkitsen kuuluvaksi Itsensä toteuttamisen diskurssiin. Mutta-sanan jälkeinen jatko rivillä neljä muuttaa puheen Professionaalisuus-diskurssiin, sillä tulkintani mukaan haastateltava haluaa sanoa, että ilman opintoja "susta ei voi tulla mitään". Rivillä viisi haastateltava ehtii vielä vaihtaa Normalisaatio-diskurssiin korostaessaan sitä, että heidän opintojensa aikana opiskelijat ovat opettaneet opettajia ja päinvastoin. Tasavertaisuuden korostamisessa on Normalisaatio-diskurssin henki.

1 H: No [nimi] miten sä olet viihtynyt työtoiminnassa?

2 MT1: No minä olen viihtynyt erittäin hyvin. On kiva laulaa toisille. Ja kun ajattelee yleisöä kenelle laulaa,
3 täytyy aina muistaa katsoa heihin. Ja tuoda laulujen sanat ja sävel selvästi esille, tietää mitä laulaa. Ja tota
4 sitten mä yritän avustaa [työn ohjaajan nimi] aina tarpeen vaatiessa, jos [työn ohjaajan nimi] on
5 puhelimesta tai sairaana ni yritän auttaa häntä. Säestää niin hyvin lauluja kuin vaan voin. Tosin minä en
6 soita nuoteista vaan ihan korvakuulolta semmosia helppoja..aika lailla melkein kaikkea pystyn soittamaan.
7 Viidellä sormella.

8 H: Hyvin oot viihtynyt, niinkö?

9 MT1: Kyllä. Tämä on tosi mukavaa. Kulttuurialan ammatti, se on erittäin hienoa.

Tässä aineisto-otteessa liikutaan työssä viihtymisen teemassa. Haastateltava kertoo viihtyneensä erittäin hyvin ja perustelee vastaustaan Stara-diskurssin hengessä: nimenomaan toisille laulaminen on ollut mukavaa. Rivin kaksi lopussa diskurssi tulkintani mukaan kuitenkin vaihtuu

Professionaalisuus-diskurssiksi, sillä aina kolmannen rivin loppuun haastateltava luettelee muusikon asiantuntijuuteen liittyviä asioita, joita tulee esiintyessä ottaa huomioon. Rivin neljä alussa Professionaalisuus-diskurssi vaihtuu Sosiaalisuus-diskurssiin, joka korostaa muiden auttamisen tärkeyttä. Seuraavalla rivillä haastateltavan ääneen tulee Realistisen diskurssin sävyjä, kun hän kertoo tekevänsä asiat niin hyvin kuin vain olosuhteisiin nähden voi. Kuudennen rivin lopussa hän kuitenkin intoutuu vielä Itsensä toteuttamisen diskurssin mukaisesti muistuttamaan hyvistä musiikillisista taidoistaan, jotka hänellä on siitä huolimatta, että hän pystyy soittamaan vain viidellä sormella. Professionaalisuus-diskurssin viittaa haastateltavan viimeinen kommentti oman kulttuurialan arvostamisesta.

6.9.2 Itsestänselvyyksiä ja luonnollisia totuuksia

Aineistossa käydään diskurssien välisiä keskusteluja ja valtataisteluja. Hegemonisella diskurssilla tarkoitetaan vahvoja, luonnollisiksi totuuksiksi muotoutuneita puhetapoja, jotka varastavat elintilaa muilta diskursseilta. Itsestänselvyyksiksi rakentuvat diskurssit dominoivat tekstiä, mutta se ei tarkoita, että niiden analysoiminen olisi helppoa. Päinvastoin ne saattavat muodostua tutkijalle sokeaksi pisteeksi, jolloin niiden ohittaminen kiinnostamattomana arkipuheena voi tapahtua helposti. Johtolankoja hegemonisten diskurssien identifioimiseen ovat esimerkiksi niiden toistuminen usein ja useissa eri yhteyksissä ja/tai niiden itsestään selvä luonne ja vaihtoehdottomuus. (Jokinen & Juhila 1993, 81.)

Omassa aineistossani haastateltavien puhe jäsenyi jokseenkin ristiriidattomaksi ja yksinkertaiseksi tekstiksi, jossa valtataistelut eri diskurssien välillä jäivät vähäisiksi. Vastaukset olivat selkeitä ja usein yksiselitteisiä ja vuolaat toisaalta–toisaalta -pohdiskelut harvinaisia. Tällaiset haastatteluaineiston piirteet ovat tyypillisiä kehitysvammaisten henkilöiden haastatteluissa (ks. luku 5.1). Verrattuna esimerkiksi Eero Suonisen perheenäidin puheen analyysiin aineistoni haastattelupuhe on suoralinjaisempaa ja ristiriidattomampaa. Haastattelemani henkilöt eivät nähdäkseni pyrkineet osoittamaan *eri repertuaarien hallintaa* tai *kokonaishallintaa* eivätkä he myöskään pyrkineet *itsetodisteluun* (ks. Suoninen 1993b, 111–150). Haastateltavani eivät toisin sanoen yrittäneet esittää itseään suotuisassa valossa, puolustautuneet haastattelijaa eli minua vastaan eivätkä pyrkineet tietoisesti käyttämään jotakin tiettyä diskurssia. Haastattelupuheen

ytimekkyys osoittaa nähdäkseni aitoutta kertoa asiat niin kuin ne itselle näyttäytyvät ilman taka-ajatuksia.

Aineistoni diskurssit ja niiden väliset keskustelut ovat tulkintani mukaan enemmän toisiaan tukevia kuin ristiriitaisia. Joillakin diskursseilla on kuitenkin työlle ja opinnoille annettujen merkitysten joukossa muita vahvempi asema. Tällaisia hegemonisia piirteitä analysoin Itsensä toteuttamisen, Professionaalisuus-, Sosiaalisuus- sekä Stara-diskursseista. Näiden diskurssien palaset toistuivat usein eri teemojen yhteydessä ja diskursseissa viljellään itsestäänselvyksiä enemmän kuin muissa diskursseissa. Vastaukset muotoutuvat usein vaihtoehdottomiksi: ”Mikään muu ei ole tärkeää paitsi maalaaminen”(Itsensä toteuttamisen diskurssi). ”Jos sä et saa papereita, ei susta mitään voi tullakaan”(Professionaalisuus-diskurssi).

Tarkennan vielä, että identifioimieni diskurssien hegemoniset piirteiden sitoutuvat juuri tähän kontekstiin ja aineistoon. Toisin sanoen hegemonisen aseman saaneet diskurssit hallitsevat muita tämän aineiston ja kontekstin diskursseja eivätkä yleisesti ole koko kulttuurimme vallitsevat diskurssit. Toisaalta laadullisen tutkimuksen yleistettävyyks on juuri sitä, että pienenkin haastatteluotoksen voidaan ajatella edustavan samanlaista joukkoa laajemmin, eli siten voidaan ajatella, että identifioimani diskurssit ovat käytössä yleisesti kehitysvammaisten henkilöiden kulttuurialan koulutuksessa ja työssä. Merkitykset, joita haastatteluissani annettiin, pätevät yleisesti tässä tietyssä kontekstissa. Seuraavaksi annan esimerkkejä diskurssien hegemonisista piirteistä.

MO1..mennä ite lavoille kunnolla jatkuvasti esiintymään ja saada fyrkkaa..
Sehän on se jokaisen periaa..periaatteellinen unelma-ammatti ja minunkin tulee oleman.

Musiikinopiskelija tuottaa Stara-diskurssin mukaisen vastauksen unelma-ammattistaan muusikkoudesta. Ajatus siitä, että muusikkous on kaikkien kollektiivinen unelma antaa tulkintani mukaan viitteitä diskurssin hegemonisuudesta.

H: No mitäs [nimi], oletko sä sun unelma-ammattissasi?

MT2: Olen.

H: Mikä siitä..miksi se on ollu sun unelma-ammatti? Mikä siinä työssä[..

MT2: [ku mä en..sisko on soittanu pianoo joskus ja velikin on soittanu pianoo joskus. Ni sen takia mä oon halunnu muusikoks.

H: No ni. Esikuvia sitte.

MT2: Niin.

H: Ja ootko tyytyväinen nyt sitte?

MT2: Oon, totta kai. Missä muualla mä oisin ku täällä? Ei enempää.

Aineisto-otteen tekstissä haastateltava kertoo muusikkouden unelma-ammattikseen. Tulkitsen puheen osaksi Professionaalisuus-diskurssia, jossa esikuvat muodostuvat tärkeiksi innoittajiksi omalla uralla, ja lisäksi haastateltava haluaa nimenomaan muusikoksi, oikeaan ammattiin. Diskurssin hegemoninen henki välittyi etenkin haastateltavan viimeisessä puheenvuorossa: muusikkona toimimiselle ei ole vaihtoehtoja. Aiheen käsittelyn voi lopettaa, sillä kaikki on sanottu.

Sosiaalisuus-diskurssin hegemonisuus rakentuu sekä ystävien seurasta nauttimisen että avun tarpeen kautta. Sosiaalisuus-diskurssilla on vahva asema kaikissa haastattelun teemoissa. Oman avun tarpeen ymmärtäminen edistää tulkintani mukaan sosiaalisen ympäristön arvostuksen nousua, mikä näkyy muun muassa useilla maininnoilla hyvissä väleissä pysymisen tärkeydestä. ”Kahinat” selvitetään aina.

H: Miten te [sinä ja työkaverit] tuutte toimeen?

MT2: Ihan hyvinhän mä oon tullu. Joittenkin kans on pientä riitaa ollu, mut aina ollaan sovittu ja pyydetty anteeks.

Hegemoniset piirteet asettavat aineistoa hierarkiseen järjestykseen, kun toiset diskurssit saavat suuremman merkityksen kuin toiset. Aineiston diskursseja voi jaotella myös taiteeseen, yksilöön ja yhteiskuntaan liittyvällä akselilla. Tiukimmin taiteen kontekstissa toimivat Itsensä toteuttamisen diskurssi sekä Stara-diskurssi, joissa annetaan suuri merkitys nimenomaan luovalle toiminnalle ja rakennetaan vahvaa musiikkiin ja kuvataiteeseen sitoutuvaa taitelijaidentiteettiä. Jossain määrin myös Professionaalisuus-diskurssin kehys on taiteellinen, sillä diskurssissa merkityksellinen asiantuntijuus liitetään omaan taidealaan, josta ollaan ylpeitä.

Yhteiskuntaan ja sen toimintaan voi liittää Normalisaatio-diskurssin, Turvallisuus-diskurssin sekä Sosiaalisuus-diskurssin, joissa toiminta suuntautuu ”ulos-” ja ”ylöspäin” kohti taiteen ulkopuolisia

konteksteja. Normalisaatio-diskurssi on näistä eniten juuri yhteiskuntaan ja sen toimintaan kantaa ottava diskurssi, joka rakentuu puheelle ”tavallisen” elämän, kuten viikkorytmin, palkan ja mielekkään tekemisen, arvostamisesta. Normalisaatio-diskurssin suunta on kohti yhteiskuntaa, ulos marginaalista. Turvallisuus-diskurssi sen sijaan kohdistuu oman yhteisön fyysiseen ja psyykkiseen toimintaympäristöön ja Sosiaalisuus-diskurssi tämän toimintaympäristön sosiaaliseen puoleen. Yhdessä näiden diskurssien merkitykset rakentavat kuvaa toivotusta opiskelu- ja työskentely-ympäristöstä.

Realistisen ja Ihmisenä kasvamisen diskurssit tulkitsem kohdentuvan yksilöön itseensä: persoonaan ja henkilökohtaisiin käyttäytymismalleihin. Diskurssit operoivat yksilön itsensä ympärillä ja tarkastelevat tämän käyttäytymistä ja suhtautumista opiskeluun ja työhön liittyviin asioihin. Realistisen ja Ihmisenä kasvamisen diskurssien voi tulkita myös tukevan toisiaan: oman itsensä hyväksyminen kaikkine puolineen auttaa kehittymään ihmisenä.

Diskursseista etenkin Sosiaalisuus- Professionaalisuus- Stara- ja Itsensä toteuttamisen diskurssit tukevat toisiaan taitelijan tiellä. Taiteilija tarvitsee onnistuakseen asiantuntijuutta, työn sisällöstä nauttimista, sosiaalisia kontakteja ja apua sekä ennen kaikkea esiintymishalua. Ei siis ole ihme, että samat neljä diskurssia ovat myös ne, joilta analysoin hegemonisia piirteitä. Tuntuu luonnolliselta, että kulttuurialan kontekstissa hegemonisen aseman saavat juuri ne diskurssit, jotka toimivat vahvasti taiteilijuutta tukien.

7 Merkitysten kirjon tarkastelua

Edellisessä luvussa esittelin kahdeksan diskurssia, jotka merkityksellistävät haastattelemieni henkilöiden puheessa ammatillista koulutusta ja työtä varsin monin eri tavoin. Ammatilliset opinnot ja työtoiminta saavat haastatteluissa suuren ja nimenomaan myönteisen merkityksen. Tuloksista välittyy halu sekä motivaatio opiskella ja tehdä työtä. Tulokset heijastelevat vahvasti aiempia tutkimustuloksia (ks. esim. Korhonen & Matikka 1991; Sissala 1999; Autio 1993).

Pölläsen (1998) tutkimuksessa lievästi kehitysvammaisten miesten opinnoista yksikään haastateltava ei kokenut ammatillista koulutusta merkityksettömänä. Myös kehitysvammaisten

henkilöiden ei-ammattillista kuvataidetoimintaa tutkinut Hintsala (1994) sai tulokseksi pelkästään myönteisiä puolia taiteellisesta toiminnasta. Oma tutkimukseni voi vahvistaa Leena Matikan (1994) kommentin Hintsalan tutkimuksen esipuheessa: ”Mistähän syystä näin hienoa toimintaa ei harrasteta enemmän?” Tutkielmani tulosten valossa saatan ajatuksen kuitenkin vielä ammatilliselle ulottuvuudelle, sillä juuri ammatillisuus näyttäytyy myös taiteellisessa toiminnassa merkityksellisenä asiana erityisiä tarpeita omaaville henkilöille.

Tässä luvussa heijastelen saamiani tutkimustuloksia saman aihepiirin aiempaan tutkimukseen, viitekehysten teorioihin sekä laajemmin yhteiskunnalliseen keskusteluun. Alla kuitenkin vielä sekä selkiyttämisen että muistin virkistämisen vuoksi identifioimani diskurssit ja subjektipositiot koottuna samaan taulukkoon.

TAULUKKO 1:

	Opiskelun ja työn merkitys	Subjektipositio	Vahvuus
1. Sosiaalisuus-diskurssi	Opiskelu- ja työyhteisö antavat mahdollisuuden kuulua ryhmään ja auttavat oppimisessa	Kiltti ja avulias opiskelija/työntekijä, joka ymmärtää ryhmän merkityksen	Hegemonisia piirteitä
2. Itsensä toteuttamisen diskurssi	Saa tehdä mukavia asioita, käyttää luovia taitoja sekä kehittyä taiteilijana	Työn ja opintojen sisällöstä innostunut lahjakas taiteilija	Hegemonisia piirteitä
3. Stara-diskurssi	Mahdollisuus saada huomiota ja suoraa palautetta sekä näyttää taitonsa muille	Esillä olemisesta ja huomiosta nauttiva taiteilija	Hegemonisia piirteitä muusikoilla ja musiikinopiskelijoilla
4. Professionaalisuus-diskurssi	Opinnot ovat väylä oikeaan ammattiin ja asiantuntijuuteen	Omaa ammatillista koulutusta arvostava asiantuntija	Hegemonisia piirteitä
5. Normalisaatio-diskurssi	Opinnot ja työ ovat ovi ”normaaliin” elämään ja itsenäisyyteen	Oman elämänsä subjekti; aikuinen, joka arvostaa opintojaan ja työtään osana tavallista elämää	Ei hegemonisia piirteitä
6. Realistinen diskurssi	Omien rajojen löytäminen ja hyväksyminen	Omat rajoitteet ja elämän ailahtelevaisuuden hyväksyvä realisti	Ei hegemonisia piirteitä
7. Turvallisuus-diskurssi	Tutussa ja turvallisessa ympäristössä toimiminen	Turvallisuushakuinen, jatkuvuudesta nauttiva työntekijä/opiskelija	Ei hegemonisia piirteitä, esiintyy enimmäkseen työtoiminnan haastatteluissa
8. Ihmisenä kasvamisen diskurssi	Työ ja opinnot kehittävät ihmistä kokonaisvaltaisesti	Kokonaisvaltainen oppija, joka haluaa voittaa eteen tulevat haasteet	Ei hegemonisia piirteitä, esiintyy enimmäkseen opiskelijoiden haastatteluissa

Sosiaalisuus-diskurssin mukainen yhteisöllisyydestä ja hyvästä ilmapiiristä nauttiminen on todettu monissa tutkimuksissa merkitykselliseksi sekä opinnoissa (ks. esim. Hirvonen 2003, 135) että työssä (ks. esim. Launonen, Leino, Viluksela, Hirvonen & Mäittälä 2004, 28; Saloviita ym. 1997, 25; Autio 1993, 3–4; Nummelin 2008, 10). Hirvosen (2003, 135) ei-vammaisten musiikinopiskelijoiden opintoja käsitelleessä tutkimuksessa opiskelijatoverit saivat musiikinopiskelijoiden puheessa ”merkittävän toisen” aseman eli opiskelijatovereiden rooli soittajien elämässä oli suuri. Huhtasen (2004, 180) tutkimus toi toisenlaista tietoa: opiskelu ja siihen liittyvät kysymykset näyttäytyivät

yksinäisenä kamppailuna. Sekä Hirvosen että Huhtasen tutkimuksissa opiskelijatoverit koettiin myös kilpailijoiksi; huipulle kun ei mahdu kuin yksi kerrallaan. Omasta aineistostani viittaukset sekä yksinäisyyteen että kilpailuun opiskelijoiden kesken puuttuvat kokonaan. Kyse on nähdäkseni ryhmässä toimimisesta, siihen tottumisesta sekä sen hyödyn näkemisestä itselle.

Hintsalan (1994, 65) kehitysvammaisten henkilöiden taidetoimintaa tarkastelleessa tutkimuksessa haastateltavat korostivat keskinäisen avunannon merkitystä ryhmässä toimiessa. Myös omat tuloksieni kertovat ystävyysliittävän vahvasti myös yhteistyön ja avunannon sopimukset. Ehkä kysymys on korostuneesta avun tarpeesta ja toisaalta siitä, että apua osataan arvostaa. Haastateltavani korostivat myös auttavansa itse muita. Nyky-yhteiskunnassa arvostustaan nostava yhteisöllisyys näytti olevan haastateltujeni joukossa voimissaan. Ryhmässä toimimisen merkityksellisuuden korostaminen antaa viitteitä siitä, miten tärkeää erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden työllistymisessä on se, että työllistyjä saa halutessaan toimia yhdessä muiden kanssa. Myös tuetun työllistymisen mallin, jonka esittelin luvussa 3.2, mukainen työllistyjän ja tukihenkilön yhteistyö näyttäytyi tuloksieni valossa erittäin merkityksellisenä osana työllistymisprosessia.

Suomalainen yhteiskunta arvostaa koulutusta. Suoritettu tutkinto on jonkinlainen statussymboli, merkki menestyksestä ja yhteiskunnallisesta asemasta (Karhunen 2008, 4). Samaa kieltä puhuu oman aineistoni Professionaalisuus-diskurssi. Haastateltavien puheessa arvostus kohdistuu nimenomaan kulttuurialalle: taiteellisella alalla toimiminen on ”hienoa” ja asianmukainen koulutus avaa portin asiantuntijuuteen. Haastattelupuhe heijasteli myös elinikäisen oppimisen käsitettä. Haastateltavat painottivat uuden oppimisen tärkeyttä opintojen lisäksi myös työelämässä. Taiteilija ei koskaan ole ”valmis”, kehittymistä tapahtuu läpi elämän.

Haastateltavien taiteilijaidentiteetti näyttäytyi aineistossa vahvana. Taiteilijan mittapuuksi eräs haastateltava määritteli aitouden. Epäaito taiteilija ei ole taiteilija. Aidon taiteilijan määritelmäksi nousi henkilö, joka on ensinnäkin innostunut työstään (Itsensä toteuttamisen diskurssi ja Stara-diskurssi), omaa asianmukaisen koulutuksen (Professionaalisuus-diskurssi) sekä toimii itsenäisesti ja elättää itsensä omalla työllään (Normalisaatio-diskurssi). Haastateltavat löysivät itsestään näitä piirteitä ja määrittelivät itsensä taiteilijoiksi, opiskelijat tosin tunnustavat taiteilijuuden vasta valmistumisen jälkeen.

Hintsalan tutkimuksen kehitysvammaiset haastateltavat niin ikään nimesivät itsensä taiteilijoiksi. Heille määrittelemiseen riitti se, että piirtää tai maalaa. (Hintsala 1994, 65.) Omien haastateltavieni professionaalinen painotus taiteilijan määrittelemisessä kertoo nähdäkseni oman ammatillisen koulutuksen arvostamisesta. Professionaalisuus-diskurssin subjektipositioon asettuukin hyvän itsearvostuksen omaava, omasta koulutuksestaan ylpeä asiantuntija.

Eräs tutkimuksissa havaittu työn merkitys on oman identiteetin vahvistaminen (Saloviita ym. 1997, 25; Jahoda 1982, 83–84). Työ luo henkilön sosiaalista identiteettiä ja määrittelee sosiaalista asemaa. Vahva taiteilijan identiteetti auttaa haastateltaviani määrittelemään oman paikkansa tässä kulttuurissa. Hirvosen (2003, 15) tutkimuksessa ilmeni, miten soitonopintojen edistymisellä ja esiintymisillä on musiikinopiskelijalle suuri henkilökohtainen merkitys, sillä ne muovaavat musiikinopiskelijan elämää ja vaikuttavat tämän minäkäsitykseen sekä ajatuksiin tulevaisuuden mahdollisuuksista ja suunnitelmista. Myös omassa aineistossani identiteetin muotoutumiseen viittaavat työntekijöiden lisäksi myös opiskelijat.

Työ antaa ihmiselle mahdollisuuden toteuttaa itseään ja olla luova (Saloviita ym. 1997, 25). Mukava ja mielenkiintoinen työn sisältö nousi toiseksi merkityksellisimmäksi asiaksi työssä vuoden 2003 *Nuoret ja työ* -barometrissa (Launonen ym. 2004, 28). Myös Aution (1993) tutkimus työn merkityksestä kehitysvammaisuuden kontekstissa sekä Kehitysvammaliiton *Minun toiveammattini* -kysely (Nummelin 2008, 10) nostavat työn sisällön yhdeksi merkittävimmistä asioista työssä. Omassa aineistossani Itsensä toteuttamisen diskurssi, jossa korostetaan nimenomaan työn ja opintojen sisällön mielekkyyttä, on niin ikään yksi vahvimmista diskursseista.

Stara-diskurssi edustaa tuloksissa itsensä toteuttamisen julkista ulottuvuutta. Omaa osaamista halutaan viedä näytille, yleisön nautittavaksi ja ihailtavaksi. Esiintymishalu ja toiveet palautteesta asettuvat kulttuurissamme luonnollisiksi osiksi ammattimaista taiteilijaelämää. On vaikea kuvitella taiteilijaa ilman yleisöä: artistia ilman kuulijoita tai maalaria ilman taidenäyttelyyleisöä. Nähdäkseni juuri yleisö on se, joka erottaa ammattitaiteilijan suihkussa laulelijoista tai pöytälaatikkoon piirtäjistä. Edes piinaava esiintymisjännitys ei lopulta estä esiintymästä, koska se on niin palkitsevaa.

Huippukokemukset kuuluvat taiteiden maailmaan. Ammattimuusikkoutta tutkineet Anneli Arho (2003) ja Pirre Pauliina Maijala (2003) kirjoittavat muusikoiden flow-kokemuksista, joilla tarkoitetaan Mihaly Csikszentmihalyin (1991, 4) mukaan kokonaisvaltaista kokemusta, joka valtaa yksilön hänen tehdessään jotakin täydellä panostuksella ja innostuneesti. Useimmiten flow-kokemus koetaan vapaan ilmaisun ja luovuuden sallivissa toiminnoissa, kuten juuri taiteissa. Flow'n aikana tunteet ovat positiivisia, täynnä energiaa ja auttavat tehtävän suorittamisessa. Tietoisuus itsestä katoaa huippukokemuksessa, ja kokeminen on ajatonta ja paikatonta.

Nähdäkseni oman aineistoni ja erityisesti musiikkipuolen haastattelupuheen useat maininnat hienoista "fiiliksistä" ja itsensä likoon laittamisesta esiintymisissä lähestyvät flow-kokemusta. "Kaikkensa antaminen" esityksissä tuo kokemuksen, jota muistellaan pitkään jälkeensä ja joka kannustaa esiintymään yhä uudestaan. Toisaalta haastateltavien voi nähdä myös olevan oman sukupolvensa tuotoksia, ja kokemushakuisuuden kuuluvan nuorten innostukseen muun muassa erilaisista tosi-tv -sarjoista ja niistä haettavasta julkisuudesta. Oman itsen esilletuominen on nuoren sukupolven piirissä normaalia ja suotavaa. Julkisuuteen halutaan, ainakin tv-tarjonnasta päätellen, enemmän kuin koskaan ja nuorten toiveammatti on nykyisin "julkkis" (ks. Kinnunen 2006).

Stara-diskurssi määrittyi siis enimmäkseen musiikinopiskelijoiden ja musiikin työtoiminnassa olevien haastateltavien puheen kautta. Esilläolo, huomion hakeminen ja siitä nauttiminen kuuluvat kulttuurissamme enemmän muusikoiden kuin kuvataiteilijoiden rooliin, mikä näkyy myös omassa aineistossani. Toki myös kuvataiteilijat tarvitsevat työnsä huomiota ja nauttivat saamastaan palautteesta, mutta se ei useinkaan ole niin välitöntä kuin muusikoilla, jotka esiintyvät työkseen. Kuvataiteilijat eivät ole esiintyviä taiteilijoita vaan ilmaisevat itseään teoksiensa kautta, hieman samaan tapaan kuin musiikkipuolella säveltäjät. Muusikot sen sijaan tekevät työtä yleisön edessä omalla kehollaan, ja nautinto on välitön. Aineistossani muusikoiden Stara-diskurssi painottaa nimenomaan esiintymistä ja siitä saatavia fiiliksiä, kun taas kuvataiteilijoiden Stara-diskurssi välittyy näyttelyistä saatavan huomion ja taulujen myynnin kautta. Kuvataiteilijoiden parissa Stara-diskurssi ei saa hegemonisia piirteitä toisin kuin muusikoiden puheessa.

Ihmisenä kasvamisen diskurssi edustaa tuloksissani oppimista ja kehittymistä myös taidekontekstin ulkopuolella. Etenkin opiskelijat kertovat opintojen ja töiden opettaneen heille

paljon asioita, jotka eivät itsessään liity opetussuunnitelmiin. Haastattelupuheessa mainitaan esimerkiksi keskittymiskyvyn ja pitkäjännitteisyyden kehittyminen, uusista asioista innostuminen sekä ristiriitojen selvittäminen. Ihmisenä kasvamisen diskurssi välittyy vahvimmin opiskelijahaastatteluissa. Kokonaisvaltaisen oppijan subjektipositio onkin luonnollista liittää ammatilliseen opiskeluun, jossa omaa oppimista tarkastellaan usein myös muiden kuin pelkästään opittavaan aineeseen liittyvien taitojen osalta. Ammatillisessa opetuksessa on yhä mukana myös kasvatuksellisia päämääriä (Nissilä & Kola 2008), toisin kuin työtoiminnan puolella, jossa keskitytään itse työn suorittamiseen.

Vilma Hännisen (2000, 163–166) AA-kerholaisten tarinoita käsitelleen artikkelin *Henkilökohtaisen kasvun tarina* osuu lähelle omaa Ihmisenä kasvamisen diskurssiani. Henkilökohtaisen kasvun tarinan keskiössä on ”kotelosta kuoriutuva perhonen”, joka kasvaa voimattomasta uhrista tietoisesti toimivaksi itsenäiseksi subjektiksi. Ihmisenä kasvamisen diskurssin konteksti on hieman toisenlainen, taiteen, opiskelun ja työn maailma, eivätkä haastateltavat tuota itsestään uhreja. Kasvutarinan piirteitä diskurssissa kuitenkin on. Ennen ja nyt -puhe rakentuu myönteiselle kehitykselle: negatiiviset käyttäytymismallit korvautuvat positiivisemmilla. Opinnot ja työtoiminta ovat antaneet mahdollisuuden kokonaisvaltaiseen kasvuun ja oppimiseen.

Turvallisuus-diskurssia käyttävät enimmäkseen työtoiminnassa olevat haastateltavat, opiskelijoiden haastattelupuheesta se välittyy heikommin. Tämä huomio välittää kuvaa työntekijöiden paikalleen asettumisen ja työn jatkuvuuden toiveesta. Opiskelijat sen sijaan ymmärtävät opintojensa rajallisen luonteen eivätkä osaa kaivata jatkuvaa toimintaa. Lisäksi opiskelijat ovat iältään työtoiminnassa olevia henkilöitä nuorempia ja haluavat ehkä vielä kokeilla uusia asioita eivätkä ”jämähtää paikoilleen”. Kulttuurissamme juuri nuoriin ja etenkin nuoriin miehiin usein liitetään kokeilemisen halu ja piittaamattomuus tutusta ja turvallisesta (ks. esim. Kauppinen 2008). Toiseksi nuoret henkilöt ehkä aistivat ympärillään työelämän pirstaloitumisen, eikä tutuus ja turvallisuus -teema heidän kokemuksensa mukaan sovi siihen. Turvallista yhdessä paikassa pysymistä ei ehkä osatakaan odottaa. (Ks. esim. Moisio 2005.)

Inklusion ja normalisaation periaatteiden (ks. luku 2.2.1) mukainen ajattelu vammaisten henkilöiden sulauttamisesta yhteiskuntaan heijastuu Normalisaatio-diskurssissa. Haastattelupuheessa ne näyttäytyivät muun muassa itsen ja ei-vammaisten opettajien ja ohjaajien

tasavertaisuuden korostamisena, halussa olla osa tavallista (työ- ja opiskelu)elämää sekä toimia mahdollisimman itsenäisesti. Realistisen diskurssin mukainen oman erityisyyden hyväksyminen ei näyttäytynyt aineistossa toiveena elää *erityistä* elämää vaan pikemminkin viisautena ymmärtää se, ettei omien erityistarpeiden tarvitse eristää tavalliseen elämään kuuluvista asioista.

Normalisaatio-diskurssin mukainen puhe korostaa omaa tunnollisuutta työntekijänä. Ehkä tämän puhettavan voi ajatella heijastavan haastateltavien ymmärrystä omasta erityisyydestään suhteessa työelämään. Korhonen ja Matikka huomasivat tutkimuksessaan, miten kehitysvammaisten henkilöiden puhe omasta työstään oli usein ulkoa opittua ja muistutti palkkatyöläisten puhetta, vaikka he todellisuudessa olivat työssä, josta sai vain työosuusrahaa. Korhonen ja Matikka tulkitsivat puheen olevan keino integroida itseään yhteiskuntaan kunnollisena palkkatyöläisenä. (Korhonen & Matikka 1991, 66.)

Myöskään oman aineistoni työtoiminnassa olevat haastateltavat eivät ole perinteisessä työsuhteessa, mutta puhuvat ikään kuin olisivat. Tosin haastattelukysymyksenikin ohjasivat tähän puhuessani heille työstä ja työn tekemisestä. Toisaalta kysymys siitä, kokevatko he tekevänsä työtä, antoi jokaiselle mahdollisuuden kertoa itsensä toisin. Näin ei kuitenkaan kukaan tehnyt. Oman työntekijäposition rakentaminen ahkeraksi ja lähestulkoon ylitunnolliseksi voisi antaa viitteitä siitä, ettei palkkatyön tekeminen asetu kehitysvammaisille henkilöille automaattiseksi elämänkaaren toiminnaksi (ks. esim. Hyvärinen ym., 2002). Työntekijän positio tulee tuottaa korostamalla omaa kompetenssia ja tunnollisuutta. Henkilön tulee toisin sanoen puhua itsensä sisään työntekijän kategoriaan.

Palkkaa pidetään yhtenä työn keskeisimmistä merkityksistä. Palkka antaa työntekijälle taloudellisia voimavaroja sekä taloudellisen itsenäisyyden ja auttaa toteuttamaan omia tavoitteita. (Saloviita ym. 1997, 25.) Kehitysvammaisille nuorille suunnatussa *Minun toiveammattini* -kyselyssä palkka mainittiin selvästi tärkeimmäksi asiaksi työssä (Nummelin 2008, 10), kuten myös *Nuoret ja työ 2003* -barometrissä (Launonen 2004, 28). Omassa aineistossani palkka ei saanut näin merkittävää asemaa. Se mainittiin kyllä mukavana ja tärkeänä osana joko nykyistä (työtoiminnan haastateltavat) tai tulevaa (opiskelijat) työelämää, mutta se ei kenenkään puheessa saanut itsetarkoituksellista asemaa.

Taiteilijan ammatti on perinteisesti kuulunut niin sanottuihin kutsumusammatteihin, joissa palkan ohii on kirinyt työn luovat ominaisuudet ja työn tekeminen esteettisin kriteerein (Talvitie, Mikkonen, Havu, Liedes, Sundström, Pyhältö & Sivill 2008). Omassa aineistossani tämä näkyy nimenomaan työn sisällön, tekemisestä nauttimisen, luovuuden sekä esiintymisten ja näyttelyiden nostamisena keskeisimmiksi asioiksi työssä ohii ”materiaalisten” asioiden. Palkka kerrottiin joko itsensä elättämiseen kuuluvana välttämättömyytenä, palkkiona hyvin tehdystä työstä, merkinä kuuluisuudesta tai välineenä hemmotella itseä: palkalla voi ostaa ”jotain pientä kivaa” tai vaikkapa sisustaa kotia. *Minun toiveammattini* -kyselyssä palkan katsottiin tarjoavan ennen kaikkea itsensä elättämisen ja toimeen tulemisen mahdollisuuden (Nummelin 2008, 11).

Minun toiveammattini -kyselyssä toiseksi tärkeimmäksi asiaksi työssä nousi se, että yksinkertaisesti ”on jotain tekemistä” (Nummelin 2008, 10). Työn onkin todettu olevan ihmiselle tärkeä elämän rytmittäjä. Työ tarjoaa selkeän viikkorytmin ja säännöllistä tekemistä. (Jahoda 1982, 83–84.) Työ toisin sanoen jäsentää ihmisen sosiaalista todellisuutta antamalla päivittäisen ajallisen kehyksen, jossa liikkua (Saloviita ym. 1997, 25). Oman aineistoni viikkorytmipuheen liitin Normalisaatio-diskurssiin, jossa arvostetaan työn ja opintojen antamaa elämänrytmiä. Etenkin työtoiminnassa olevat haastateltavat kertoivat työn antavan tunteen säännöllisestä elämästä ja tarjoavan puitteet elämän ajalliselle hahmottamiselle. Päivien täytyminen ”järkevällä” tekemisellä sai merkittävän aseman, etenkin kun sitä verrattiin toiseen vaihtoehtoon, peukaloiden pyörittelemiseen yksin kotona.

Toimijuus eri diskursseissa osoittautui vahvaksi ja aktiiviseksi kaikissa muissa paitsi Realistisessa diskurssissa. Toimijuudella tarkoitan diskursseissa avautuvien subjektipositivien autonomisuutta ja kykyä toimia tavoitteidensa mukaisesti. Toimijuus saa merkityksensä suhteessa passiiviseen, kohtalonomaisesti ajalehtivaan subjektiiin. Toimijuus voidaan yhdistää psykologiseen elämänhallinnan käsitteeseen (Vilkko-Riihelä 1999, 570). Subjektipositivien keskiössä on siis aktiivisesti omaan toimintaansa vaikuttavia subjekteja, jotka tietävät, mitä tahtovat ja ovat näin parhaita oman elämänsä asiantuntijoita.

Realistisen diskurssin toimijuus on ehkä muita hieman passivisempaa, mutta diskurssin hyväksyvä ote tarjoaa nähdäkseni kuitenkin hyvän pohjan toimia omien halujen ja toiveiden mukaan. Perheenäitien puhetta tutkinut Suoninen (1993b, 118) nimittää realistiseksi repertuaariksi

kuvausta, jossa henkilö seisoo tukevasti maan pinnalla. Realistisessa repertuaarissa tavoitteet suhteutuvat empiirisiin tosiasioihin ja arkisiin havaintoihin. Toisin sanoen henkilö käyttää arkielämän realiteettioletuksiin tukeutuvaa näkökulmaa asioidensa jäsentämiseen. Suonisen realistinen repertuaari määrittyy siis pitkälti samoin kuin oman aineistoni Realistinen diskurssi: jalat maassa ja järki päässä. Realistisuus kertoo kypsästä omien rajoitteiden hyväksymisestä, mitä tarvitaan elämänhallinnassa.

Maltillisen sosiaalisen konstruktionismin ja sosiaalisen vammaistutkimuksen mukainen ajattelu vammasta sosiaalisesti tuotettuna konstruktiona kiteytyy erään haastateltavan kommenttiin: ”Kylmä opin, jos mua opetetaan”. Haastattelupuheessa vammasta tai oppimisvaikeuksista ei tehdä ongelmaa. Kaikkea voi oppia, jos apu on tarpeeksi hyvää ja lähellä. Tarvittavien tukitoimien avulla opiskelu ja työn tekeminen sujuvat. *Vamma* siis muuttuu *vammaisuudeksi* vasta, kun tarpeellinen tuki puuttuu. Aineistoni haastateltavat olivat tyytyväisiä saamaansa apuun opinnoissaan ja työssään eikä puhetta tekemistä haittaavasta vammaisuudesta (joka johtuisi tuen puutteesta) esiintynyt. Haastateltavat mainitsivat kyllä harmittelevansa joskus, kun kaikki ei onnistu heti ja oppiminen on ymmärtämisvaikeuksien takia työlästä. Tilanteeseen löydetään kuitenkin kaksi selviytymiskeinoa: oman tilanteen hyväksyminen ja avun pyytäminen ohjaajalta tai kavereilta.

Aineistoni haastateltaville yhteistä on sama opiskelu- tai työpaikka, jossa he opiskelevat tai työskentelevät mukautetuin tavoittein. Jokaisella on henkilökohtaisesti määrittyvä tarve erityisopetukseen tai tuettuun työhön. Aineistossa erityistarpeet, vammat ja rajoitteet, näyttäytyvät kahdessa valossa. Ensimmäinen suhtautumistapa on Realistisen diskurssin mukainen hyväksyminen. Oppimisvaikeudet ja vammat hyväksytään osaksi omaa elämää tekemättä niistä minkäänlaisia henkilökohtaisia tragedioita. Arjessa selviytymistä helpottaa ryhmässä toimiminen, mikä saa Sosiaalisuus-diskurssin kautta suuren merkityksen, koska oma avun ja tuen tarve myönnetään. Toisaalta ollaan yhtä aikaa valmiita auttamaan muita. Yhteisöllisyyden ihanne näkyy vastavuoroisen riippuvuuden hyväksymisenä tuottamatta siitä millään lailla häpeällistä asiaa. Realistinen ja Sosiaalinen diskurssi kulkevat tässä suhtautumistavassa käsi kädessä.

Toinen suhtautumistapa omiin oppimisvaikeuksiin ja vammaan on vähätellä niiden vaikutusta omaan kompetenssiin opiskelijana ja työntekijänä. Vamman ei nähdä estävän taiteen tekemistä (Itsensä toteuttamisen diskurssi), asiantuntija-aseman saavuttamista (Professionaalisuus-

diskurssi), normaalin elämän elämistä (Normalisaatio-diskurssi) eikä ihmisenä kehittymistä ja eteen tulevien haasteiden selättämistä (Ihmisenä kasvamisen diskurssi).

Kehitysvammaisuus saa diskursseissa merkityksen vain pieninä lisähaasteina oppimisessa, avun tarpeen ymmärtämisessä sekä turvallisuushakuisuutena. Lisäksi se näyttäytyi haastatteluissa kaipuuna niihin asioihin, joita tässä yhteiskunnassa pidetään itsestään selvinä osina niin sanottua normaalia elämää. Haastattelupuheessa annetaan suuri merkitys itsenäiselle elämälle, johon kuuluu itsensä elättäminen, opinnot ja työssä käynti. Puhe heijastelee nähdäkseni sitä tosiasiaa, etteivät nämä osat kuulu itsestään selvinä osina kehitysvammaisten henkilöiden elämään.

8 Pohdinta

Olen tässä tutkielmassa paneutunut merkityksiin, joita kehitysvammaiset henkilöt antavat omalle ammatilliselle koulutukselle ja työlleen. Tarkasteluni kohdensin kulttuurialalle ja aineistoksi keräsin yhdeksän mukautetusti taiteellisella alalla opiskelevan tai työskentelevän henkilön haastattelut. Teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi valitsin maltillisen sosiaalisen konstruktionismin ja diskurssianalyysin, joiden avulla identifioin aineistosta kahdeksan ammatillista koulutusta ja työtä eri tavoin merkityksellistävästä diskurssista sekä niissä avautuvat subjektipositiot.

Sosiaalisuus-diskurssi saa merkityksensä tärkeästä opiskelu- ja työyhteisöstä, jossa on keskinäinen ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus ja joka auttaa oppimaan. Haastateltavat toimivat auttavaisen opiskelijan/työntekijän subjektipositiossa, joka rakentuu ympäröivän ryhmän tärkeyden ymmärtämiselle. *Itsensä toteuttamisen diskurssi* kiertyy mukavan tekemisen ja omien taitojen käyttämisen ympärille. Omista lahjoistaan ylpeän taiteilijan subjektipositio rakentuu innostumiselle ennen kaikkea opintojen ja työn sisällöstä. *Stara-diskurssin* keskeinen sisältö on yleisön hurmaaminen omilla taidoilla, mutta myös nöyrä halu tuottaa nautintoa kuuntelijoille ja katselijoille. Diskurssissa avautuu huomiosta nauttivan taiteilijan positio. *Professionaalisuus-diskurssin* positiossa toimii asiantuntija, joka on ylpeä omasta ammatillisesta koulutuksestaan. Diskurssin rakennusaineita ovat asianmukainen koulutus ja oman kulttuurialan arvostus.

Tarinat opintojen ja töiden kuulumisesta tavalliseen elämään rakentavat *Normalisaatio-diskurssia*. Subjektipositioon asettuu itsenäinen, oman elämänsä subjekti, joka kertoo itsensä tunnolliseksi ja ahkeraksi työntekijäksi/opiskelijaksi. *Realistinen diskurssi* rakentuu oman persoonan hyväksymiselle kaikkine rajoitteineen. Realistinen ote näkyy myös laajemmin elämän ylä- ja alamäkien hyväksymisenä. Realistisessa positiossa jalat pysyvät maassa ja järki päässä. *Turvallisuus-diskurssi* rakentuu tutun ja turvallisen tilan ja toiminnan arvostamiselle. Turvallisuushakuinen positio kaipaa pysyvyyttä ja tasapainoa. *Ihmisenä kasvamisen diskurssi* laajentaa oppimisen kontekstin taiteen ulkopuolelle. Opinnot ja työt kehittävät ihmistä parantaen opittuja käyttäytymismalleja ja jopa persoonallisuuspiirteitä. Subjektipositioon asettuu kokonaisvaltainen oppija.

Kvalitatiivisen tutkimuksen lähtökohta on tutkijan subjektiviteetin avoin myöntäminen, mikä tarkoittaa sitä, että tutkija itse on tutkimuksen keskeinen tutkimusväline ja samalla pääasiallinen luotettavuuden kriteeri pohdintoineen ja ratkaisuihineen (Eskola & Suoranta 1998, 211). Potterin ja Wetherellin (1989) mukaan laadullisessa tutkimuksessa kysymykset luotettavuudesta määrittävät tutkimustekstistä, jolloin tekstin sisäinen johdonmukaisuus määrittelee luotettavuuden arvioinnin säännöt. Perimmiltään tutkimuksen luotettavuudessa on kysymys sen sisältämien väitteiden perusteltavuudesta ja analyysin vilpittömyydestä. Vahvistuvuudella tarkoitetaan sitä, että tutkimuksen tulkinnat saavat tukea toisista samantyyppistä ilmiötä käsitelleistä tutkimuksista (Eskola & Suoranta 1998, 213). Tässä pro gradu -tutkielmassa olen pyrkinyt tutkielmani luotettavuuden varmistamiseen kirjaamalla yksityiskohtaisesti näkyviin tutkimuspolkuni, esittämällä tulkintani tueksi aineisto-otteita sekä viittaamalla muihin samasta aihepiiristä tehtyihin tutkimuksiin ja niissä saatuihin samansuuntaisiin tuloksiin.

Tutkielman luotettavuutta voi tarkastella myös Jane Lewisin ja Jane Ritchien (2007, 272) asettamien kysymysten valossa. Ensiksikin, onko tutkimuksen analyysi suoritettu systemaattisesti ja ovatko luokittelut ja typologiat perusteltuja? Toiseksi, ovatko tehdyt tulkinnat hyvin perusteltuja? Ja kolmanneksi, annetaanko tutkimuksessa vaihtoehtoisille näkökulmille tilaa? Vastaukset kysymyksiin jäävät lopulta lukijan päätettäväksi. Omasta puolestani voin sanoa, että olen pyrkinyt analyysissani täsmällisyyteen ja johdonmukaisuuteen sekä perustelemaan tekemäni valinnat mahdollisimman selväsanaisesti. Yhtä ainoa oikeaa analyysia aineistosta ei ole

tehtävissä, joten ainoa keino vakuuttaa lukija on systemaattisuus ja perustelu, ja niihin olen parhaan tahtoni ja tietoni mukaan pyrkinyt.

Tutkielmani tulokset kertovat siitä, miten tärkeää on järjestää kehitysvammaisille henkilöille laaja kirjo ammatillista koulutusta, josta voi valita opinnot tulevan uransa pohjaksi. Kulttuurialan koulutus ja koulutuksen mukainen työ rakentuivat aineistossani toteutuneiksi unelmiksi, jotka todellisuudessa ovat olleet kehitysvammaisille henkilöille mahdollisia vasta vuodesta 2003, kun Kaarisilta r.y:ssä aloitettiin mukautettu ammatillinen koulutus kuvataide- ja musiikkialoilla. Tutkimustulokset (ks. esim. Hintsala 1994) viittaavat taidetoiminnan tärkeyteen erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden toimintamuotona. Haastateltavien aito innostus maalata ja musisoida kiteytyvät aineistossani erään haastateltavan kommenttiin: ”Se on kaikista mukavinta ku saa maalata, mä tykkään ainakin maalaamisesta. Ihan hirveesti tykkään maalaamisesta.”

Musiikki- ja kuvataideala osoittautuivat haastatteluissa ensinnäkin mielekkäiksi ja toiseksi erityistä tukea tarvitseville henkilöille hyvin soveltuviksi opiskelu- ja työpaikoiksi. Unelmat, oppiminen, taidot sekä usko omaan kykyihin siivittävät taiteen ja erityistarpeiden linkittymistä hyväksi yhteistyökumppaneiksi: ”Mitä kaikkea osaankaan taiteilijana!” Oli ilahduttavaa huomata, että omien rajoitteiden ei nähty estävän asiantuntijuutta taidealalla. Taiteen kentällä tasa-arvoisuus on saavutettavissa oleva tavoite. Vamma ei estä työn tekemistä, sillä vammasta huolimatta voi tehdä paljon. Lopulta ratkaisevia tekijöitä taiteilijalle ovat haastateltavieni mukaan persoonallisuus, lahjakkuus ja tunnollisuus, missä tahansa järjestyksessä.

Ajatukset heijastelevat sosiaalisen vammaistutkimuksen tavoitetta siitä, ettei *vamman* tarvitsisi merkitä *vammaisuutta*, sillä oikeanlainen ympäristö riittävine tukitoimineen voi estää tämän liukuman. Vammaisuutta rakennetaan ja uusinnetaan syrjivillä ja marginalisoivilla teoilla ja asenteilla (Ollikainen 2008, 56), mutta se voidaan myös määritellä uudestaan ja toisin. Saloviita (2007, 75) toteaa, että pyörätuolin ja oviaukon dilemma voidaan ratkaista kahdella tavalla: joko oviaukkoa suurennetaan tai jätetään pyörätuolin käyttäjä oven ulkopuolelle. Se, miten toimitaan, on tahdon asia.

Halu päästä esiintymään tai pitämään näyttelyitä nousi yhdeksi merkittävimmistä toiveista aineistossani. Kulttuurielämyksen tuottaminen yleisölle on ammattitaiteilijoille luonnollinen asia.

Kehitysvammaisten henkilöiden taide on kuitenkin saanut raivata tilaa esiintymislavoilta ja taidegallerioista, eikä tila taidemaailmassa ole vieläkään itsestäänselvyys. Tavoitteena on saada vammaisten taiteilijoiden teokset samoihin näyttelyihin ja gallerioihin valtavirtataiteilijoiden kanssa ja muusikot samoille esiintymisareenoille muiden muusikoiden kanssa. Työllistymiseen tarvitaan myös roppakaupalla rohkeita innovaatioita, jotta uusia työllistymismalleja syntyisi. Koska nähdään ensimmäinen vammaisen taiteilijan Marimekolle suunnittelema kangas (ks. Meder & Nieminen 2004, 76) tai vammaisen euroviisuedustaja? Yhä edelleen inkluusio taidemaailmaan taitaa olla kiinni kehitysvammaisten henkilöiden tekemän taiteen arvostuksen puutteesta, heidän asiantuntijuuttaan ei arvosteta yhtä paljon kuin ei-vammaisten taiteilijoiden.

Oikeus ammatillisiin opintoihin ja työhön muodostuu tulosteni valossa inkluusiotavoitteiden yhdeksi kulmakiveksi. Työllistymiseen omalle alalle tarvitaan tukiparadigman tavoitteiden mukaisia tukitoimia, joiden tarkoituksena on auttaa asiakasta toteuttamaan elämänsä ja sen päämääriä oman tahtonsa mukaan (ks. Saloviita ym. 1997, 54–55). Lisäksi tarvitaan tuetun työllistämisen mallia, jossa kehitysvammaisella työllistetyllä on tukena työvalmentaja, joka auttaa työnhaussa ja opastaa työtehtävien omaksumisessa työpaikalla (ks. emt., 65–66).

Työelämän ulkopuolella työkykyisiä ja -haluisia kehitysvammaisia henkilöitä on Kehitysvammaliiton teettämän kyselyn mukaan jopa 3000 (Kehitysvammaiset nuoret haluavat palkkatyöhön 2008) ja työllistyminen on vaikeaa ammatillisesta koulutuksesta huolimatta (Matikka 2002). Ekskluusio on yhä työmarkkinoiden arkipäivää kehitysvammaisille työkäisille. Tämän tutkielman tavoite on tuoda esille kehitysvammaisten henkilöiden ajatuksia omasta ammatillisesta koulutuksestaan ja työstään taiteen aloilla. Tuloksista heijastuu kuva innokkaista ja itseensä luottavista opiskelijoista ja työntekijöistä, joille opinnot ja työ merkitsevät monia myönteisiä asioita. ”Kyl mä opin, jos mua opetetaan” -asenteella ja innostuksella tehtäisiin varmasti monenlaisia töitä monilla erilaisilla työpaikoilla.

Haastateltavilleni toivon tietysti töitä omalta taidealalta, jossa pääsisi käyttämään opittuja taitoja ja toteuttamaan omia unelmia. Työllistymisen ongelmana on ensisijaisesti työnantajien tiedonpuute kehitysvammaisista henkilöistä työntekijöinä ja toiseksi puuttuvat mallit työllistää taidealoilla mukautetusti opiskelleita henkilöitä. Myös asennetasolla tarvitaan muutosta, jotta

kehitysvammaiset henkilöt alettaisiin nähdä yhteiskunnassa aktiivisina toimijoina ja työntekijöinä. Innovatiivista ajattelua ja yritystä tarvitaan, jotta unelmat kävisivät toteen.

Lähdeluettelo

- Ahonen, H. (1993) Musiikki – sanaton kieli. Musiikkiterapian perusteet. Helsinki: Finn Lectura.
- Antikainen, A. (1998) Kasvatus, elämänkulku ja yhteiskunta. Porvoo: WSOY.
- Arho, A. (2004) Tiellä teokseen. Fenomenologinen tutkimus muusikon ja musiikin suhteesta länsimaaisessa taidemusiikkikulttuurissa. Studia Musica 21. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Aspvik, U. (2003) Psykkisesti vajaakuntoisten avotyötoiminta - toiminnan kehittämisprosessi ja merkitys osallistujien elämänlaadulle. Oulu: Oulun yliopisto.
- Autio, T. (1993) Työ kehitysvammaisen elämässä. Kehitysvammaliiton julkaisuja 15/1993. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Barnes, C. (1991) Disabled people in Britain and discrimination. London: Hurst and Co.
- Barnes, C. (1999) A Working Social Model? Disability and Work in the 21st Century. Konferenssiesitelmä, Disability Studies Conference and Seminar. 9th December 1999. Edinburgh, Great-Britain. <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Barnes/Edinbrg2.pdf> Viitattu 3.11.2008.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. 1994. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Suom. ja toim. Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Burr, V. (1995) An Introduction to Social Constructionism. London: Routledge.
- Csikszentmihalyi, M. (1991) Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York: Harper and Row.
- Daavittila, O. & Mänty, T. (2002) Ammatillinen erityisopetus. Teoksessa M. Jahnukainen (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Dichter, C. (1999) Outsider Art. Collection Charlotte Zander. Bönningheim: Museum Charlotte Zander.
- Disabled youth and employment (1994) Paris: OECD-documents.
- Disabled youth from school to work (1991) Centre for educational research and innovation. Paris: OECD-publications.
- Dubuffet, J. (1987) Jean Dubuffet: towards an alternative reality. New York: Pace Publications, Abbeville Press.
- [Efland, A. D. \(1998\) Taidekasvatuksen opetussuunnitelmia tutkimassa. Suom. V. Wuori.](#) Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, taidekasvatuksen osasto.

Elovirta, A. (2007) Terapiasta taiteeksi. Teoksessa L. Kauppinen (toim.) Oman elämänsä ihminen. Helsinki: Maahenki, 72–84.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Finkelstein, V. (1981). To deny or not to deny disability. Teoksessa Brechin et al. (toim.) Handicap in a Social World. Sevenoaks: Hodder and Stoughton, 34–36.

Finkelstein, V. (2001) The Social model of Disability Repossessed. Konferenssiesitelmä Manchester Coalition of Disabled People. 1st December 2001. Manchester, Great-Britain.
<http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/finkelstein/soc%20mod%20repossessed.pdf>
Viitattu 24.2.2008.

Foucault, M. (1982) The Subject and Power. Afterword. Teoksessa H. L. Dreyfus & P. Rabinow: Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics. London: Harvester.

Gergen, K. J. (1994) Realities and Relationships. Soundings in Social Construction. Cambridge: Harvard University Press.

Gill, M. (2005) The Myth of Transition: Contractualizing disability in the sheltered workshop. Disability & Society 20 (6), 613–623.

Hall, S. (1999) Identiteetti. Suom. M. Lehtonen ja J. Herkman. Tampere: Vastapaino.

Harjula, M. (1996) Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle. Bibliotheca historica 15. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Hintsala, S. (1994) Kehitysvammaisten kuvataidetoiminta. Kuvataidetoiminnan merkitysten tarkastelu. Kehitysvammaliiton julkaisuja 29/1994. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2000) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (1997) Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hirvonen, A. (2003) Pikkupianisteista musiikin ammattilaisiksi. Solistisen koulutuksen musiikinopiskelijat identiteettinsä rakentajina. Oulu: Oulun yliopisto.

Huhtanen, K. 2004. Pianistista soitonopettajaksi. Tarinat naisten kokemusten merkityksellistäjänä. Studia musica 22. Helsinki: Sibelius-Akatemia.

Hyvärinen, M., Vesala, H. & Seppälä, M. (2002) Työ- ja toimintakeskukset tänään. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön monisteita 35. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Hämäläinen, P. (2004) Varhainen modernismi ja mielen alakerrokset. Teoksessa Sivusta katsoen. Hyvinkään taidemuseon julkaisuja no 24, 32–43.

Hänninen, V. (2000) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampere: Tampereen yliopisto.

ICF (2004) Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus. World Health Organization. Suom. Stakes. Ohjeita ja luokituksia 2004: 4. Helsinki: Stakes.

Ikonen, O. (2000) Inkluisio – kaikille yhteiseen yhteiskuntaan. Teoksessa M. Peltonen & H. Puupponen (toim.) Erilaisuus työelämän voimavarana. Vammaisuus ja työmarkkinat – kokemuksia, näkemyksiä ja mahdollisuuksia. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 121–139.

Isomäki, A. (2004) Marginaalista taidemaailman keskiöön. Teoksessa Sivusta katsoen. Hyvinkään taidemuseon julkaisuja no 24, 46–55.

Isomäki, J. (2004) Kehitysvammaisuus, mielisairaus, luovuus. Teoksessa Sivusta katsoen. Hyvinkään taidemuseon julkaisuja no 24, 18–29.

Jahoda, M. Employment and Unemployment. A Social-Psychological Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.

Jaukkuri, M. (2002) Esipuhe. Teoksessa Kuutti, T. & Raitmaa, M. (toim.) Ateljee Hännätön kissa. Nykytaiteen museon julkaisuja 82/2002. Helsinki, 7–9.

Jokinen, A. (1999) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 37–53.

Jokinen, A., Huttunen, L. & Kulmala, A. (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa A. Jokinen, L. Huttunen & A. Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.

Jokinen, A. & Juhila, K. (1993) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 75–108.

Jokinen, A. & Juhila, K. (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 54–97.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1993) Johdanto ja Diskursiivinen maailma: teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 9–47.

Juhila, K. & Suoninen, E. (1999) Kymmenen kysymystä diskurssianalyysista. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 233–252.

Järvikoski, A., Härkäpää K. & Pättikangas, M. (1999) Vammaisen henkilön valtaistuminen – palvelujärjestelmän avulla vai ilman sitä? Teoksessa S. Nouko-Juvonen (toim.) Pyörätuolitango. Näkökulmia vammaisuuteen. Helsinki: Edita, 103–126.

Kalha, H. (2002) Kadonnutta aikaa etsimässä. Teoksessa Kuutti, T. & Raitmaa, M. (toim.) Ateljee Hännätön kissa. Nykytaiteen museon julkaisuja 82/2002. Helsinki, 27–40.

Karhunen, H. (2008) [Koulutuspääoma kasautuu yliopistokaupunkien ympärille](#). Hyvinvointikatsaus 19 (3), 4–7.

Kaski, M., Manninen, A., Mölsä, P. & Pihko, H. (2001) Kehitysvammaisuus. Helsinki: WSOY.

Kauppinen, K. (2008) Naiset ja miehet työelämässä – Onko sukupuolella väliä? Konferenssiesitelmä. Riskit haltuun. Euroopan työterveys- ja työturvallisuusviikon avausseminaari. 20.10.2008. Helsinki. http://fi.osha.europa.eu/topics/ra/kampanjan_tapahtumia/avausseminaari_20102008/naiset_ja_miehet_tyolamassa Viitattu 3.11.2008.

Kehitysvammaiset nuoret haluavat palkkatyöhön -artikkeli (2008) Kehitysvammaliitto. <http://kehitysvammaliitto.fi/koulutus/kehittamishankkeet/tyota-tekijoille/palkkatyohon.html> Viitattu 25.1.2008.

Kehitysvammaisten palkkatyö: asennetutkimus (1997) Koontiraportti. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Kehitysvammaisuus (1995) Kehitysvammaisuus: määrittely, luokitus ja tukijärjestelmät. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Kinnunen, T. (2006) ”Julkisuuden monet kasvot” Julkkiset minuuden malleina. Oulun yliopiston Studia Generalia 2006 -sarjan yleisöluento 18.10.2006. Oulu. <http://www.kotu oulu.fi/avoin/yleisoluento/arkisto/2006/artikkeliTinnunen.htm> Viitattu 7.12.2008

Kivirauma, J. (2002) Erityisopetuksen historialliset kehityslinjat Suomessa. Teoksessa M. Jahnuainen (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 23–33.

Korhonen, M. & Matikka, L. (1991) Minäkuva ja itsenäistyminen. Kehitysvammaisen yhteiskuntaan integroituminen ammatillisen koulutuksen kautta. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 59/1991. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Kortteinen, M. (1992) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja jää.

Kröger, T. (2002) Tutkimuksen kolme näkökulmaa vammaisuuteen. Janus 10 (1), 27–37.

Kuotola, U. (1976) Näkövammaisten integroituminen yhteiskuntaan. Tampere.

Kylen, G. (1989) Kehitysvammaiset ja ymmärrys. Suom. K. Vuorela. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Laakkonen, P. (1991) Eriyttäminen ammatillisessa koulutuksessa. Teoksessa J. Koro, P. Laakkonen, P. Lintala, A. Saarikoski & R. Skyttä (toim.) Eriyttäminen ammatillisessa koulutuksessa. Helsinki: Ammattikasvatushallitus, 37–75.

Ladonlahti, T. (2004) Haasteita palvelujärjestelmälle. Kehitysvammaiseksi luokiteltu henkilö psykiatrisessa sairaalassa. *Jyväskylä studies in education psychology and social research* 255. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Launonen, M., Leino, T., Viluksela, M., Hirvonen, M. & Mäittälä, J. (2004) Nuoret ja työ 2003 -barometri. Taulukkoraportti. Helsinki: Työterveyslaitos.

Lehtinen, U. (2000) Tuettu työllistäminen. Yksilöllinen tuki varmistaa työsuhteen onnistumisen. Teoksessa M. Peltonen & H. Puupponen (toim.) *Erilaisuus työelämän voimavarana. Vammaisuus ja työmarkkinat – kokemuksia, näkemyksiä ja mahdollisuuksia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 77–86.

Lehtinen, U. & Pirttimaa, R. (1993) Aikuiskasvatuksen suunnitelma NOVA. Normalisaatio, Osallistuminen, Vuorovaikutus, Aikuisuus. Miten tukea kehitysvammaisten nuorten ja aikuisten kasvua? Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitos.

Leskelä, L. (2006) Yhteisymmärrystä rakentamassa. Tapaustutkimus epäsymmetrisestä keskustelusta. Teoksessa A. Teittinen (toim.) *Vammaisuuden tutkimus*. Helsinki: Yliopistopaino, 46–85.

Lewis, J. & Ritchie, J. (2007) *Generalising from Qualitative Research*. Teoksessa J. Ritchie & J. Lewis (toim.) *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers*. London: Sage, 263–286.

Loijas, S. (1994) Rakas rämä elämä. Vammaisten nuorten elämänhallinta ja elämänkulku. Raportteja 155. Helsinki: Stakes.

Maijala, P. P. (2003) Muusikon matka huipulle. Soittamisen eksperttiys huippusoittajan itsensä kokemana. *Studia Musica* 20. Helsinki: Sibelius-Akatemia.

Mantere, M-H. (2004) Sielun ruokaa. Teoksessa *Sivusta katsoen*. Hyvinkään taidemuseon julkaisuja no 24. Hyvinkää: Hyvinkään taidemuseo, 58–73.

Marjanen, M. (2000) Vammaisten henkilöiden työllistymisen edistäminen. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2000: 19. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Matikka, L. (1993) Esipuhe. Teoksessa M. Autio: *Työ kehitysvammaisen elämässä*. Kehitysvammaliiton julkaisuja 15/1993. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Matikka, L. (1994) Esipuhe. Teoksessa S. Hintsala: *Kehitysvammaisten kuvataidetoiminta. Kuvataidetoiminnan merkitysten tarkastelu*. Kehitysvammaliiton julkaisuja 29/1994. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Matikka, L. (1997) Kehitysvammatutkimuksen mahdollisuudet konferenssiesitelmien valossa. Teoksessa L. Matikka (toim.) *Kehitysvammatutkimusta 1995*. Artikkeleita 2. kehitysvammatutkimuksen konferenssista. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 70, Helsinki: Kehitysvammaliitto, 7–14.

- Matikka, L. (2002) Kehitysvammabarometri 2002. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Matikka, L. M. & Vesala, H.T. (1997) Acquiescence in Quality-of-Life Interviews with Adults Who Have Mental Retardation. *Mental Retardation* 35 (2), 75–82.
- Meder, A. & Nieminen, M. (2004) Yksilösuorituksia. Ersta-projekti. Kuvallisen ilmaisun erityisopetus Kaarisillassa. Nastola: Kaarisilta ry.
- Moberg, S. (2001) Erityisopetuksen ja yleisopetuksen integraatio opettajien silmin. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen & S. Vehmas (toim.) Poikkeava vai erityinen? Erityispedagogiikan monet ulottuvuudet. Jyväskylä: PS-kustannus, 136–161.
- Moisio, E. (2005) Tulevaisuuden työ – Nuorten arvot ja odotukset. Seminaariesitelmä. Tulevaisuusluotain-seminaari. 14.2.2005. Turku.
http://pda.ek.fi/ek_suomeksi/tulevaisuusluotain/dokumentit/NuortenArvotOdotukset_Moisio.pdf
 Viitattu 3.11.2008.
- Mänty, T. (2000) Ammatillisista oppilaitoksista elämään. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 159. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mänty, T. (2001) Koulutus integraation tukena. Teoksessa T. Ladonlahti & R. Pirttimaa (toim.) Erityispedagogiikka ja aikuisuus. Helsinki: Palmenia-kustannus, 71–108.
- Määttä, P. (1981) Vammaiset – suuri vähemmistö. Mitä on hyvä tietää vammaisuudesta. Jyväskylä: Gummerus.
- Nirje, B. (1980) The Normalization principle. Teoksessa R.J. Flynn & K.E. Nitsch (toim.) Normalization, social integration and community services. Baltimore: University Park Press, 31–50.
- Nissilä, M-L. & Kola, J. (2008) Osaamistarpeiden ennakointi haastavaa. *Opettaja eLehti*. 103 (44–45). http://www.opettaja.fi/pls/portal/docs/PAGE/OPETTAJALEHTI_EPAPER_PG/2008_44/128156.htm Viitattu 14.11.2008.
- Nummelin, T. (2008) Minun toiveammattini -kyselyn tulokset. Kehitysvammaliitto, Kehitysvammaisten tukiliitto, Förbundet de Utvecklingsstördas Väl & Nuorten Ystävät. http://kehitysvammaliitto.fi/fileadmin/tiedostot/muut/pdf/yhteisvastuu_2008_minun_toiveammattini.pdf Viitattu 25.1.2008.
- Oliver, M. (1990) *The Politics of Disablement*. London: MacMillan.
- Oliver, M. (1996) *Understanding disability: from theory to practice*. Basingstoke: Macmillan.
- Ollikainen, A-M. (2008) Marginaalin marginaalissa? Vammaiset ja osatyökykyiset henkilöt työllistymispalveluiden reunoilla. Helsinki: VATES-säätiö.

Pelkonen, M. (2003) Vähän kerrallaan niin pääset pitkälle. Tutkimus kehitysvammaisten työkeskusten tuetun työllistymisen verkostoitumisesta. Acta Universitatis Lapponiensis 63. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Perry, J. (2004) Interviewing People with Intellectual Disabilities. Teoksessa E. Emerson, C. Hatton, T. Thompson & T.R. Parmenter (toim.) The International Handbook of Applied Research in Intellectual Disabilities. New York: John Wiley & Sons, 115–131.

Potter, J. & Wetherell, M. (1989) Discourse and Social Psychology. London: Sage Publications.

Pöllänen, S. (1998) Työvaltaisella erityislinjalla opiskelleiden ammatillinen ura ja elämäntilanne. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 44. Joensuun yliopisto: Joensuu.

Rantanen, V. (2001) Music as a tool of developing self-knowledge and communication. Teoksessa Opening possibilities: A European perspective on learning disabilities. DoColdProject 1999-2001. Espoo: Espoo Institute and Laurea polytechnic, 215–218.

Rioux, M. C. (1997) Disability: The Place of Judgement in a World of Fact. Journal of Intellectual Disability Research 41 (2), 102–111.

Salovaara, S. (2000) Ehdotus vammaistaitteen määritelmäksi. Teoksessa J. Gosling, R. Büchi & J.D Kemp (toim.) euCrea! – Vammaiset kulttuurivähemmistönä. Helsinki: Kiasma, Nykytaiteen museo, 37–40.

Saloviita, T. (2006) Erityisopetuksen oikeuttaminen ja vammaishuollon mallit. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Vammaisuuden tutkimus. Helsinki: Yliopistopaino, 120–151.

Saloviita, T. (2007) Erityisopetus – etuoikeus vai modernia rotuerottelua? Kasvatus 38 (1), 73–76.

Saloviita, T., Lehtinen, U. & Pirttimaa, R. (1997) Tie auki työelämään. Tuetun työllistämisen käyttäjäkeskeiset työtavat. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston erityispedagogiikan laitos ja Kehitysvammaisten tukiliitto.

Searle, J.R. (1995) The Construction of Social Reality. London: Penguin.

Shakespeare, T. & Watson, N. (2002) The Social model of disability: an outdated ideology? Research in Social Science and Disability 2, 9-28.

Sissala, R. (1999) Saattaen vaihdettuna. Kehitysvammaisen nuoren siirtymävaihe erityisammattikoulun kontekstissa. Jyväskylän yliopisto, erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.

Snyder, S. L., Brueggemann, B. J & Garland-Thompson, R. (2002) Introduction: Integrating Disability into Teaching and Scholarship. Teoksessa S. L. Snyder, B. J. Brueggemann & R. Garland-Thompson, (toim.) Disability Studies. Enabling the Humanities. New York: The Modern Language Association of America, 1–12.

Suoninen, E. (1993a) Kielenkäytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 48–74.

Suoninen, E. (1993b) Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 111–150.

Suoninen, E. (1999) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 17–36.

Suoranta, J. (1997) Konstruktionismi ja realismi kasvatustieteissä. Teoksessa J. Eskola (toim.) Reflektio, realismi, konstruktionismi sekä muita kasvatustieteellisiä teemoja. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C 15. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 7–39.

Sutherland, A. (1981) Disabled We Stand. London: Souvenir Press.

Swan, J. (2002) Disabilities, Bodies, Voices. Teoksessa S.L. Snyder, B. J. Brueggemann, & R. Garland-Thompson, (toim.) Disability Studies. Enabling the Humanities. New York: The Modern Language Association of America, 283–295.

Talvitie, R., Mikkonen, A., Havu, P., Liedes, P., Sundström, M., Pyhältö. & Sivill, K. (2007) Taiteilijan työttömyysturva -artikkeli. Suomen Säveltäjät ry.

<http://www.composers.fi/index.php?hakemisto=julkaisut&sivu=tyottomyysturva>

Viitattu 14.11.2008.

Taylor, M. (2005) Self-identity and the arts education of disabled young people. Disability & Society 20 (7), 763–778.

Teittinen, A. (2006) Merkintöjä vammaisuuden tutkimuksen itseymmärryksestä. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Vammaisuuden tutkimus. Helsinki: Yliopistopaino, 15–45.

Teittinen, A. (2008) Normaliteetin rajat ja rakenteet. Teoksessa J. Kivirauma (toim.) Muuttuvat marginaalit: näkökulmia vammaistutkimukseen, 126–148.

Tilastotietoa, erityisopiskelijat (2005). Opetushallituksen www-sivut. <http://www.edu.fi/page.asp?path=498,527,6981,8464,30879> Viitattu 28.1.2008.

Tuunainen, K. & Nevala, A. (1989) Eryityiskasvatuksen kehitys Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.

Urponen, H. (1989) Varhain sairastuneen ja vammaisen sosiaalinen selviytyminen. Sosiologinen seurantatutkimus pitkäaikaissairaiden ja vammaisten lasten sosiaalisesta selviytymisestä varhaisaikuisuudessa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 78. Tampere: UKK-instituutti ja Turun yliopisto.

Urponen, H. & Urponen, K. (1975) Lasten pitkäaikaisten sairauksien esiintyminen Suomessa. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen tutkielmia B:29. Turku: Turun yliopisto.

Valtioneuvoston selonteko vammaispolitiikasta 2006 (2006) Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9 Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Van de Ven, L., Post, M., de Witte, L. & van den Heuvel, W. (2005) It takes two to tango: the integration of people with disabilities into society. *Disability & Society* 20 (3), 311–329.

Vehkakoski, T. (2001) Vammaiseksi nimeämisestä vammaisuuden luomiseen. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen & S. Vehmas (toim.) *Poikkeava vai erityinen? Erytyspedagogiikan monet ulottuvuudet*. Jyväskylä: PS-kustannus, 88–102.

Vehkakoski, T. (2006) Leimattu lapsuus? Vammaisuuden rakentuminen ammatti-ihmisten puheessa ja teksteissä. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 297. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Vehmas, S. (1998) Vammaisuuteen liittyvien rajoitteiden vähentäminen – yksilöön ja yhteisöön kohdistettavien toimenpiteiden moraalinen oikeutus. Teoksessa T. Ladonlahti, A. Naukkarinen & S. Vehmas (toim.) *Poikkeava vai erityinen? Erytyspedagogiikan monet ulottuvuudet*. Jyväskylä: PS-kustannus, 103–122.

Vehmas, S. (2004) Ethical analysis of the concept of disability. *Mental retardation* 42 (3) 209–222.

Vehmas, S. (2005) *Vammaisuus. Johdatus historian, teoriaan ja etiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus.

Vilà, M., Pallisera, M. & Fullana, J. (2007) Work integration of people with disabilities in the regular labour market: What can we do to improve these processes? *Journal of Intellectual & Developmental Disability* 32 (1), 10–18.

Vilkkö-Riihelä, A. (1999) *Psykye. Psykologian käsikirja*. Helsinki: WSOY.

Ville, I., Ravaud, J-F., Diard, C. & Paicheler, H. (1994) Self-representations and physical impairment: A Social constructionist approach. *Sociology of Health & Illness* 16, 301–321.

Virokannas, E. (2004) Normaalin rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteettien rakentumisesta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia 144. Helsinki.

Wehmayer, M. L. (1994) Perceptions of Self-Determination and Psychological Empowerment of Adolescents with Mental Retardation. *Education and Training in Mental Retardation* 29 (2), 9–21.

Wetherell, M. & Potter, J. (1992) *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legimitation of Exploitation*. New York: Harvester Wheatsheaf.

West, P. (1989) Income, work and disability. Teoksessa D. L. Patrick & H. Peach (toim.) *Disablement in the community*. Oxford: Oxford University Press, 140–151.

Liite 1

Haastattelurunko:

Haastattelukysymykset opiskelusta:

1. Nimi?
2. Ikä?
3. Mitä opiskelet?
4. Monettako vuotta opiskelet tätä alaa?
5. Miksi valitsit juuri tämän opiskelupaikan?
6. Oliko sinulla muita vaihtoehtoja? Miksi tämä oli parempi?
7. Onko opiskelu sinulle tärkeää? Miksi?
8. Miten olet viihtynyt opinnoissasi?
9. Mikä opiskelussa on kaikista mukavinta/parasta?
10. Mikä on tuntunut vaikealta?
11. Millaista opiskelu Kaarisillassa on? Miltä sinusta tuntuu opiskella/tehdä työtä täällä?
12. Mikä opiskelussa on sinulle tärkeää/tärkeintä?
13. Mikä sinusta tulee isona?
14. Mikä on unelma-ammattisi?

Kuvataide:

1. Kuka tai mikä on taiteilija? Mitä taiteilija tekee?
2. Mitkä ovat taiteilijan tärkeimmät ominaisuudet?
3. Oletko sinä taiteilija? Miksi/miksi et?
4. Millaista taidetta tykkäät tehdä? Millaisia asioita maalaat?
5. Mikä on mukavinta taiteen tekemisessä?
6. Mikä on vaikeinta taiteen tekemisessä?
7. Missä tunnet olevasi hyvä kuvataiteissa?
8. Mitä olet oppinut opinnoissasi?
9. Millaisia ovat opiskelijakaverisi? Oletko ystäväystynyt muiden opiskelijoiden kanssa?
10. Millainen opiskelija olet? Miten kuvailisit itseäsi opiskelijana?
11. Kerro jokin muisto/tarina, joka sinulle on sattunut opinnoissasi?
12. Onko taulujasi ollut esillä näyttelyissä? Miltä tuntuu, kun omia töitä on näyttelyssä?
13. Mitä haluaisit tehdä tulevaisuudessa? Mistä haaveilet?

Musiikki:

1. Kuka tai mikä on muusikko? Mitä muusikko tekee?
2. Mitkä ovat muusikon tärkeimmät ominaisuudet?
3. Koetko sinä olevasi muusikko? Miksi?
4. Millaista musiikkia tykkäät soittaa tai laulaa?
5. Mikä on mukavinta musiikin opiskelussa? Mikä muu?
6. Mikä on opiskelussa vaikeaa?
7. Missä tunnet olevasi hyvä musiikin alalla?
8. Mitä olet oppinut opinnoissasi?
9. Millaisia ovat opiskelijakaverisi? Oletko ystäväystynyt muiden opiskelijoiden kanssa?
10. Millainen opiskelija olet? Miten kuvailisit itseäsi opiskelijana?
11. Kerro jokin muisto/tarina, joka sinulle on sattunut opinnoissasi?

12. Oletko saanut esiintyä? Miltä se on tuntunut?
13. Mitä haluaisit tehdä tulevaisuudessa? Mistä haaveilet?

Työtoiminta:

1. Nimesi?
2. Ikä?
3. Kuinka pitkään olet ollut Kaarisillan työtoiminnassa mukana?
4. Miltä tuntui valmistua ammattiin?
5. Miten olet viihtynyt työtoiminnassa?
6. Koetko tekeväsi työtä? Miksi?
7. Millaista työsi on?
8. Mikä on työssäsi parasta/mukavinta/hauskinta?
9. Mikä on työssäsi ikävintä/tylsintä/vaikeinta?
10. Oletko unelma-ammattissasi?
11. Millaisia ovat työkaverisi? Oletko ystäväystynyt muiden muusikoiden/kuvataiteilijoiden kanssa?
12. Onko työyhteisö sinulle tärkeä? Miksi?
13. Millainen on työpäiväsi? Mitä teet työpäivän aikana? Mitä muuta haluaisit tehdä?
14. Kerro jokin muisto/tarina, joka on sattunut työssäsi?
15. Millainen sinä olet työntekijänä? Oletko tyytyväinen tekemääsi työhön? Miksi?
16. Milloin tunnet epäonnistuneesi työssäsi? Milloin työ menee pieleen/huonosti?
17. Saatko palkkaa työstäsi? Onko työstä saatava palkka sinulle tärkeä? Miksi?
18. Saatko itse vaikuttaa työhösi?
19. Onko työssä käyminen sinulle tärkeää? Miksi?
20. Mikä on tärkeää työssäsi?
21. Onko töitäsi ollut näyttelyissä? Oletko saanut esiintyä? Miltä se on tuntunut?
22. Millaisia haaveita sinulla on tulevaisuuden suhteen?